

D 2643

BOREC

AVGUST | SEPTEMBER 1982

BOREC, YU ISSN 0006-7725

8/9

borec 8|9

1982 * XXXIV

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj:

republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika), Lojze Stradjot, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavna in odgovorna urednica:

Milena Štrajnar

Naslov uredništva in uprave:

založba Borec — za revijo Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I

Poštni predal:

203

Telefon:

320-477

Cena:

posamezna številka stane 22,40 dinarjev, dvojna številka 30,40 dinarjev; celotna naročnina je 240 dinarjev, za tujino 288 dinarjev

Žiro račun pri SDK v Ljubljani:

50101-603-45772

Devizni račun pri LB — Gospodarska banka v Ljubljani:

50100-620-107-010-257300-3105/4

vsebina

BORIS BUTINA

Prvi avstrijski bataljon 417

KUČEJEV RUČ

Sremski venec 447

STANE KOVAC

Na Štajerskem in Gorenjskem v maju 1941 457

NEŽKA KRAMBERGER

K članku Jožko Hanžič-Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo 466

VLADO HABJAN-JAN

Odgovor 468

KOČO RACIN

Lenka 470

FRANČEK BOHANEC

Plenumsko razmišljanje (1) 472

KOČO RACIN

Pasje je pasje življenje dnarsko 490

FLORIJAN LAIMIŠ

Narod, ki se bojuje za svojo svobodo, je še svoboden 497

Prvi avstrijski bataljon

Boris Butina

Ustanovitev

V majhni belokranjski vasi Tribuče, ki leži kakih 20 km jugovzhodno od Črnomlja, je bila 24. novembra 1944 skromna, toda za Avstrijo pomembna slovesnost. Na deteljišču, v bližini hiše Ane Prijanovič iz Tribuč, se je v zboru zbrala skupina borcev. Z visoko dvignjenimi glavami so ponosno pozdravljali avstrijsko zastavo, ki se je skupaj s slovensko tribarvnico dvigala na drog in plapolala v hladnem jesenskem vetru.

Tu so se zbrali avstrijski borci, da bi ustanovili 1. avstrijski bataljon. Avstrija, ki jo je Hitler s pomočjo domačih kvilingov priključil nemškemu Reichu in jo tako izbrisal z zemljevida Evrope, je s tem bataljonom dobila svojo prvo obojeno enoto v sestavi NOV Slovenije. Borci so bili trdno odločeni prijeti za orožje ter se bojevati proti nacifašizmu, in za svobodno ter neodvisno Avstrijo. Kot bomo videli, so to svojo odločenost tudi izpričali in se skupaj z borci Cankarjeve brigade in drugih partizanskih enot Slovenije in Jugoslavije hrabro bojevali in prizadejali sovražniku veliko škodo.

Bataljon je bil ustanovljen po predhodnih temeljitih političnih in organizacijskih pripravah, ki so se začele že maja 1944 v Moskvi. V tem času se je v Moskvi mudila jugoslovanska vojaška delegacija, ki se je s sovjetskimi oblastmi pogovarjala o nadaljnjem vodenju vojne.

V Moskvi je bilo tudi jedro avstrijskega vodstva komunistične partije z Johannom Koplenigom na čelu. Avstrijski CK je v Moskvi navezal stike z jugoslovansko delegacijo in jo zaprosil za pomoč pri ustanavljanju avstrijskih partizanskih enot. Ko je iz Jugoslavije prišel pritrdilni odgovor, se je avgusta 1944 na ozemlje Bele krajine s padalom spustil član CK KP Avstrije Franz Honer z dvema radiotelegrafistoma in se s pomočjo slovenskih tovarišev takoj lotil priprav za ustanovitev bataljona.

Na začetku oktobra 1944 je pristalo na letališču v Gribljah sovjetsko letalo, s katerim je prispelo še 20 avstrijskih protifašistov, na čelu s članom CK Friedrichom Fürnbergom. Med njimi so bili tudi nekdanji španski borci. Ta skupina je nato sodelovala pri političnih in organizacijskih pripravah za ustanovitev bataljona. Nekateri od njih so pozneje sestavljali štab bataljona.

Tudi glavni štab NOV in PO Slovenije je ukrenil vse, kar je bilo z njegove strani potrebno. Obvestil je partizanske brigade in druge enote v Sloveniji, da se ustanavlja avstrijski bataljon in naročil, naj vse pripadnike partizanskih enot avstrijske narodnosti nemudoma napotijo na osvobojeno ozemlje v Belo krajino, kjer bodo vključeni v bataljon.

Glavni štab je z odredbo dne 24. novembra 1944 razglasil, da je vsem avstrijskim državljanom, ki se žele prostovoljno bojevati proti nacifašizmu, omogo-

čeno ustanoviti avstrijske bataljone. Da bi se razločila njihova nacionalna pripadnost, naj borci avstrijskih bataljonov nosijo na levem rokavu avstrijske nacionalne barve (rdeča-bela-rdeča). Bataljoni naj bodo pod poveljstvom Avstrijcev, zaradi koordinacije pa naj se vsaki enoti dodeli dva slovenska operativna oficirja.

V vasi Tribuče je bila ustanovljena zbirna baza, kamor so vse partizanske enote usmerjale avstrijske protifašiste, ki so prišli k partizanom, da bi se vključili v oboroženi boj proti nacifašizmu. V to bazo so prihajali tudi bivši vojaki nemške vojske, ki so prebežali k partizanom, in Avstrijci, ki so jih naše brigade ujele, pa so se odločili za osvoboditev Avstrije ponovno prijeti za orožje. Bataljon je bil zategadelj dokaj pestro sestavljen. V njem so bili borci vseh starosti, od mladincev do veteranov prve svetovne vojne. Imeli so najrazličnejše svetovne nazore. Pripadali so raznim političnim strankam Avstrije, od komunistov do socialistov in krščanskih socialistov. Med njimi so bili delavci, kmetje, pa tudi izobraženci iz vseh dežel Avstrije.

Ko so potekale že opisane priprave za ustanovitev bataljona, je glavni štab NOV in PO Slovenije dal vodstvu oficirske šole v Metliki nalogo, naj odbere tri oficirje, ki so večji nemščine. Izbrani smo bili: Jože Zaletel-Cene za operativnega oficirja bataljona ter Leopold Lesnik-Friedl in Boris Butina za operativna oficirja čet. Vsi trije smo dobili ukaz,

naj se javimo v zbirni bazi v Tribučah. Pred odhodom nas je v glavnem štabu v Petrovi vasi sprejel general Jaka Avšič, da bi nam dal še zadnja navodila in ukaze o naših dolžnostih v avstrijskem bataljonu.

Iz Petrove vasi smo že drugi dan odšli v Tribuče, kjer smo se vključili v priprave za priložnostno slovesnost ob ustanovitvi bataljona 24. novembra 1944, ki se jo je udeležilo več višjih oficirjev in predstavnikov glavnega štaba NOV in PO Slovenije, med njimi general Jaka Avšič in major Ante Novak, kakor tudi predstavniki CK KP Avstrije Franz Honer in Friedl Fürnberg. Po uvodnih besedah Franza Honerja in govoru generala Jake Avšiča so borci zaprisegli. Sledila je skromna pogostitev, ki so jo pripravili vaščani Tribuč.

Štab bataljona so sestavljali preizkušeni borci. Komandant bataljona je bil Max Bair, politični komisar pa Roman Füchsel, oba udeleženca španske državljanske vojne. V Slovenijo sta prišla z že omenjeno skupino z letalom iz Sovjetske zveze. Oficir Ozne Raimund Letitzki je prispel v Dolenjski odred poleti 1943 z Dunaja prek Domžal, kjer je imel znanke. Bil je odličen borec odreda, pa tudi v avstrijskem bataljonu se je dobro izkazal.

Poveljstvo 1. čete so sestavljali: komandir Johann Truppe, veteran iz prve svetovne vojne, ki je govoril toliko slovensko, da so ga domačini razumeli; politični komisar Leopold Reininger z Du-

IZDOK
ARNIV

GLAVNI ŠTAB NOV IN PO
SLOVENIJE
24. novembra 1944.

N a r e d b a

Sledeč želji avstrijskih vojnih ujetnikov, prostovoljcev
ki so prestopili na strani NOV Slovenije in borcev za svobodo
iz Avstrije

n a r e j a m o:

1./ Vsi Avstrijci, ki so pripravljeni z orožjem v roko
boriti se proti fašizmu do njegovega uničenja naj se uredirajo
v posebne enote.

2./ Pripadniki avstrijske enote nosijo uniforme NOV
in za razpoznavanje pa avstrijski grb na levem rokavu.

3./ V teh enotah velja avstrijsko poveljevanje.

4./ Avstrijska enota se disciplinsko podreja Glavnemu
štabu NOV in PO Slovenije oziroma komandi ki jo ta odredi.

5./ 1. novembra 1944, se osnuje in avstrijski bataljon.

6./ Za komandanta bataljona imenujemo tov. Maksa Baier-ja
za političnega komisarja tovar. Romana Fuchsela.

Smrt fašizmu - Svoboda narodu!

Politkomisar:

Bonnik



Nam. komandanta,
generallajtnant

Jane Avšič

naja in operativni oficir Boris Butina iz Ljubljane. Johanna Truppeja je sredi decembra 1944 zamenjal Rudolf Fuchs, doma iz avstrijske Štajerske.

Poveljstvo 2. čete so sestavljali: komandir Anton Schober iz Katzensdorfa, avstrijska Štajerska, prav tako veteran prve svetovne vojne, politični komisar Peter Tatschl iz Beljaka ter operativni oficir Leopold Lesnik-Friedl, doma iz Železne Kaple na Koroškem.

Oba komandirja čet sta bila ujeta hkrati z večjo skupino Avstrijcev ob napadu naših brigad na železniški most in predor v Litiji 21. septembra 1944. Skupina je bila posadka nemške postojanke Pogonik pri Litiji in se ob akciji ni upirala našim enotam.

Iz dokumentov, ki jih hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, iz dnevnika bataljona in iz podatkov, ki smo jih zbrali v pogovorih z bivšimi borci avstrijskega bataljona, je bil rekonstruiran poimenski seznam bataljona. Iz tega seznama je razvidno, da je bilo v bataljonu 152 Avstrijcev in 7 Slovencev. Ob ustanovitvi je štel okrog 120 borcev. V bataljon med boji v glavnem niso prihajale osvežitve, precej novincev pa se je bataljonu priključilo tik pred pohodom na Ljubljano in po končani vojni, ko je bil bataljon v Zgornji Savinjski dolini. Komanda mesta Ljubno je takrat zbrala Avstrijce, ki so se ob koncu vojne znašli v enotah na njenem območju. Vključili so jih v sestav bataljona, da bi se lahko vrnili v domovino. Če odštejemo bolne in tiste, ki so bili v bojih ranjeni oziroma so padli, bataljon ni štel dosti več kot 100 za boj sposobnih borcev.

Po ustanovitvi je bataljon ostal v vasi Tribučeh. Borci so se seznanjali s partizanskim načinom bojevanja in imeli redne politične ure. Prosti čas so predvsem starejši tovariši izkoristili za pomoč domačinom v pripravljanju stelje, drv in opravljanju drugih poznojesenskih del. Po domovih v Tribučah so namreč bile

tedaj skoraj samo ženske z otroki. Možje in fantje so bili pri partizanih ali pa so pomrli v koncentracijskem taborišču na otoku Rabu. Kmetje, ki jim je bila pomoč dobrodošla, so se borcem oddolžili z raznimi priboljški, kruhom, suhim mesom in jajci.

Vsi borci pa niso bili delavoljni. Nekaj je bilo takih, ki so hoteli priti do priboljškov na lahek način. Opomin in kazni niso zalegle. Zato je štab bataljona sklenil izločiti iz bataljona nekaj prestopnikov. Ob tem je prišlo do dogodka, ki nam je odkril, da je sovražniku uspelo v bataljon vrniti svojega agenta. Eden od prestopnikov, po rodu Nemec, se je dokopal do brzostrelke in huje ranil komandanta bataljona Maxa Baira v stegno. Z brzostrelko je streljal tudi nase in ranil še enega borca v nogo. Pri sebi je imel dokumente, iz katerih je bilo razvidno, da je pripadnik divizije Brandenburg, ki je bila posebej izurjena za boj proti partizanom. Ranjeni komandant je sicer ostal živ, vendar se v bataljon do konca vojne ni več vrnil. Zamenjal ga je Leopold Stanzl, prav tako španski borec, ki je z že omenjeno skupino borcev prispele iz Sovjetske zveze.

Hkrati z novim komandantom so prišli v bataljon še štirje avstrijski tovariši, ki pa se pozneje niso udeležili bojev. V bataljonu so čakali na odhod v Avstrijo in so v tem času opravili koristno politično delo. Med njimi sta bila tudi Willi Frank in Willi Högel, ki sta pozneje padla na Smuki v Suhi krajini.

Okrog 20. decembra 1944 je iz Zgornje Savinjske doline prišlo v bataljon 6 mladih Avstrijcev. Izkazalo se je, da so kriminalci iz dunajskega podzemlja in smo jih zato izločili iz bataljona. Po tem, ko smo izločili kriminalce in nedisciplinirane nergače, ki so kvarili dobre medsebojne odnose, je bil bataljon tudi kadrovsko pripravljen za bližnje napore. Do konca decembra 1944 je bataljon prejel še manjkajoče orožje in opremo in se tako dokončno usposobil za boj.

Vojnopolitične razmere v Sloveniji na začetku 1945. leta

Da bi bolje razumeli pomen bojev, v katerih je sodeloval 1. avstrijski bataljon, skupaj z drugimi enotami 15. in 18. divizije, pogledajmo, kakšne so bile tedaj vojne in politične razmere v tem delu Slovenije in v Jugoslaviji.

Glede položaja na svetovnih bojiščih je bilo na začetku leta 1945 že jasno, da bodo sile osi poražene in da bo kmalu konec vojne. Balkanska grupacija nemških oboroženih sil se je skupaj s kvislinškimi enotami umikala na vsej fronti. Vedeli smo, da se vojna bliža koncu in da preživljamo zadnjo zimo v vojnih razmerah. To nam je vlivalo poguma, da smo vzdržali silne vojne napore in vse večji sovražnikov pritisk. Bližal se je konec velikega spopada z nacizmom, v katerem so imela bojišča na Slovenskem velik pomen. Nemci so se z vseh bojišč umikali proti Nemčiji. Z Balkana in Jugoslavije je pot držala skozi Slovenijo, saj druge poti zaradi napredovanja Rdeče armade na Madžarskem ni bilo. Zato je bilo nemškimi poveljstvom naloženo, da zagotove varnost prometnih poti. Toda, da bi to zagotovili, so morali premagati v Sloveniji narodnoosvobodilno ljudsko vojsko, ki je štela okoli 40 000 partizanov.

Nemška vojska je morala pripraviti tudi obrambne položaje, na katerih bi zadrževala jugoslovanske osvobodilne sile. Ena takih linij se je oblikovala med Novim mestom, Ribnico in Cerknico. Ta prostor je bil operativno področje 7. korpusa NOV in PO Slovenije. Nemška poveljstva so morala zavarovati komunikacije, ki so iz smeri Trsta, Reke in Zagreba vodile prek Slovenije v Avstrijo, in od tod dalje v Nemčijo. Pri tem jih je oviralo to, da so partizani še vedno bili v Suhi krajini in da so obvladovali desni breg Krke in komunikacije iz Kočevja prek Dvora do Novega mesta. To ozem-

lje so si hoteli zagotoviti z operacijami, ki so jih organizirali v času od januarja do maja 1945.

Drugačni so bili načrti in cilji slovenskih izdajalcev — domobrancev. Računali so, da bodo po tem, ko bodo Angleži prestopili slovenske meje, postali poglavitna zavezniška opora na Slovenskem. Zgledi, ko so Angleži razoroževali grške partizane in dajali vso pomoč grški reakciji, so bili za slovensko reakcijo nad vse vzpodbudni. Njihov cilj je bil, kolikor mogoče izkoristiti sodelovanje z nemško policijo in vojsko, oslabiti partizanske enote, zasesti osvobojeno ozemlje v Beli krajini in jo očistiti partizanov.

Poleg že omenjenih načrtov za nadaljevanje vojne je bil še tretji. Po tej zamisli naj bi se po tem, ko bodo Angleži prišli v Slovenijo, vse reakcionarne vojaške skupine Jugoslavije v Sloveniji združile in vključile v svoje sestave tudi ruske kvislinške enote ter se pod poveljstvom generala Mihailovića utrdile na Slovenskem. Po mobilizaciji bi udarile proti vzhodu in uničile Titovo državo.

Vse tri težnje za nadaljevanje vojne pa so se skladale v eni misli, da je treba močno udariti po partizanih in jih kolikor mogoče oslabiti do konca vojne. Od tod tudi silovitost bojev na Slovenskem, ki so se proti koncu vojne vse bolj stopnjevali.

Da bi nemško poveljstvo zavarovalo in ohranilo poti, ki so vodile prek Slovenije, je moralo izvajati neprestane vojaške akcije v Suhi krajini in zahodno od Novega mesta z namenom, da izrine partizane iz Suhe krajine ter tako zagotovi povezavo med krajinskim in novomeškim odsekom, jugovzhodno od ceste Kočevje—Lašče—Soteska—Novo mesto. To bi jim omogočilo organizacijo obrambne linije Novo mesto—Kočevje—Ribnica—Cerknica.

Januarja 1945 so imeli Nemci za izvajanje opisanih taktičnih nalog na področju 7. korpusa 6 bataljonov slovenskih domobrancev, 14. esesovski policij-

ski polk, 2 bataljona 13. esesovskega policijskega polka in polk tako imenovane Ruske osvobodilne armade (ROA), ki so ga sestavili iz ujetnikov Rdeče armade.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je imel na začetku leta 1945 veliko skrbí z nadaljevanjem vojne. Ugotoviti je bilo treba, ali tako velika sovražnikova aktivnost v Suhi krajini pomeni priprave za napad na osvobojeno ozemlje v Beli krajini, na katerem so bili najpomembnejši organi in organizacije osvobodilnega gibanja. Glavni štab je stal pred odločitvijo, ali naj evakuira partizanske divizije z območij, ki so bila najbolj ogrožena, da sovražnik proti koncu vojne ne bi zdesetkal s tako skrbjo in požrtvovalnostjo zgrajene ljudske vojske. Najvažnejše je bilo ohraniti živo moč partizanske vojske. Zato se je odločil, da pripravi vse za morebitni umik poveljstvenih sil iz Bele krajine na Hrvaško, če bi bil njen obstanek v Beli krajini ogrožen, postopoma pa je evakuiral bolnišnice in huje ranjene ter del civilnega prebivalstva.

V tem trenutku je bilo najpomembnejše postaviti v Suhi krajini in pred Novim mestom močno obrambo, ki bi preprečila sovražniku prodor v Belo krajino. Glavni štab je sodil, da morajo partizani napadati izpostavljene sovražnikove položaje. Sovražniku je namreč uspelo postaviti ob reki Krki in v Suhi krajini utrjene postojanke z močnimi posadkami, odkoder je nenehno organiziral napade proti osvobojenemu ozemlju v Beli krajini. Takšne postojanke so

bile v Žužemberku, Stranski vasi in na Vinkovem vrhu ob Krki ter kasneje tudi v zahodnem delu Suhe krajine, na Kalu pri Ambrusu in Pri cerkvi v Strugah.

Glede na tak položaj je moral štab 7. korpusa organizirati akcije, ki naj bi dosegle dva poveljstvena cilja: ubraniti Belo krajino in pregnati sovražnika z utrjenih položajev ob Krki in iz Suhe krajine. Za doseg teh ciljev je imel 7. korpus na voljo 15. in 18. divizijo. Avstrijski bataljon, ki je bil sestavni del teh sil, je bil vse do 24. januarja 1945 pod neposrednim poveljstvom 15. divizije, od takrat dalje pa je spadal pod poveljstvo štaba Cankarjeve brigade, kateri je bil dodeljen kot njen 4. bataljon.

Ognjeni krst

Ko se je 1. avstrijski bataljon v Tribučah oborožil, seznanil z načinom partizanskega bojevanja in se tudi moralno-politično pripravil na bodoče boje, mu je štab 7. korpusa 6. januarja 1945 dal povelje, naj se prek Poljan odpravi na območje Podturn-Podhosta. Med pohodom je naletaval suh sneg, ki se je popoldne spremenil v pravi snežni metež. Prek Črnomlja, Semiča, Črmošnjic in Starih žag je bataljonova kolona istega dne zvečer prispela do Občic. Možje so bili od težavne in dolge poti ter premočenosti močno utrujeni, zato je štab bataljona odredil prenočitev. Drugo jutro, ko se je vreme uneslo, so krenili do Podturna, kjer so se nastanili. Bataljon

Letak, katerega avtor je borec 1. avstrijskega bataljona Franz Mikusch, poziva nemške vojake avstrijske narodnosti, da se pridružijo partizanom; letak je leta 1944 izdala tehnika Gradnikove brigade

KAMERADEN ÖSTERREICHER

Der Krieg geht seinem Ende entgegen. Keine Macht der Welt kann eine Niederlage Hitler-Deutschlands verhindern. Im Kampf um die freien Willen in die faschistische Wehrmacht Hitlers gegeben, die uns Heimat um Freiheit und Selbständigkeit gebracht hat und uns menschenliche Herren, Ausbeuter und Henker ins Land gebracht hat, um die Interessen gegen das um Freiheit ringende slovenische Volk zu schützen.

Kameraden! Die nationalsozialistischen Weltanschauungen gehen mit ihrer Niederlage auch einer Zerstörung entgegen, die die Gräse ihrer Verbrechen entspricht. Teilt Ihr zu ihnen gehören? Vergesst nicht, dass Ihr die Uniform faschistischer Landsknecht und Unterdrücker trägt und man Euch nach der Niederlage Hitler-Deutschlands danach behandeln wird.

Dankt daran, dass Ihr heute noch gegen die Sieger von morgen kämpft! Darum Kameraden, folgt dem Beispiel vieler Österreicher und

kommt zu den Partisanen!

Ihr wollt keinen Krieg mehr! Wartet das Kriegsende bei uns ab, dann ist er jetzt schon für Euch zu Ende!

Ihr wollt nicht für Hitler sterben; sondern für eure Familien leben! Darum verlasst Hitler die Gefolgschaft!

Ihr wollt nach Hause zu Euren Angehörigen! Je eher und zahlreicher Ihr zu den Partisanen übergeht, desto früher ist der Krieg zu Ende!

Ihr wollt als Befreier in eure Heimat zurückkehren und nicht zu den geschlagenen Unterdrückten gehören! Darum verlasst rechtzeitig das sinkende Schiff!

Österreicher!

Kameraden!

Nehmt Euer Schicksal selbst in die Hand!

Wartet nicht auf Wunder, die nicht geschehen! In bläht Euch kein anderer Weg in eine lichte Zukunft!

D E R W E G !

kommt zu den PARTISANEN!

Arbeitskreis für antifaschistische Propaganda

je zasedel položaje med Dolenjskimi Toplicami in Gradiščem ter varoval dostope iz smeri Novega mesta.

Na teh položajih vse do 17. januarja ni bilo bojov. Tega dne pa je sovražnik pričel z ofenzivo, to pot na položaje naših enot v okolici Žužemberka in v Suhi krajini. Napadal je v treh bojnih skupinah. Prva skupina, pod poveljstvom polkovnika Nickla, je prodirala v treh kolonah, in sicer v smereh Ambrus-Gradenc, Ambrus-Malo in Veliko Lipje ter v smeri Smuka-Lašče nad Dvorom. Druga bojna skupina, ki ji je poveljeval podpolkovnik Fleckner, je prodirala ob reki Krki z nalogo napasti partizanske enote na levem bregu Krke, jih potisniti prek reke, nato pa na desnem bregu pričakati partizanske enote, ki bi jih iz osrčja Suhe krajine pregnale v dolino Krke enote polkovnika Nickla. Tretja skupina je prodirala iz Novega mesta čez Dolenjske Toplice in dalje v Podhosto. Tam naj bi nase vezala partizanske sile in tistim partizanskim enotam, ki bi se umikale iz Suhe krajine, zaprla pot v Poljansko dolino in dalje proti Beli krajini.

Štab bataljona je 18. januarja prejel ukaz 15. divizije, naj se premakne v smeri vasi Jama pri Dvoru, kjer naj zavzame položaje nad Krko in prepreči sovražnikovi skupini, ki je prodirala proti Dvoru iz smeri Žužemberka, prekoračitev Krke in zasedbo njenega desnega brega. Na teh položajih je že bilo nekaj kamnitih bunkerjev, ki pa niso bili povezani s strelskimi jarki. Ozemlje tod je izrazito kraško in pokrito le s plitvo plastjo zemlje. Borci si še niso utegnili dobro ogledati položaje, ko so drugi dan — 19. januarja okoli 16. ure že doživeli svoj ognjeni krst. Sovražnik je zasedel Dvor in od tam poskušal z jurišem prek mostu in reke osvojiti naše položaje nad Jamo. Silovite domobranske juriše na most so mitraljezci in borci z ročnimi bombami neustrašeno odbijali. Za operativne oficirje je bilo

najpomembnejše obdržati zvezo s posameznimi bunkerji, v katerih so bili mitraljezi, in skrbeti, da so mitraljezi nenehno delovali. Mraz je bil namreč tako hud, da je bilo treba orožje med presledki ohranjati toplo in suho, ker bi nam sicer zamrznilo. Skupaj z borci 12. brigade, ki so branili prehode prek Krke severno od Jame, je bataljon odbil vse sovražnikove napade. Sovražnik ni mogel priti na desni breg Krke. Tega dne se je Cankarjeva brigada bojevala na položajih pri Žužemberku in se nato, skladno s taktično zamislijo divizije, umaknila ter zasedla položaje nad Gradencem — kota 503 na Primožu in Selah.

Avstrijski bataljon se je s položajev nad Jamo v noči od 19. na 20. januar premaknil v Podhosto. Od štaba 15. divizije je dobil ukaz, naj zasede položaje nad Podhosto. Tu je ob 10. uri doživel močan topovski ogenj. Sovražnikova artilerija je obstreljevala bataljonske položaje pri Podhosti. Doslej bataljon ni imel izgub, ob tej priložnosti pa sta bila ranjena operativni oficir bataljona Jože Zaletel in borec Schuch. Po uspešnih bojih na črti Dolenjske Toplice-Podhosta, se je bataljon premaknil v Podturen in varoval s patruljami in zasedami smer proti Dolenjskim Toplicam. Tu so ga 22. januarja močno obstreljevali minometi in bataljon je imel tudi prve smrtno žrtve. Na dvorišču ob kašči kmeta Pirca v Podturnu 27 je mina ubila Karla Kinkenweiza in Antona Jogla, Alfred Kinkela in Alois Majerhofer pa sta bila ranjena nad cesto pod vaško cerkvijo. Oba padla sta pokopana v skupnem grobišču na pokopališču v Poljanah.

Dne 24. januarja je bil avstrijski bataljon z ukazom štaba 15. divizije vključen v Cankarjevo brigado kot njen 4. bataljon. Istega dne je štab 15. divizije obvestil vse štabe brigad, da je 1. avstrijski bataljon od sedaj dalje v sestavu Cankarjeve brigade in naročil štabu brigade, da dodeli bataljonu nekaj tovarišev, ki govorijo nemško in poznajo teren.

V Podturnu so prišli v bataljon tovariši, ki jih je Cankarjeva brigada dodelila bataljonu kot tolmače. To so bili: Alojz Jelen, Rafko Krošelj, Franc Ferk, Karl Ploj in Avgust Bokal, ki je prevzel mesto intendantata bataljona.

Po končanih bojih v Suhi krajini, se je Cankarjeva brigada 24. januarja premaknila na sektor Prapreče-Gornje Mraševo-Podljuben. Avstrijski bataljon je bil kak teden v vasi Veliki Podljuben z nalogo, da drži zasede in pošilja patrulje v smeri Gornjega Mrašvega in Petanca. Cankarjeva brigada je imela med tem več bojev, v katerih avstrijski bataljon ni sodeloval, spet je doživel le artilerijski ogenj. Po teh bojih se je brigada premaknila bliže Dolenjskim Toplicam, bataljon pa se je nastanil v vasi Drganja sela, kjer je bil štab nastanjen v hiši zelo aktivne in gostoljubne družine Kren. Poleg straž v vasi je bataljon zasedami in patruljami opravljal zavarovanje proti Rumanji in Jurki vasi.

Na bojiščih v Suhi krajini

V Drganjih selih je bil bataljon do 10. februarja. V tem času je 15. divizija prevzela operativno območje 18. divizije, ki je imela januarja in v prvi polovici februarja krvave boje z belogardisti v Suhi krajini. Tik pred zamenjavo enot, je ena njena brigada utrpela na položajih Veliko in Malo Lipje precejšnje izgube. 18. divizija se je, da bi se nekoliko odpočila, za krajši čas premaknila v nekoliko mirnejše območje pod Gorjanci.

V sestavi Cankarjeve brigade je avstrijski bataljon 10. februarja krenil na pohod prek Dolenjskih Toplic po gozdni poti, ki se odcepi v Podhosti in vodi nad desnim bregom Krke do Lašče. Nato je nadaljeval pohod skozi Malo in Veliko Lipje do vasi Sela in Vrh. Skupaj s četo 2. bataljona Cankarjeve brigade ter bataljonskim štabom se je namestil v vasi Sela, odkoder je pošiljal zasede

in patrulje v smeri Višnje-Brezov dol, brigada pa je bila v obrambi na črti Lašče-Sv. Primož, kota 503-Vrh in Sela.

Takoj po prihodu na te položaje se je Cankarjeva brigada začela pripravljati za napad na Stransko vas. To postojanko je uspelo sovražniku zasesti med zadnjimi boji, ki jih je tu imela 18. divizija. Cankarjeva brigada je 13. in 17. februarja napadla postojanko v Stranski vasi. Čeprav se je bojevala več dni, postojanke ni mogla zavzeti, sovražniku pa je prizadejala hude izgube.

Nato je Cankarjeva brigada zasedla položaje pri Gradencu. Ko je brigada napadala Stransko vas, je 1. avstrijski bataljon ščitil njen bok s položajem v Velikem Lipju, 14. februarja pa se je premestil v Sela, kjer je ostal do 25. februarja 1945.

Tu smo izvedeli za tragično smrt člana CK KP Avstrije Williija Franka in radiotelegrafista Williija Högla. Dne 19. februarja ob 7.30 je namreč sovražnikova enota, ki je prišla iz Kočevja, nenadoma vdrla na Smuko in presenetila enote 15. divizije, ki so prenočevale v vasi. Partizani so se uspeli umakniti brez žrtev. Padla sta pravzaprav samo Frank in Högl, ki sta v noči na 19. februar prišla na Smuko iz Kočevskega Roga. Na poti v Avstrijo sta se ustavila v štabu 15. divizije, da bi prenočila. Verjetno je bila njuna navzočnost izdana in napad manjše sovražnikove skupine je bil najbrž namenjen prav njima. (Oba sta pokopana v Poljanah pri Starih žagah, kjer sta njuni imeni vklesani v spomenik padlim in zabeleženi v knjigi umrlih, ki jo je med vojno vodil poljanski župnik. Po vojni, leta 1962, je republiški odbor ZZB NOV Slovenije v bližini mesta na Smuki, kjer sta padla, postavil spominsko obeležje.)

Ko je bil bataljon v Selah, je imel le nekaj prask z enotami 1. bataljona slovenskih domobrancev, ki je iz smeri Kompolj prodiral proti Hinjam. Cankar-

Avstrijec med slovenskimi partizani.

Priobčujeno prostovoljno sodelovanje, ki je delovalo kot avstrijske in nemške vojske in se je pridružil borbi proti skupnemu sovražniku - fašizmu.

Uradništvo.

Manj od vseh, torej, se ni zlo mislilo, kaj pravega dela Avstrije med slovenskimi partizani. Zakaj pride v njihove vrste, kakega cilja nima? Sodelovati Avstrije sploh, če sodeluje pri osvobodilni borbi slovenskega naroda.

Odgovor na vse to vprašanje je dovolj enostaven: borba proti skupnemu sovražniku, Hitlerjevemu fašizmu je ustvarila splošno borbennost, ki je tako močna, kot je trda in nesklonjena borba proti Hitlerju in se vodi na vseh mejah in sili.

Avstrijski narod je bil prvi, ki je padel kot žrtev Hitlerju in njegovim roparjem in italijanskim organizacijam nacionalsocialistične stranke in vojske. Desettisoči žrtvi, ki so umrle in počinjale v koncentracijskih taboriščih, zaporih in "Schaffot"-ih (priprava na obglavljanje) označujejo pot osvobodilne borbe avstrijske, ki jo vodi pod vodo in na suho okoli in v drugem okviru kot borbo jugoslovanskih partizanov. Verjetno je, da bo avstrijski antifašizem v sednji fazi njihove osvobodilne borbe, služil kot vzor borbene metode jugoslovanskih partizanov.

V letu 1941 so se po hitlerjevem roparskem pohodu nad Jugoslavijo in po izseljavanju in iztrobjenju Slovencev v Spodnji Stejerski in Kranjski, znašli s svojimi brati, ki so trpeli pod italijanskim fašizmom, v onem zgodovinskem osvobodilnem boju, ki naj služi vsem podjarmljenim in zatiranim narodom kot svetel vzor.

Vsakemu Avstrijcu, ki je bil siloma prisiljen v Hitlerjevo fašistično vojsko, da se tam pod njegovimi svojimi krvniki bori proti somišljenikom, je dolžnost prvič: desertirati, da bi s tem bila fašistična vojska za enega vojaka ravnejša in drugič: bori se na strani antifašistov, da se s tem poveča njihova borbena moč in doprinese končni zmagi nad Hitlerjem. K najvišji kasti si lahko šteje vsak avstrijski antifašist, če se lahko bori v vrstah slovenskih ali drugih partizanov proti zatiralcu in okupatorju Hitlerju.

Pri tem torej vidite tovariši, kakšno frono naših vojakov si je ustvaril fašizem in da se tudi na fronti njegov pogrebec.

Si važno kje stojimo v tej fronti, važno je le, da se borimo v njenih vrstah. Z borbo proti Hitlerju uničimo fašizem, za karodaj Slovencem.



NAJPOVEČANO SVobodNI BOJ PROTI OKUPACIJI

jeva in Gubčeva brigada sta ga napadli in pregnali na izhodiščne položaje.

V vasi Sela je komandant bataljona podelil odlikovanja borcem, ki so se odlikovali v bojih na Jami. Z redom hrabrosti so bili odlikovani: komandant Leopold Stanzl, politični komisar bataljona Roman Fuchs, operativni oficir bataljona Jože Zaletel, četna operativna oficirja Boris Butina in Friedl Lesnik, obveščevalni oficir Raimund Letitzki in komandir 1. čete Johann Truppe. Z znakom hrabrosti so bili odlikovani: komandir 2. čete Rudolf Fuchs, vodnika Josef Blimetzrieder in Ludwig Schreiner, deseterji Leo Eder, Stefan Almer in Karl Jermann ter mitraljezca Franz Zarre in Anton Fuchs.

Dne 25. februarja je Cankarjeva brigada zamenjala Gubčevo brigado, ki je v teh dneh imela hude boje na izpostavljenih položajih okoli Gradenca, zlasti na kotah 503 in 516. Brigada je z enim bataljonom branila koto 503, z drugim pa Sv. Primož in Lašče. Obe koti so naši minerci zaminirali tako, da so lahko vžgali vse mine hkrati. Minerci so nam dobro razkazali mesta, kjer so bile nastavljene mine, da bi ob morebitnem napadu lahko spustili sovražnika na minsko polje.

Na ukaz štaba brigade je bataljon 27. februarja ob 4. uri zasedel koto Sv. Primož in zamenjal 2. bataljon Cankarjeve brigade. V noči na 28. februar je ostala na položajih samo 1. četa 1. avstrijskega bataljona. Tega dne sta proti položajem Cankarjeve brigade pro-

dirali dve sovražnikovi koloni. Prva je krenila iz Stranske vasi skozi Stavčo vas proti Sv. Primožu, ki ga je zasedel 1. avstrijski bataljon. Druga kolona pa je prodirala iz Stranske vasi proti koti 503, ki jo je držal 3. bataljon Cankarjeve brigade. Oba bataljona sta po srditem boju pognala sovražnika v beg. V tem boju je padel deseter Leo Eder. Pokopali smo ga istega dne ob 15. uri v vasi Veliko Lipje. Ker je bil celoten bataljon na položajih, se je pogreba udeležil samo politični komisar čete s petimi možmi.

Medtem se je položaj spremenil. Koto 503 je zasedel bataljon 8. brigade 18. divizije, medtem ko je koto Sv. Primož, Staro goro in Lašče branila Cankarjeva brigada. Avstrijski bataljon je bil še vedno na Sv. Primožu, na katerem je imel noč in dan po eno četo. Kadar je bila ena četa na položaju, je druga počivala v vasi Lašče. Dne 3. marca je sovražnik pričel močno obstreljevati brigadne položaje s topništvom in minometi, nato pa se je spustil prek Dvora in Jame v smeri Lašč. Naša minometna baterija ga je takoj začela obstreljevati. Moral se je umakniti.

Peti marec je bil za borce Cankarjeve brigade in avstrijskega bataljona vroč dan. Že zjutraj pred peto uro je sovražnik začel obstreljevati položaje s topovi in minometi, iz Sadinje vasi pa je prek Dvora in Jame krenilo proti položajem brigade več kolon, ki so dosegle naše položaje okrog 5. ure zjutraj. Vnel se je srdit boj. Sovražniku je uspelo prodreti na levem krilu, na mestu, kjer so se sti-

»Avstrijec med slovenskimi partizani« je napisal borec 1. avstrijskega bataljona Franz Mikusch leta 1944, kmalu po tem, ko je dezertiral iz nemške vojske in se vključil v Gradnikovo brigado. V članku pojasnjuje slovenskim borcem, da je prišel k partizanom zaradi boja proti skupnemu sovražniku, Hitlerjevemu fašizmu

kali položaji avstrijskega bataljona in 2. bataljona Cankarjeve brigade. Oba bataljona sta ga nekaj časa zadrževala z vsem orožjem, ko pa je bil hudo ranjen politični komisar bataljona Roman Fuchs, in ko sta padla še dva mitraljezca, se je moral bataljon umakniti na nove položaje. Od tod je skupaj z 2. bataljonom preprečeval napredovanje sovražnika, ki je silil proti vasi Lipje. Ker je bil bataljon v nevarnosti, da bo obkolen, se je ob 8.50 umaknil na nove položaje, južno od vasi Lašče, s tem pa je izgubil zvezo z brigado in drugimi enotami. Sovražniku je uspelo zasesti vas Lašče, vendar sta ga 1. bataljon Cankarjeve brigade in jurišni bataljon 15. divizije v vasi napadla, presenetila in ga pognala prek Krke na izhodiščne položaje.

V teh bojih sta padla mitraljezca Bruno Petru in Fritz Winkler, ranjeni pa so bili: politični komisar bataljona Roman Fuchs, laže pa mitraljezec Anton Fuchs, operativni oficir 2. čete Friedl Lesnik in borec Lubi. Ranjenega političnega komisarja bataljona je zamenjal Franz Gebhard-Alois, udeleženec španske državljanske vojne, ki je ostal na tej dolžnosti do prihoda bataljona v Avstrijo.

Od 6. do 9. marca je ostal bataljon v Laščah, kjer je opravljal službo zavarovanja. Dne 10. marca je zasedel položaje na koti Zahosta, vzhodno od vasi Sela. Tega dne je sovražnik začel novo akcijo proti položajem 15. divizije, ki jih je zasedla od Lašč nad Dvorom prek Sv. Primoža, Vrha in Sel do Smuke. Proti tem položajem so iz postojank ob Krki krenili najmanj trije sovražnikovi bataljoni, iz severozahoda iz Žvirč, Ambrusa in Smuke pa še trije. Ko je 10. marca patrulja obvestila štab brigade, da se iz smeri Visejca pomika proti Selam sovražnikova kolona, so 1., 3. in avstrijski bataljon zasedli položaje na koti Zahosta. Manjšemu sovražnemu oddelku je uspelo prodreti v vas Visejec, od koder

pa ga je z naskokom kmalu pregnal jurišni vod brigade. Kmalu smo opazili še drugo kolono, ki se je približevala vasi Sela, skozi Bakerc. Pozneje smo izvedeli, da je bil to 1. bataljon slovenskih domobrancev. Razvili so se v strelce in naskočili položaje 1. avstrijskega bataljona. Sovražnik je bil v veliki premoči, zaradi česar se je moral bataljon med bojem postopoma umikati na nove položaje v smeri vasi Sela. Sovražnik je hotel na vsak način zasesti vas Sela, kar pa mu je preprečeval 1. bataljon, ki je sovražnika nenehno obstreljeval. Ko je sovražnikove položaje pričela obstreljevati še naša minometna baterija, je 1. avstrijski bataljon jurišal na sovražnika in ga pognal v paničen beg v smeri vasi Ratje.

Čez nekaj časa je sovražnik ponovno zbral močne sile, da bi zavzel izgubljene položaje. Proti položajem Cankarjeve brigade sta prodirali dve koloni: prva je nastopala iz Ratja po robu gozda pod višino 570 z namenom, da napade avstrijski bataljon v hrbet, druga pa je prodirala iz Ratja naravnost proti položajem avstrijskega bataljona. Sovražno kolono, ki je napadla avstrijski bataljon v hrbet, je pognal v beg jurišni bataljon 15. divizije, nakar so tudi Avstrijci jurišali in sovražnika pognali v beg. Ko je bežal v smeri Ambrusa, ga je napadel še 1. bataljon in mu prizadejal hude izgube.

Poraz domobranskega bataljona je bil hud. Na bojišču so pustili 67 mrtvih in ranjenih, mnogi pa so med begom odmetavali orožje in opremo. Vendar sovražnik ni odnehal. Nadaljeval je z napadi drugi dan in uspel začasno zasesti Vrh in Sela, odkoder ga je brigada še isti dan izgnala.

Dvanajstega marca je bataljon držal položaje severozahodno od vasi Sela. Ob 14. uri je sovražnik odprl močan artilerijski ogenj, nato pa napadel in zasedel koto 549. 1. in 2. bataljon Cankarjeve brigade sta se pod hudimi pogoji, ne-

nehno obstreljevana in v nevarnosti, da ju obkolijo, prebijala iz obroča, kar ji je uspelo. Umaknila sta se brez izgub predvsem zato, ker ju je ščitil avstrijski bataljon, ki je z ognjem zadrževal sovražnika, da mu obkolitev ni uspela. Ker je grozila nevarnost, da bo tudi avstrijski bataljon obkoljen, se je umaknil na nove položaje pri Lopati. S 13. marcem se je ta ofenziva končala in brigada se je vrnila na svoje stare položaje v okolici Sel. V Selih je avstrijski bataljon ostal do 16. marca. Dne 15. marca je komandant bataljona razdelil odlikovanja borcem, ki so se izkazali v bojih pri Laščah. Z redom hrabrosti je bil odlikovan mitraljezec Johann Koller, z znakom hrabrosti pa Karl Schwarzl, Karl Holzer, Josef Telian in August Plank.

Pred Novim mestom

Dne 16. marca je avstrijski bataljon odšel na nove položaje pri Dolenjskih Toplicah, medtem ko je Cankarjeva brigada še ostala v Suhi krajini vse do 21. marca, vendar ni imela bojev. Tega dne je štab 7. korpusa ukazal, naj enote zamenjajo položaje. 15. divizija je zasedla obrambne položaje proti Novemu mestu, ki so bili mnogo mirnejši, 18. divizija pa bojišča v Suhi krajini. Dne 22. marca se je brigada nastanila v vaseh Podgrad, Vinja vas in Veliki Cerovec, avstrijski bataljon pa je ostal v Selah do 25. marca. Ta čas je izkoristil za počitek, osebno higieno borcev, či-

ščenje obleke in orožja ter politično in vojaško izobraževanje. Kmalu po prihodu v Sela je bataljon odšel v Dolenjske Toplice, kjer so se borci okopali v tamkajšnjih termalnih vodah zdravilišča, medtem ko je sanitetna služba razuševala njihova obločila. Dne 19. marca je več borcev s komandirjem vred odšlo k maši v Dolenjske Toplice, zvečer pa se je celoten bataljon udeležil mitinga, ki so ga priredili kulturniki v Toplicah.

Dne 21. marca je bataljon obiskala skupina članov komiteja Avstrijske osvobodilne fronte (ÖFF — Österreichische Freiheitsfront) za Koroško in avstrijsko Štajersko. V delegaciji so bili predstavniki komunistov, socialdemokratov in krščanskih socialistov. V imenu komiteja so se borcem zahvalili za njihov prispevek pri osvobajanju domovine in jim zaželeli mnogo uspehov v njihovem boju, ki ga vodijo skupaj z jugoslovanskimi partizani. Pripovedovali so, da je ustanovitev 1. avstrijskega bataljona vzbudila mnoge avstrijske patriote doma in po svetu, da se vključijo v organiziran boj proti nacistom. Z borci so se pogovarjali o bodočnosti Avstrije. Poleg članov delegacije je govoril politični komisar 2. čete Peter Tatschl, predvsem o bratstvu z jugoslovanskimi narodi, ki ga v skupnem boju kujejo borci 1. avstrijskega bataljona. Izrazil je tudi upanje, da bodo politiki po vojni to upoštevali in storili vse, da bi med novo svobodno Avstrijo in Jugoslavijo prišlo do sodelovanja in

Avstrijski borci niso govorili slovensko. Da bi se vsaj za silo sporazumevali s slovenskimi soborci in prebivalci, so si zapisovali slovenske besede, zlasti za živila, obleko in najnujnejše pojme

nehmen	vzeti, vzamem	Laut, Stimme, Ton	glas
halten	držati, držim	Gemüse (Salat, Spinat)	zelenjava
Nähe	perilo	Hülsenfrucht, Fischdecke	sočivoje
draußen	zunaj, (vzaj)	Rindfleisch	goveje meso, ^{govedina}
innen	znotraj	Schwein "	svinjsina
voll	poln	Hühner "	kurje - meso
leer	prazen	Mehlspeise	slasnice
Morgen	želo dec ^{sam}	Speck	slanina
fragen	vprašati	Knödel	cmek
antworten	odgovoriti	Knoll	rezanci
waschen	prati, perem	Kraut	zolja
Feld	bolha	Rübe	repa
besser	boljši	Knoblauch	česen
überall	povsod	Öl	olja
nirgends	nikjer	Gans	gos
ob	ako je	Eute	raca
Regenschirm	dežnik	Braten	pečenka
beiden	gristi, grizen	Schnittel	rezek
selten ^{zredalen}	čuden	Obst	sadje
chinch	skori	fraten, bak	peči, pečem
manchmal	včas	bakem	pragati, pražiti
nie	nikoli	Leber	jetra

prijateljstva. O obisku delegacije Avstrijske osvobodilne fronte je 1. aprila 1945 poročala tudi Politika, ki je izhajala v tedaj že osvobojenem Beogradu.

Dne 22. marca so se vsi borci bataljona še enkrat odšli kopat v Dolenjske Toplice. Med bivanjem v Selah so v prostem času pomagali domačinom pri njihovih kmetijskih delih, zaradi česar so bili v vasi izredno priljubljeni.

Štiriindvajseti marec je bataljon posvetil spominu padlih tovarišev. Pred zborom je politični komisar obudil spomine na padle tovariše. Na grobišče padlih je odšla delegacija, ki je položila venec in se poklonila spominu padlih.

Od 25. do 27. marca 1945 je bil v Metliki kongres mladine. Kot predstavniki avstrijske mladine so kongresu prisostvovali borci: Alfred Rosseger, Gottfried Kurzmann in Andreas Luttenberger.

Že 25. marca se je bataljon premaknil v Podgrad, da bi se priključil brigadi. Še isti dan je zamenjal na položajih pri Koroški vasi 2. bataljon. Toda naslednjega dne ob 5. uri zjutraj je sovražnik napadel položaje 1. bataljona brigade. Avstrijski bataljon je takoj krenil na pomoč in zasedel položaje ob cesti proti Suhorju. Sovražnikov napad je bil po krajšem boju odbit in ob 9. uri se je bataljon že vrnil v vas.

Iz Podgrada se je bataljon 26. marca premaknil v Vinjo vas in tam ostal do 6. aprila. To je bilo dokaj mirno obdobje, manjše praske je bataljon doživel samo 2. in 4. aprila. V obeh primerih je šlo za spopade z manjšimi sovražnikovimi enotami, ki smo jih hitro pognali v beg. Ne glede na to, da v tem obdobju bataljon ni bil zapleten v večje boje, je opravljal pomembno taktično nalogo. Zasedami in patroljami vzdolž ceste, ki vodi iz Novega mesta v Metliko, je varoval dostope v Belo krajino in skupaj z drugimi enotami brigade ustavljal sovražnika, še predno je dosegel svobodno ozemlje.

Na teh položajih na pobočjih Gorjancev so si borci opomogli od prestanih naporov in bojov v Suhi krajini. Navzlic temu pa je bojna moč že upadala. Več borcev, zlasti starejših, je bilo izčrpanih ali pa so zaradi bolezni odšli v bolnišnice in ambulante v zaledje. Nekaj jih je v zadnjih bojih padlo in bilo ranjenih. Lahko ugotovimo, da je bil bataljon na začetku aprila, ko je ponovno krenil v boje v Suho krajino, že znatno oslabljen, zlasti zato, ker ni imel nobenih možnosti, da bi znova popolnil svoje vrste.

Ponovno na bojiščih v Suhi krajini

Že na začetku aprila 1945 se je sovražnik pripravljal na novo ofenzivo. V Suhi krajini je vzpostavil dve novi postojanki, in sicer v Pri cerkvi v Strugah in na Kalu pri Ambrusu. V prvo se je naselil 5., v drugo pa 1. domobranski bataljon. Glavni štab JA za Slovenijo, ki je hotel vsaj odgoditi pričetek ofenzive, če je že ne bi mogel preprečiti, je ukazal štabu 7. korpusa, naj napade postojanko v vasi Pri cerkvi v Strugah in jo uniči. Hkrati naj korpusne enote okrepijo svojo aktivnost proti postojanki na Kalu in proti postojankam, ki jih je že prej sovražnik zasedel v dolini reke Krke med Vinkovim vrhom in Žužemberkom. Postojanko v vasi Pri cerkvi so napadle enote 18. divizije, 15. divizija pa je blokirala Kal z nalogo, da prepreči vsako pomoč sovražnikovi postojanki v vasi Pri cerkvi. Spričo takšnega ukaza je Cankarjeva brigada zapustila Gorjance ter odšla čez Podturen in Toplo reber proti Kalu. Položaje je zasedla 6. aprila zgodaj zjutraj. Enote 18. divizije so ob podpori tankov istega dne ob 18. uri vdrle v postojanko v vasi Pri cerkvi in jo zavzele, Cankarjeva brigada pa se je bojevala pri Kalu in Ambrusu. Avstrijski bataljon je imel na-

logo, da zasede položaje na Kamnem vrhu in Sv. Petru nad Ambrusom. Ko je ob 4. uri zjutraj zasedal koto 520, je že trčil na belogardiste, se z njimi spopadel in koto z jurišem zavzel. Na koti je v zasedi ostala 1. četa, 2. četa pa je zasedla položaje pri cerkvi na Sv. Petru. Nato je sovražnik pripravil akcijo proti avstrijskemu bataljonu. Prva njegova kolona je napadala iz Kala, druga pa se je po gozdu povzpela iz Zagradca proti Sv. Petru, da bi bataljon napadla v hrbet. Po srditem spopadu in zaradi nevarnosti, da bi bil bataljon obkolen, razen tega pa je že porabil vse strelivo, se je bataljon umaknil na nove položaje nad Kamnim vrhom. Tam so ga močno obstreljevali minometi, zato se je umaknil proti Visejcu. Ob tem je bil bataljon deloma razbit, vendar se je ob 17.30 že zbral na griču Banikovka pri Visejcu.

Naslednji dan, 7. aprila, sta 3. bataljon Cankarjeve in en bataljon 12. brigade zasedla položaje pri Brezovem dolu v smeri proti Ambrusu, avstrijski bataljon pa bi moral zasedati položaje na Kamnem vrhu. Toda tja ni mogel, ker ga je zadržala močna sovražnikova zaseda, s katero se je tolkel več ur in se končno moral umakniti na območje Brezov dol-Klopce. V bojih dne 6. in 7. aprila so padli: mitraljezca Brunner in Emil Moser ter borca Mayerhofer in Alois Färber. Imeli smo tudi dva laže ranjena, med njima Karla Brunnflickerja, ki pa nista hotela oditi v bolnišnico in zaledje, čeprav je to zdravnik zahteval. Izjavila sta, da v tako hudem položaju nočeta zapustiti bataljona. Pokazala sta zadržanje, ki je bilo drugim za vzgled.

V vasi Klopce je 8. aprila komandant bataljona pred strojem vsega bataljona izročil odlikovanja borcem in komandirjem. Odlikovani so bili z redom hrabrosti: komandir Anton Schober, politdelegat Simon Jetz, mitraljezec Ernest Telsnig in desetar Kasper Reichardt.

Boje bataljona od 4. do 7. aprila je v svojem poročilu štabu Cankarjeve

brigade podrobneje opisal komandant bataljona Leopold Stanzl, razporežen v bataljonu pa politični komisar Franz Gebhard. V njem sta poročala tudi o bojni sposobnosti bataljona, ki je precej padla. Za velik del starejših tovarišev, veteranov iz prve svetovne vojne, so bili napori zadnjih dni, saj so bili neprestano v premiku ter noč in dan na položajih in v hudih bojih, preveč zahtevni. Zato se jih je veliko javilo v bolniško. Štab brigade je ukazal, naj bataljon odide v vas Klopce, kjer trenutno ni bilo večjih bojev. Vendar je bataljon ostal v Klopcah le en dan, kajti 8. aprila se je moral že premakniti na nove položaje. Dobil je nalogo, da nad vasjo Podgozd zasede koti 432 in 310, tik nad reko Krko. Iz teh položajev naj bi varoval prehode prek reke Krke in ščitil enote 15. divizije, ki so jim ukazali, naj napadejo sovražnikovo postojanko na Vinkovem vrhu ter postojanko na Malem in Srednjem Lipovcu na levem bregu Krke. Da bi zadržal sovražnikovo ofenzivo na osvobojeno ozemlje, je štab 7. korpusa zasnoval udarec v zaledje sovražnikove koncentracije pri Žužemberku. V noči na 9. april so se borci Cankarjeve in 12. brigade ter jurišni bataljon 15. divizije z gumijastimi čolni prepeljali prek Krke. Jurišni bataljon in en bataljon 12. brigade sta zgodaj zjutraj napadla postojanko na Vinkovem vrhu. Posadko iz sestave ROA (Ruska osvobodilna armada) so presenetili in postojanko zavzeli. Sovražniku so prizadejali hud poraz. Padlo je 50 vojakov, več kot 80 jih je bilo ranjenih in veliko ujetih. Zaplenili so tudi precej orožja. V istem času so bataljoni Cankarjeve brigade napadli postojanko v Malem in Srednjem Lipovcu. Izkazalo se je, da so podatki o obstoju sovražnih posadk v teh vaseh netočni, saj so naše enote našle v njih le 16 vojakov iz sestave ROA.

Napad naših enot na sovražnikovo zaledje se je sicer posrečil, vendar ni pre-

prečil nadaljnje ofenzive proti osvobojenemu ozemlju. Osredotočenje sovražnikovih čet je že tako napredovalo, da napad ni imel zelenih učinkov. Poleg enot, ki so se zbirale v Žužemberku, se je sovražnikove ofenzive z jugozahodne strani udeležila tudi kočevska bojna skupina, ki je dobila nalogo, da prodre čez Stari log na obronke Kočevskega Roga, na Lučko Gorico in Rdeči kamen, in od tod udari obema partizanskima divizijama v hrbet. Iz Hinj so se proti partizanskim položajem usmerili trije domobranski bataljoni in dva bataljona nemškega esesovskega policijskega polka. Zasedli so izhodiščne položaje pri Hinjah, Selah in Stari gori. Sovražnikova ofenziva se je pričela 9. aprila, njen cilj pa je bil dokončno odriniti 7. korpus od ceste Kočevje—Dvor—Novo mesto, nato pa zasesti dolino med Sotesko in Poljanami ter tako povezati novomeško območje s suhokranjskim in od tod prodreti v Belo krajino. Sovražnik je za to ofenzivo, ki je trajala od 9. do 18. aprila 1945 zbral kakih 16 pehotnih bataljonov, več kot divizion artilerije in tanke, vsega skupaj 7 000 do 8 000 mož.

Sedmi korpus je sklenil odločno briniti Suho krajino, nato pa z manevrom vseh razpoložljivih sil odbiti napad na Belo krajino in nadaljevati boj na obronkih Kočevskega Roga. To je bila velika in težavna naloga, saj je takrat 7. korpus imel na voljo le 4 do 5 tisoč za boj sposobnih borcev. Premoč na sovražnikovi strani je bila torej očitna.

Že 10. aprila so se pričeli na vsej bojni črti 15. divizije boji s sovražnikom. Cankarjeva brigada je bila zapletena med Smuko in Starim logom, zlasti na koti 521, v ogorčene boje. Jurišni bataljon se je tolkel pri Rdečem kamnu, zvečer pa je skupaj s Cankarjevo brigado napadel Stari log in iz njega izgnal sovražnika. Avstrijski bataljon je bil ves dan na Studenskem vrhu nad Smuko, kjer je zasedel položaje na koti

637. Isti dan se je enotam esesovskega policijskega polka posrečilo zasesti koto 563 na Kravskem vrhu, odkoder so 11. aprila pričeli napad na položaje avstrijskega bataljona. Sovražnik je položaje bataljona obstreljeval z artilerijskim in minometalskim ognjem tako silovito, da je gozd, kjer so borci držali položaje, močno gorel. Zaradi ognja in gostega dima ni bilo možno vzdržati na položajih, zato se je bataljon premaknil na nove položaje pri vasi Topla reber. Tega dne so boji izgubili pozicijski značaj in se razvili v manevrske, polne presenečenj in sprememb. Po prihodu v Toplo reber je bataljon postavil le straže na robu vasi. V Topli rebri so bile namreč tudi prištabne enote Cankarjeve brigade, njena zaščitna četa, saniteta, intendant in telefonisti, ki so oziroma bi morali skrbeti za širše zavarovanje. Toda ob 22. uri so enote esesovskega policijskega polka nenadoma napadle Toplo reber. Zaseda avstrijskega bataljona, ki je bila na vhodu v vas, je sicer sprejela boj in s streli opozorila enote v vasi, vendar je bilo presenečenje tolikšno, da se je, poleg omenjene zasede in 17 borcev avstrijskega bataljona, vse razbežalo. Ta skupina je sovražnika več kot eno uro zadrževala pred vasjo. Ta čas je zadostoval, da so iz vasi rešili pratež Cankarjeve brigade, to je vprege za prevoz ranjencev, živež in mnogo drugega blaga. Ko je bilo iz vasi rešeno blago in vprege, je skupina zasedla višine nad vasjo in sovražniku preprečevala napredovanje prek Tople rebri, dokler ni prišel jurišni bataljon. Ta je okrog 24. ure ob pomoči do tedaj že zbranih borcev vrgel sovražnika iz Tople rebri. V teh bojih se je posebno odlikoval štab bataljona in borci Karl Brunnflicker, Friedl Lesnig, Winzenz Rabitsch, Franz Repp, Josef Ernst, Franz Heininger, Ludwig Schreiner, Alfred Rosegger, Leopold Klaber, Ernest Telsing, Bucher in sanitjec Franz Fuchs.



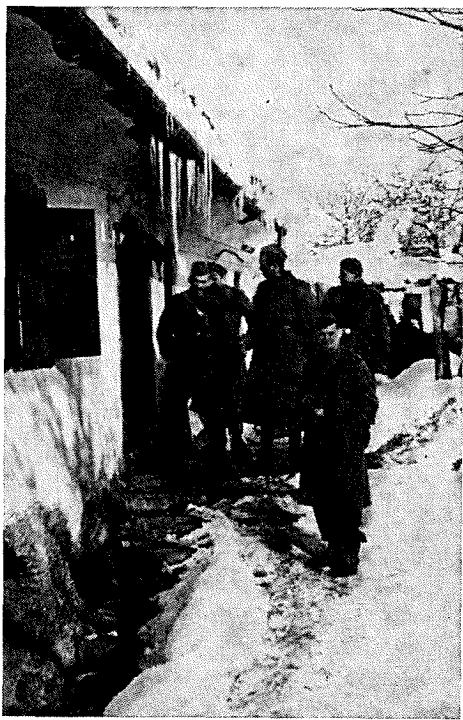
Slovenski operativni oficir Boris Butina z borci 1. avstrijskega bataljona v Tribučah leta 1944, ko prikazuje ravnanje z mitraljezom; drugi z desne proti levi je operativni oficir bataljona Jože Zaletel

Do 12. aprila se je bataljon spet zbral in zasedel koto 759 in Jastrebar, ki leži med Komolcem in Faberjevim križem. Naslednji dan je štab 7. korpusa ukazal, naj bataljon zapusti bojišče v Suhi krajini in odide proti Podgradu, kamor je prek Podstenic in Uršnih sel prispel 14. aprila ob 18. uri.

S tem dnem je bataljon začasno odšel iz sestave Cankarjeve brigade. Štab 7. korpusa mu je dal nalogo, naj okrepi enote 18. divizije, ki so blokirale Novo

mesto na nam že znanih položajih pri Podgradu in varovale dostope v Belo krajino.

Boji v Suhi krajini so se po odhodu avstrijskega bataljona nadaljevali z nezmanjšano silovitostjo. Sovražnik je sicer zavzel cesto Kočevje—Dvor—Novo mesto, vendar so bili ti uspehi le delni, ker sovražniku ni uspelo zadržati enot v Poljanski dolini, od Soteske do Starih žag, kamor je sicer prodrli, kajti enote 15. divizije, ki jo je okrepila 5. preko-



Štab 1. avstrijskega bataljona pred hišo, v kateri je bil nastanjen med bivanjem v Drganjih Selah januarja 1945

morska brigada, so ga vrgle prek Krke na izhodiščne položaje. Cesto Kočevje—Dvor—Novo mesto so pri Soteski še vedno nadzorovale partizanske enote. Kasnejši dogodki so pokazali, da je bila sovražnikova ofenziva popolnoma neuspešna, pa tudi težišče operacij se je preusmerilo drugam.

V Podgradu in okolici se je bataljon zadrževal do 29. aprila. Varoval je komunikacijo iz Novega mesta prek Gornjancev v Metliko. V glavnem je ves čas

zasedal položaje na pobočjih pred Ko-roško vasjo in za vasjo Podgrad in pošiljal izvidnice v smeri Novega mesta. V tem času je dobil tudi okrepitev. Bataljonu se je namreč priključilo 11 novih avstrijskih tovarišev.

Proti Ljubljani in boji za njeno osvoboditev

Dne 25. aprila so 7. korpus neposredno podredili štabu 4. jugoslovanske armade. Njegova poveljavna naloga je bila varovati desno krilo 4. armade na območju med Kočevjem in črto Osilnica—Prezid—Stari trg na Notranjskem pred napadi enot nemškega 97. armadnega korpusa. Ta se je postavil v bran prodirajoči 4. armadi pri Reki ob Rečini in kasneje na območju Ilirske Bistrice. Dne 28. aprila je 20. divizija 4. armade prodrla čez Mašun, zavzela Ilirsko Bistrico in ustvarila možnosti za uničenje 97. armadnega korpusa. V takem položaju je dobil 7. korpus ukaz, da zavzame Kočevje in nato prodira proti Ljubljani.

Štab 7. korpusa je ukazal divizijama, naj opustita bojišča v Suhi krajini in okolici Novega mesta, saj so le-ta zaradi prodiranja 4. armade postala nepomembna. 15. diviziji je ukazal, da z vsemi štirimi brigadami napade in zavzame Kočevje, 18. divizija pa Ribnico. Tako se je začela zadnja bojna pot Cankarjeve brigade, pa tudi avstrijskega bataljona.

Avstrijski bataljon je 29. aprila v spešnem maršu krenil prek Semiča in Koprivnika proti Kočevju z nalogo, da se tam priključi Cankarjevi brigadi. Cankarjeva brigada je namreč tedaj, ko je avstrijski bataljon izvajal blokado Novega mesta, varovala dostope iz Hrvaške v Belo krajino pri Vinici, odkoder se je premaknila v okolico Kočevja. Prek vasi Kralje, Vimol, Knežja lipa, Verdrenja in Suhorja je vodila pot av-



Borci 1. avstrijskega bataljona, odlikovani za hrabrost v boju pri Jami 19. januarja 1945, v pogovoru s komandantom Leopoldom Stanzlom, drugi z leve, in komisarjem bataljona Romanom Füchslom, prvi z leve

strijskega bataljona do Gornje Brige, kamor je prispel v noči od 1. na 2. maj. Naslednjega dne se je bataljon premaknil v bližino Kočevja in se tu ponovno priključil Cankarjevi brigadi.

Napad na Kočevje je 15. divizija začela 3. maja zjutraj. Mesto so z vseh strani, razen z ribniške, oklenile Gubčeva, Cankarjeva in 15. brigada, 12. brigada pa je zasedla položaje med Malo goro in Klinjo vasjo, da bi zavarovala smer iz Dvora pri Žužemberku proti Ko-

čevju, ker so se tam še vedno zadrževale močne sovražnikove enote. Avstrijski bataljon je bil na položajih vzhodno od mesta, na odseku med Željnam in Šalko vasjo ter na koti 463. Držal je položaje med 12. in Cankarjevo brigado, ki je napadala mesto z jugovzhodne strani, iz smeri Klinje vasi in Rudnika. Boji pred Kočevjem so trajali ves dan in pozno v noč 4. maja, ko so enote končno vdrle v mesto. Sovražnik se je v varstvu tankov umaknil po cesti proti Ribnici.

Zavzetje Kočevja je sprožilo umikanje vseh sovražnikovih posadk od Kočevja do Ljubljane. Istočasno so se pričele umikati tudi posadke iz Dolenjske čez Grosuplje v smeri Ljubljane. 4. armada je med tem že 1. maja osvobodila Trst ter do 7. maja obkolila in prisilila na kapitulacijo nemški 97. armadni korpus, ki se ji je do tedaj močno upiral. 7. korpus pa je imel nalogo, da uniči oziroma zasleduje sovražnika, ki se je umikal proti Ljubljani ter čimprej osvobodi slovensko prestolnico Ljubljano.

Avstrijski bataljon je krenil 5. maja skupaj s Cankarjevo brigado v pohod proti Ljubljani. Prek Vrbovca in Male gore je korakal proti Sv. Ani nad Ribnico, kjer je bila sovražnikova postojanka. Brigada bi morala zavzeti Sv. Ano in nato z enotami 18. divizije še Ribnico. Toda pred prihodom brigade v Ribnico se je sovražnik že umaknil proti Ljubljani. Bataljon je nadaljeval pot prek Zdenške vasi in vasi Cesta do železniške postaje Čušperk, ki leži ob progi Kočevje—Grosuplje. Telefonske zveze z železniško postajo v Ljubljani so še delovale in železničarji so nam telefonično sporočali o stanju v Ljubljani. Bataljon je 6. maja prispel pred Grosuplje, pomembno železniško križišče, ki so ga sovražniki zagrizeno branili, da bi zaostalim enotam omogočili umik iz Novega mesta. Avstrijski bataljon je zasedel položaje na koti Griče in v Spodnji Slivnici. Cankarjeva brigada je posadko v Grosupljem napadla 6. maja ob 20. uri. Boji so trajali vso noč in se zavlekli do zgodnjih jutranjih ur naslednjega dne, ko se je sovražnik v varstvu tankov umaknil proti Ljubljani.

Dne 7. maja 1945 je bila podpisana kapitulacija Nemčije, veljati pa je začela 8. maja ob 23. uri, toda Nemci in domobranci se niso hoteli vdati jugoslovanski armadi. Srdito so se upirali še naprej z namenom, da zavarujejo umik svoje glavnine prek Karavank v

Avstrijo in se predajo zahodnim zaveznikom. Avstrijski bataljon je 8. maja prek Malega Lipoglava prispel do sovražnikove postojanke Pečar, odkoder pa se je sovražnik že umaknil proti Ljubljani.

Vse brigade 7. korpusa in 29. divizije 4. armade so tega dne napadle sovražnika na položajih pred Ljubljano. Sovražnik je z artilerijo in minometi silovito obstreljeval položaje, zlasti Gubčeve brigade pri Orlah in ji prizadejal hude izgube. Boji so trajali pozno v noč do zgodnjega jutra 9. maja. Med boji je sovražnik postopoma zapuščal mesto in bežal prek Kranja in državne meje na Koroško. Avstrijski bataljon je 9. maja zjutraj skupaj s Cankarjevo brigado krenil iz Lenarta nad Dobrunjami v Polje pri Ljubljani in nato skupaj z brigado vkorakal v Ljubljano. Ljubljancani so brigado in avstrijske borce navdušeno pozdravljali, jih obsipavali s cvetjem ter vsevprek gostili s cigaretami, vinom, pecivom in drugimi dobrotami, za katere smo bili partizani toliko časa prikrajšani. Veselja ni bilo ne konca ne kraja.

Razoroževanje ostankov nemške vojske in odhod v Avstrijo

Vojna v Sloveniji pa še ni bila končana. V Ljubljani so ostali Avstrijci le tri ure, nato pa odkorakali proti Domžalam. Na slovenskem štajerskem se je namreč med tem odigravalo zadnje dejanje velike osvobodilne vojne v Jugoslaviji. Glavnina nemške balkanske grupacije je bila obkoljena med Celjem in Dravogradom in si je obupno prizadevala, da bi se prebila na Koroško v Avstrijo in se tam vdala zahodni zavezniški vojski. Nikakor ni želela položiti orožja pred jugoslovansko armado, tem-

več se je z orožjem še nadalje upirala, medtem ko je v vsej Evropi orožje mirovalo že od 7. maja. 15. divizija je 9. maja zasedla območje med Trojanami in Kranjem z nalogo, da lovi tavajoče sovražnikove čete in posameznike in jih razoroži.

Cankarjeva brigada in avstrijski bataljon sta se 10. maja nastanila v Radomljani so avstrijske borce gostoprisrčen sprejem. Na mitingu sta govorila brigadni politični komisar in politični komisar avstrijskega bataljona. Radomljani so avstrijske borce gostoljubno sprejemali in vseprek gostili tudi na svojih domovih. Srečanje se je razvilo v pravi partizanski miting z rajanjem in petjem. Nastopila je tudi pevska skupina 1. avstrijskega bataljona, ki je že v Drganjih Selah in Dolenjskih Toplicah nastopala na mitingih.

Dne 11. in 12. maja je brigada razoroževala sovražnikove kolone na cesti med Trojanami in Lukovico. Nemški vojaki in oficirji so osuplo opazovali partizane z avstrijskimi nacionalnimi oznakami, ki so jih ogovarjali v njihovem lastnem jeziku. Spraševali so jih, kdo in od kod so, in niso mogli verjeti, da so se tudi Avstrijci z orožjem v rokah bojevali proti nacizmu in nemški prevladi. Avstrijski bataljon je v tej akciji dopolnil svojo oborožitev in opremo.

Trinajstega maja se je bataljon s kamioni prepeljal prek Celja v Dobrno. Tudi Dobrnčani so jim priredili prisrčen sprejem in pogostitev. Iz Dobrne sta se Cankarjeva brigada in avstrijski bataljon prepeljala v Velenje in 15. maja ponovno prišla v Radomlje. V Radomljah je bataljon dvakrat obiskal prvi komandant avstrijskega bataljona Max Bair, ki je bil ranjen novembra 1944 v Tribučah, a je medtem povsem okrevail. V Radomljah smo tudi praznovali Titov rojstni dan in priredili parado celotne brigade. Za tem je sledil miting, na katerem so nastopili tudi avstrijski pevci.



Portret bolničarke 1. avstrijskega bataljona Aurelie Mikusch-Zlate, ki jo je 11. februarja 1945 narisal Dušan Petrič

Dne 23. maja se je bataljon peljal v Ljubno in tu ostal do 26. maja. V Ljubnem so se bataljonu pridružili: Ernest Marx, Franz Iro, Josef Engler, Josef Wimmer in Ludwig Weibel, ki so bili v drugih naših enotah.

Dne 26. maja je avstrijski bataljon prejel obvestilo brigade, naj se pripravi na odhod v Avstrijo. Istega dne se je operativni oficir Boris Butina moral javiti v štabu 4. armade v Celju. Dobil je potrebne dokumente in povelje, naj ba-



Borci 1. avstrijskega bataljona se vračajo z bojnega položaja v vas Drganja Sela januarja 1945

taljon spremlja prek meje do Feldbacha, kjer bo bataljon prevzela Rdeča armada. Še istega dne je bataljon odkorakal do Pake. Tu se je vkrcal na železniške vagone in se prepeljal do Maribora. Od tu do Šentilja je moštvo potovalo peš, ker je bila proga še porušena. Dne 29. maja je bataljon prispel v Feldbach v Avstriji. Tu je komandant bataljona

naslednjega dne razdelil še zadnja odlikovanja borcev: Alfredu Rossegerju in Franzu Karlu. Oba sta bila odlikovana z znakom hrabrosti.

Poveljstvo Rdeče armade je zadržalo bataljon v Feldbachu do 5. junija, zato je prispel na Dunaj šele 7. junija. Drugi avstrijski bataljoni, kot, na primer, 2. avstrijski bataljon, pa so prispeli na Dunaj že 12. maja, in bili ob prihodu slovesno sprejeti.

Po prihodu na Dunaj je veliko borcev 1. avstrijskega bataljona, pa tudi drugih štirih bataljonov, prostovoljno vstopilo v varnostne sile takratne začasne avstrijske vlade, kar je bilo zelo pomembno, saj so bili ti avstrijski bataljoni edina oborožena sila Avstrije, ki jo je vlada lahko uporabila za vzdrževanje reda in varnosti. Tako, kot so se izkazali v bojih med vojno, so borci 1. avstrijskega bataljona prispevali veliko k obnovi in graditvi sedanje Avstrije.

Bojna pot 1. avstrijskega bataljona v Jugoslaviji se je končala 26. maja 1945. Za svobodo Avstrije je dalo svoja življenja 11 borcev, 20 pa je bilo ranjenih. Zaradi hrabrosti, ki so jo pokazali v bojih v Suhi krajini in na Dolenjskem, je vrhovni poveljnik narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije maršal Josip Broz Tito odlikoval 8 borcev z redom hrabrosti in 18 borcev z znakom hrabrosti. Avstrijski bataljon je sovražniku prizadejal hude udarce, ki jih sicer ni možno izraziti v številu padlih oziroma s količino vojnega plena, ker so ti podatki znani le za vso brigado. Vsekakor pa je prizadejal sovražniku poleg vojaške tudi veliko politično škodo, saj je s svojo prisotnostjo in boji proti nemškim oboroženim silam in njihovim kvislingom vzpodbudil mnoge avstrijske rodoljube, da so sledili vzgledu in ustanavljali nove avstrijske bataljone in dvigali duha upora v Avstriji.



Po zboru januarja 1945 se borci 1. avstrijskega bataljona razhajajo v svoja bivališča po hišah v vasi Drganja Sela

Seznam borcev 1. avstrijskega bataljona

1. Anderle Johann, rojen 12. oktobra 1922

2. Almer Stefan, rojen 10. februarja 1916, Graz, Heimschuh 23, Leibnitz, Heinrichstrasse 73, Graz

3. Anker Gotthart, rojen 12. januarja 1907, Kufstein, Tischlerei Kufstein, Zellerstrasse 32, Tirol

4. Bair dr. Max, 1220 Wien, Meissauer-gasse 34

5. Baumgartner Simon, rojen 12. februarja 1926, Tellach, Kärnten

6. Beimbach Richard, rojen 28. februarja 1925, Lienz, Tirol

7. Bichler

8. Bilek Günter

9. Blimetzrieder Josef, roj. 24. junija 1912, Bruck an der Mur

10. Breininger Michael, roj. 30. sep-

tembra 1895, Windisch Munichhof, Neu-
markt a/d. Raab, Burgenland

11. Brunner

12. Brunnflicker Karl, rojen 1. febru-
arja 1911, Mürzzuschlag, Wien, 1070, Neu-
baugasse 53/16

13. Bruscher Josef

14. Brückler Georg, roj. 20. septem-
bra 1907, Salzburg

15. Bucher

16. Chum Ferdinand, roj. 20. avgusta
1890, Neuberg

17. Ebner

18. Eder Leo

19. Eder Robert, rojen 12. julija 1898,
Freistadt, Oberdonau, Oberösterreich

20. Engler Josef, rojen 1903, Wien,
Wien X, Erlachplatz 8/34

21. Ernst Josef, rojen 1901, Oststeier-
mark, Reichendorf 20, Post Pischelsdorf

22. Färber Alois

23. Feigerle Franz, rojen 10. februarja
1895, Wien

24. Feucht Erich

25. Frank Willi

26. Frankhauser Gotthard, rojen dne
25. februarja 1919, St. Veit an der Glann

27. Franz Karl

28. Fuchs Alfons

29. Fuchs Anton

30. Fuchs Franz, rojen 26. decembra
1922, Seekirchen bei Salzburg

31. Fuchs Johann, rojen 20. decembra
1894, Pertlstein, Post Fehring, Steier-
mark

32. Fuchs Rudolf, Perlsdorf, Post
Graz (bei Fam. Wenninger)

33. Füchsel Roman, rojen 10. febru-
arja 1900, Linz, Linz, Ferrihammerstras-
se 37/V

34. Gaspar Karl, rojen 2. februarja
1926, Graz

35. Gebhard Franz-Alois, Wien XVII,
Lacknergasse 27/19

36. Gombetz Alois, Zelting, Radkers-
burg, Steiermark

37. Gruber Ferdinand

38. Gues Anton, rojen 1901, Oststeier-
mark

39. Heininger Franz, rojen 1920, Wien,
Klagenfurt, Heimkehrerweg 1, Kärnten

40. Herzog Alois, rojen 25. marca
1895, Preding 19, Steiermark

41. Hirschmann August, rojen 15. sep-
tembra 1896, Frannach 1, Bez. Kirchbach,
Prosdorffberg 116, 8081 Heiligenkreuz an
Waasen

42. Hirzer Johann, rojen 29. julija
1914, Linz, 4020 Linz an der Donau, Uhr-
fahr, Freistätterstasse 77

43. Hladik Ladislaus, rojen 1913, Wien,
Wienerneustadt, Domplatz 11

44. Hochmaier Erwin, roj. 1896, Graz

45. Hofer Ignaz, roj. 17. februarja
1895, Frannach-Oberlaibl

46. Hofstetter Max, Linz an der Do-
nau, Ebelsberg Ufer 49

47. Hoi Josef

48. Holinka Josef, roj. 11. marca 1924,
Wien XVI, Klosterneuburg

49. Holzer Karl

50. Hornig Josef, roj. 10. marca 1927,
Völkermarkt — Kärnten

51. Högl Willi

52. Iro Franz

53. Jandl Johann, roj. 1897, Dhin 63,
Graz

54. Jarrz Franz, rojen 20. novembra
1921, Ebene Reichenau, Kärnten

55. Jedrika Josef, rojen 11. oktobra
1922, Wien

56. Jermann Karl, rojen 1918, Wiener
Neustadt

57. Jetz Simon, rojen 27. oktobra 1903,
Judenburg, Sonnberg 40, 8784 Trieben,
Steiermark

58. Jogl Anton, Pertlstein

59. Kainz Franz, rojen 1895, Graz

60. Karl Franz, rojen 18. junija 1916,
Bayern

61. Kastlinger Gottfried

62. Kendler Josef, rojen 23. februarja
1926, Gross Arl bei St. Johann-Salzburg

63. Kerschbaumer Franz, rojen 24. no-
vembra 1905, Innsbruck, Tirol

64. Kinkela Alfred

65. Kinkenweiz Karl iz Pertlsteina

-
66. Klaber Leopold, rojen 1. junija 1918, Wien
67. Koller Johann, rojen 12. junija 1919, Königswiese bei Passau
68. Kramberger Johann, rojen 8. januarja 1922, Linz
69. Krautzer Hermann, Friesach 238, Kärnten
70. Kuleschko
71. Kurzmann Gottfried, rojen 23. oktobra 1919, Hofstätten bei Murach, Steiermark
72. Kutschka Erwin, rojen 17. decembra 1920, Rosnevice, Praha, Tschechoslowakei
73. Lametz Walter
74. Leidl
75. Lesnik Leopold-Friedl, rojen 17. novembra 1925, Eiseenkappel 96, Kärnten
76. Letitzki Raimund, Wien
77. Linona
78. Lubi
79. Luttenberger Andreas, Pircha 76, 8200 Gleisdorf (Erlenhof), Steiermark
80. Magreiter Johann, rojen 31. decembra 1909, Innsbruck, Tirol
81. Malos Rolf
82. Marx Ernest, rojen 30. decembra 1916, Wien
83. Mayerhofer Alois
84. Miklin Adolf, rojen 4. oktobra 1906 Landskron, Schulstrasse 1, 9523 Villingen
85. Mikusch Aurelia, A 8043 Graz, Janischhofweg 63
86. Mikusch Franz, A 8043 Graz, Janischhofweg 63
87. Milpatzer Albert, rojen 12. novembra 1912, Salzburg
88. Moser Emil
89. Nanger Rudolf, Grünbach
90. Nemeth Koloman, rojen 1923, Wiener Neustadt, Leopoldstrasse 9
91. Niedermaier Franz, rojen 22. septembra 1896, Schiefer, Fehring-Steiermark
92. Pabst Florian, rojen 4. aprila 1913, Loipersdorf 63, 8282 Fürstenfeld, Steiermark
93. Pachler Max, rojen 12. septembra 1900, Turna, Graz, Feldhofstrasse 143
94. Palm Hans, rojen 18. novembra 1923, Wien
95. Palz Josef, rojen 9. septembra 1892, Blesch
96. Pernath Anton, rojen 10. junija 1896, Unterpremstätten 30 bei Graz
97. Petru Bruno, rojen 21. septembra 1924, Salzburg
98. Pfleger Johann, rojen 27. januarja 1897, Frannach 24, Bez. Kirschbach, Oberlabl 24. Heiligenkreuz am Waasen-Stmk
99. Planinz Alois, rojen 10. aprila 1926, Graz, Waltendorferhauptstrasse 103 A
100. Plank August, rojen 1914, Aigen, Ennstal, Wien XVIII, Gersthoferstrasse 2 a
101. Pöll Johann, rojen 26. marca 1901, Landeck, Tirol
102. Pöttler Johann, rojen 1909, St. Michael, Leoben
103. Preininger Leopold, rojen 1913, Wien
104. Prem Eduard, rojen 3. julija 1914, Wien
105. Puche Alois, rojen 4. oktobra 1896, Feldbach, Graz
106. Rabitsch Winzenz, rojen 30. aprila 1914, Landhofen, Kärnten
107. Raindl Ludwig, rojen 24. oktobra 1901, Innsbruck
108. Reichardt Kasper, rojen 8. januarja 1921, Bayern
109. Reichenbacher Franz, rojen 22. septembra 1898, Feldbach, Dedterstrasse 4, Bruck an der Mur
110. Repp Franz, rojen 1896, Oststeiermark
111. Rogan Stefan, rojen 1897, Oststeiermark
112. Roposch Josef, rojen 28. avgusta 1896, Windisch Minichof, Neumarkt an der Raab, Liebau, Burgenland
-

113. Rosseger Alfred, rojen 2. junija 1924, St. Veit an der Glann, Kärnten

114. Sametz Walter, rojen 5. oktobra 1919, Schleswig-Holstein

115. Schaller

116. Schober Anton, rojen 7. januarja 1892, Katzdorf 27, Graz, Steiermark

117. Schönbichler Robert, rojen 19. decembra 1921, Wien

118. Schreiner Ludwig, rojen 8. novembra 1896, Sch. L. Wölten 66, Neuhäusen am Klausenbach, Burgenland

119. Schuh

120. Schwarzl Karl, rojen 3. oktobra 1899, 8522 Gross St. Florian, Nassau 31

121. Sehn Franz, rojen 24. februarja 1900, Kinkendorf

122. Seidel Leopold, Wien

123. Sinoner Tobias, rojen 25. maja 1905, Südtirol

124. Stangl Karl, rojen 12. decembra 1912, Bayern

125. Stanzl Leopold, Wien 1210, Pragerstrasse 43/II, T. 2

126. Staszewski Gustav, rojen 3. januarja 1925, Wien

127. Stephan Paul, rojen 16. decembra 1904, Salzburg

128. Sternath Anton, rojen 22. maja 1893, Gamlitz, Sernau

129. Suppan Johann, Graz

130. Tatschl Peter, rojen 29. junija 1907, 9500 Villach, Moitzenfeldweg 9/b

131. Telian Josef, rojen 1902, Nieder Österreich

132. Telsnig Ernest, rojen 27. januarja 1925, St. Veit a. d. Glann, Kärnten

133. Trager Sebastian, rojen 10. januarja 1918, Lienz, Schlossgasse 12

134. Truppe Johann, rojen 21. oktobra 1896, Förk 19, 9611 Nötsch, Gailthal, Kärnten

135. Tschumpel Johann, Wien

136. Vogl Friedrich, Wien XII, Schlegelgasse 17/7/8

137. Wabnig Alois, rojen 1898, Oststeiermark

138. Wagner Richard, 1130 Wien, Himelhofgasse 66

140. Wallner August, rojen 24. julija 1899, Herbing bei Graz

141. Walzl Johann, rojen 12. aprila 1911, Kärnten, Twiemberg 16

142. Weibl Ludwig, rojen 1. februarja 1921

143. Weinrauch Franz, rojen 15. septembra 1916

144. Wimmer Josef, rojen 16. januarja 1911

15. Winkler Johann ali Fritz

146. Wippl Rudolf, rojen 13. aprila 1898, Stangersdorf 12, 8403 Lehring, Steiermark

147. Wirth Julius, rojen 1926, Burgenland

139. Wlodaver Robert, rojen 1921, Wien, diplom. inž., Unterösterreich

148. Wölger Otto, rojen 2. marca 1918, 8911 Admond-Hall 219, Steiermark

149. Zarre Franz, rojen 29. novembra 1921, Ebene Reichenau, Wildweg 26

150. Zimmermann Leopold, rojen 1903, Wien

151. Zowa Josef, rojen 2. maja 1922

152. Zwiefelhofer Rudolf, Wien XII, Hohenburgstrasse 36

Slovenski borci v 1. avstrijskem bataljonu

153. Bokal Avgust-Hedo, intendant bataljona, Ljubljana, Pohorskega bataljona 213

154. Butina Boris, operativni oficir čete, Ljubljana, Tesovnikova 67/a

155. Ferk Franc, Brestanica 39, p. Kamnica pri Mariboru

156. Jelen Alojz, tolmač, Koseze 34, p. Petrovče

157. Krošelj Rafko, tolmač, Griže 69, p. Žalec

158. Ploj Karel, Maribor, Šentiljska cesta 37/a

159. Zaletel Jože-Cene, operativni oficir bataljona, Zagorje ob Savi, Cesta zmage 21

Padli borci

1. avstrijskega bataljona

1. Brunner, v boju na Sv. Petru, 6. aprila 1945
2. Eder Leo, v boju z belogardisti na Sv. Primožu, 28. februarja 1945
3. Färber Alois, Kamni vrh-Kal, 6. aprila 1945
4. Frank Willi, na Smuki, 12. marca 1945
5. Högl Willi, na Smuki, 12. marca 1945
6. Jogl Anton, od artilerijskega ognja v Podturnu, 21. januarja 1945
7. Kirkenweiz Karl, od artilerijskega ognja v Podturnu, 21. januarja 1945
8. Mayerhofer Alois, Kamni vrh-Kal, 6. aprila 1945
9. Moser Emil, v boju na Sv. Petru, 6. aprila 1945
10. Petru Bruno, v boju z belogardisti na Laščah, 5. marca 1945
11. Winkler Fritz ali Johann, v boju z belogardisti na Laščah, 5. marca 1945

Ranjeni borci

1. avstrijskega bataljona

1. Bair Max
2. Blimetzrieder Josef
3. Brunnflicker Karl
4. Eder Robert
5. Fuchsel Roman
6. Fuchs Anton
7. Fankhauser Gotthard
8. Grüntner Ewald
9. Kinkela Alfred
10. Kramberger Johann
11. Kurzmann Gottfried
12. Lesnig Leopold-Friedl
13. Lubi

14. Mayerhofer Alois
15. Milpatzer Albert
16. Plank August
17. Pöll Johann
18. Sehn Franz
19. Stephan Paul
20. Walner August

Odlikovani borci

1. avstrijskega bataljona

z redom hrabrosti:

1. Butina Boris
2. Fuchsel Roman
3. Koller Johann
4. Lesnik Friedl
5. Letitzki Raimund
6. Stanzl Leopold
7. Truppe Johann
8. Zaletel Jože

z znakom hrabrosti:

1. Almer Stefan
2. Blimetzrieder Josef
3. Eder Leo
4. Fuchs Anton
5. Fuchs Rudolf
6. Holzer Karl
7. Jermann Karl
8. Jetz Simon
9. Karl Franz
10. Plank August
11. Reichardt Kasper
12. Rosseger Alfred
13. Schober Anton
14. Schreiner Ludvik
15. Schwarzl Karl
16. Telian Josef
17. Telsnig Ernest
18. Zarre Franz

Viri in literatura

- Cankarjeva brigada, Lado Ambrožič-Novljan, Knjižnica NOV in POS 9, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1975.
- Dnevnik 1. avstrijskega bataljona, od 18. januarja do 7. junija 1945, Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes.

— Pismo 63 avstrijskih protifašistov glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, Prošnja za ustanovitev 1. avstrijskega bataljona, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (v nadaljevanju: IZDG), fasc. 17/V-10.

— Pismo komiteja avstrijskih borcev glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 31. novembra 1944, Zgodovinski arhiv CK ZKS, Avstrijski bataljon, fasc. 71, 1944—1945.

— Seznam poveljniškega kadra 1. in 2. čete 1. avstrijskega bataljona, Zgodovinski arhiv CK ZKS, Avstrijski bataljon, fasc. 81, 1944—1945.

— Spisek borcev 1. avstrijskega bataljona, rekonstruiran na osnovi podatkov iz dnevnika 1. avstrijskega bataljona, poročil političnega komisarja in komandanta bataljona in drugih tu objavljenih dokumentov ter na osnovi spominov posameznih borcev bataljona.

— Naredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 24. decembra 1944 o ustanovitvi 1. avstrijskega bataljona, arhiv IZDG, fasc. 11/II-2.

— Poročilo komandanta bataljona Leopolda Stanzla o bojih 1. avstrijskega bataljona v Suhi krajini v dneh od 4. aprila do 7. aprila 1945, arhiv IZDG, fasc. 17/IV-10.

— Poročilo političnega komisarja bataljona Franza Gebharda o položaju v bataljonu z dne 15. aprila 1945, arhiv IZDG, fasc. 17/IV-10.

— Poročilo političnega komisarja bataljona Franza Gebharda o bojih 1. avstrijskega bataljona na Studenskem vrhu in Topli rebri od 15. aprila 1945, arhiv IZDG, fasc. 17/IV-10.

— Pozdravno pismo borcev 1. avstrijskega bataljona 2. avstrijskemu bataljonu, arhiv IZDG, fasc. 17/IV-10.

Sremski venec

(Pesniški venec v svobodni obliki)

Posvečeno spominu padlih borcev
Slovenskega bataljona
1. krajiške proletarske udarne brigade

Proti domu

Slovenski bataljon potuje preko Srema,
koraka skozi mesta, salaše, vasi;
po blatnih cestah, hostah, čez močvirje,
se proti domu vračamo veseli —
razigrani.

Prešerno se iz mladih grl izliva
v uporen vrisk vse naše bolno domotožje,
žare oči,
je vedro, mlado naše čelo,
budi domača pesem v srcih trdno vero.

Oblakov mračnih je zavesa, težka, siva,
jesenski nebes čez in čez zastrla.
Na polju gnije nepožeto žito.

Moli iz blata trdo roko
okamnela maska smrti v cestnem jarku.
Rumena zarja
v mrak krvavo tone.

Nočni pohod

Rumena zarja v mrak krvavo tone,
pošastno črta črna noč konture,
maliči vse v zveržene figure
in piš hladan —
pometa že uvelo listje.

V zvoniku vaškem zvon odbija ure,
njegov se glas gubi v daljave mračne,
odurno v temi strojnica skovika,
pojo topovi mrtve uverture.

Kolona tiho skozi noč koraka,
leden nam dež izpira trudna lica.

Nogé drhte,
ko brodim po blatu.
Trepeče
od napora
kita vsaka.

Gremo kot sence čez raván široko,
enaka, v srcih vseh nas, pesem živo klije.

Na mrtvi straži

Enaka, v srcih vseh nas, pesem živo klije,
iz nje smo vedno, znova, svoje srkali moči.
Budi sedaj nas, v novo kliče nas življenje,
prelepa,
klená,
trdoživa —
pesem naša.

Odšel s patruljo sem na mrtvo stražo.
Ležimo skriti za vasjo v koruzi
in trudni valjamo se v mrzlem blatu.
Okoli nas — temá in molk! —
ledeno stiska mráz.

Z dlanmi zakrivamo previdno čike,
si z njimi skušamo ogreti vse premrle prste
ter tiho viže brundamo domače.

Podi se veter v noč čez polje ravno,
čez njive mrzle tuli neubrano,
mehko trepeče v vetru mrtva trava.



Noč v ostrogu

Mehko trepeče v vetru mrtva trava,
ječe visoko v krošnjah suhe veje,
katjuše plamen sikajo visoko,
leže ob ognjih
zmučeni vojaki.

Koruzne so kopice nam šotori,
ležišča trda — kupi gnile slame,
vse to podprto s trhlimi je koli,
nad njimi svod —
zastrt z oblaki —
črna streha.

Stoje stražarji mrki pred ostrogom.
Glavé jim težke silijo na prsi.
V kolenih svinec,
na ramenih puške,

v želodcu glad,
a pred očmi prividi.

Nad taborom grozeče noč se sklanja,
strupeno mrzel veter se zaganja.

Dežurni

Strupeno mrzel veter se zaganja,
zavija, stresa,
lomi, piska,
žvižga, tuli,
šotore nam podira,
ognje ugašuje
in krohota se nam vso noč grozljivo.

Sedi dežurni,
tih, zamišljen,
ob ognjišču.

Tesno zaviti v odejo
se suši in greje.

Nalaga veje.
Truden, zbit,
težko
se dvigne, da popravi spečemu odejo.

Tja v daljne romajo mu kraje misli,
kjer dom stoji, kjer so domače svisli,
kjer naše so gore visoke in doline, griči.

Slovenskih mater zvesti tu bore se sini,
v zaslužnjeni tam,
njihovi,
po domovini
kovinski zvok zvonov bolestno joče.

Jutro na bojišču

Kovinski zvok zvonov bolestno joče,
od vzhoda žarki medli tipajo boječe,
megla po zemlji betežna se vleče
in jata vran — po njivah kraka lačna.

Neso tovariši nosila mimo.
S ponjavo so krvavo vsa pokrita.

Stojimo razoglavi,
nemi,
srepi
in bol tegobna
v naših srcih
ostro kluje...

Potem počasi se potuhnemo po jarkih,
nervozno brskamo po praznih žepih za tobakom
in kmalu še z meglo,
se gosto,
meša tiho dim.

Žareče vstaja sonce nad ravnino.
Na zemljo trosi
zlate, tople
žarke.
Iz vseh dobrav se grom topov krohoče.

Na položaju

Iz vseh dobrav se grom topov krohoče,
hrešče v rafalih mitraljezi,
nad nami mine švigajo grozeče —
da v prst ledeno rijemo z nosovi.

V močvirnih jamah bataljon se skriva,
na divji ogenj odgovarja s streli in rafali —
divja po vsej širini fronte boj srdito.
V sosednjem jarku
človek
milo stoka.

Ponoči švigajo v nebo rakete,
skrivaj premikajo se v temi čete,
za možem mož v kolonah trudno se spotika.

Se pred svitom spet smo vsi nared izza okopa,
zaspano ždimo vsak na svojem mestu.
Globoko drevje v vetru se priklanja.

Mrzla kopel

Globok drevje v vetru se priklanja
in temnosivi mrak že dan preganja,
ko trg zapušča naša divizija,
udarna,

Peta srbska —

v boj odhaja.

Počasi črna tema trdo pada,
ko blodi v temi

Prva krajiška brigada,

po blatni, mastni brozgi,

po nasipih

brez poti.

Naenkrat —

sredi blata —

divizija se ustavi.

Sporoče nam tiho, šepetaje:

»Ob Bosutu nasipi so razdrtili«

V razlito vodo spušča se brigada,
po spolzkem dnu noge si iščejo opore ...
Čeprav so fantje od mrazu vsi trdi —
razvnema jim

mladost

uporne grudi.

Pri Komletincih

Razvnema jim mladost uporne grudi,
kipi ljubezen v mladih srcih vroča,
ljubezen,

ki samo jo smrt

lahko ugasne,

ko mlado kri

grud črna

vase vsrka.

Pri Komletincih sneg polje pokriva sremsko,
po njem prekopi križajo se, dolgi, ravni,
a v njihovih bregovih izkopane jame —
zasilno služijo kot strelski jarki.

Ko zjutraj čez nebo se svit razlije,
ko se budi,

iz težke more,

mrzlo jutro, sivo —

takrat povelje zadoni:

»Huraa! Na juuriiiš!«

Zbudi povelje tisoč,
v srcih skritih,
bolnih nad,
da planejo iz jarkov —
kakor risi —
fantje:
odločno
mladci vsi
v napad hite.

Po jurišu

Odlčno mladci vsi v napad hite.
Vročično jim oči gore.
Drhte upadla lica.
Okoli usten ostre brazde reže gnev.
Ne ran,
ne smrti,
nič se ne boje.

Takrat sovražni ogenj oglasi se divje
in vrežejo po njih
od vseh vetrov topovi.
Medtem ko v hosti
varno skriti so vragovi,
napadajo
pa naši —
čez raven odprto.

Signale rišejo rakete.
Okrog ušes brne svinčenke.
Pribiti k tlom leže, brez kritja, fantje.

Oči strme,
suši v obupu grlo kletev.
Ledeni prsti
krčevito stiskajo orožje —
bojazni
mladi borci
ne poznajo!

Trinajst grobov

Bojazni mladi borci ne poznajo.
Leže po brazdah, v snegu, brez zaklona,
težko že čakajo, premraženi, večera.
Med njimi —

tiho, mirno
mnogi spe.

Grme topovi requiem sovdaški,
pojo otožno brzostrelke,
se pod bremeni opotekajo pogrebci —
drobovje

zvija, trga
topa bolečina.

Trinajst gomil ostalo je za nami!
Trinajst brezdomcev nemo v skupni jami
pri Komletincih za vasjo počiva...

Zdaj naši sredi žitnih polj leže,
nad njimi s cveta pa na cvet metulji se love —
ob Bosutu,

čez polje
tiho, veter vije.

Poslednji boj

Ob Bosutu, čez polje tiho, veter veje.
Maršira Prva krajiška po opustošenih poteh,
koraka s pesmijo in vriskom —

mimo pustih, mrtvih njiv.

Zasede pri Opatovcu spet nove položaje.

Pokriva slepa noč ravnino pusto,
v ledeni molk zaviti beli gaji spe.
Nikjer glasul

Strahoten molk!

Le smrt lebdi!

Izmučen Peti bataljon počiva.

Strupeno pod koraki straže škriplje sneg.
A komaj

prvi žarek

se predrami —

ko že bobne pred jarki težki tanki,
ko že po spečih planejo morivci
in prej,

ko vsi se prebude —

so poteptani,

že pobiti:

v gomilah tihih mladi spe junaki.

Sremski grobovi

V gomilah tihih mladi spe junaki,
v gomilah nemo naši spe izgnanci.
Je trudno klecnilo koleno —
potnik se je zrušil v smrt.
Na pol poti,
omahnil je med polji,
sredi Srema —
naš človek
in izgnanec
na poti je domov omahnil v smrt...
Ob blatni poti,
v jarku, po strniščih,
poljih, njivah,
povsod leže mrlič:
tihi, sivi,
mrzli, blatni...
Okoli sinjih usten je vklesan grenak nasmeh
in mrtvo domotožje
v ugasnjenih očeh!
Po Sremu širnem vsem gomile so nasute
in nad grobovi ptiči se igrajo.

Mrtvi bataljon

In nad grobovi ptiči se igrajo.
Veselo žvrgole,
ko spletajo si topla gnezda —
med žitom
in na drevju
ter v skalovju sivem.
Nad njimi —
sonce na oboku sinjem
se smehlja,
pod njimi pa —
je naša zemlja,
naša prst,
naš kamen trd!
Svobodna je, za vedno in edino naša,
vsa naša,
rodna prst,
prelestna in ponosna:
od Krasa do Balkana —
od Ohrida do Drave —
je bratom šestim
ena mati,
skupna domovina!

*Zato pa v rodni, naši in svobodni zemlji
naš mrtvi Peti bataljon,*

tiho, mirno spi,

zato samo

trohne v njej puntarjev kosti,

saj prav zato

Slovenski bataljon počiva sredi Srema! ...

Magistrale

Slovenski bataljon potuje preko Srema,
rumena zarja v mrak krvavo tone,
enaka, v srcih vseh nas, pesem živo klije,
mehko trepeče v vetru mrtva trava.

Strupeno mrzel veter se zaganja,
kovinski zvok zvonov bolestno joče,
iz vseh dobrav se grom topov krohoče —
globoko drevje v vetru se priklanja.

Razvnema jim mladost uporne grudi,
odločno mladci vsi v napad hite —
bojazni mladi borci ne poznajo.

Ob Bosutu, čez polje, tiho veter veje,
v gomilah tihih mladi spe junaki
in nad grobovi ptiči se igrajo.

Kučejev Ruč

Pesnik Sremskega venca Kučejev Ruč — Rudolf Dobovišek (mlajši) se je rodil leta 1917 v Sentjurju pri Celju kot prvorojenec znanega kulturnega in javnega delavca dr. Rudolfa Doboviška (starejšega). Po maturi na celjski gimnaziji in odsluženem vojaškem roku se je vpisal na pravno fakulteto v Ljubljani. Zlom kraljeve vojske je doživel v Lepoglavi. Junija 1941 je bil izgnan z očetom, materjo in bratom v Srbijo. Tu, v Paraćinu, je vodil ilegalno slovensko mladinsko organizacijo. Zaposlil se je kot delavec in pozneje kot uradnik v tovarni stekla. Po osvoboditvi Paraćina 13. oktobra 1944 se je Ruč — Rudolf javil z drugimi mladimi Slovenci v slovensko brigado, ki naj bi nosila ime Franca Rozmana. Ker jih je bilo za brigado premalo, so prišli v sestavi 1. krajiške proletarske udarne brigade (5. krajiška udarna divizija, 1. proletarski korpus) kot njen 5. »slovenski« bataljon. Z njim je Ruč odšel na sremsko fronto.

Janko Liška se spominja, bil je nekaj časa njegov profesor slovenščine, da ga je pesništvo zanimalo že leta 1933. Sodeloval je v dijaških listih. V Paraćinu je urejal list Mladi izgnanec, ki je izhajal v petihizvodih. Ljubezen do poezije ga je spremljala vse življenje in mu dajala življenjsko voljo. Objavljal je malo, čeprav je napisal to in ono v stihih in prozi. Sremsko balado, katere sestavni del je tudi Sremski venec, je spesnil ob dvajset letnici bojev na sremski fronti in v spomin na 120 padlih izgnancev prostovoljcev, ki so izkrevavili v bojih z Nemci v Sremu in drugod. Sam je sodeloval v bitki pri Otoku-Komletincih, kjer je padlo prvih trinajst borcev in bilo ranjenih štirideset borcev in bork slovenskega bataljona. Najhujšo tragedijo pa je bataljon doživel 17. januarja 1945 pri Opatovcu, kjer je padlo 77 borcev in bork. Kučejev Ruč je pilil in klesal balada več kot leto in pol. Ustvaril je delo dokumentarne in pesniške vrednosti. Sremski venec so pravzaprav njegovi spomini v vezani obliki, a celotna balada je pričevanje o fantih in dekletih, ki so bili nekateri pregnani v Srbijo še napol otroci, pa so se v hrepenenju po osvobojeni domovini znašli vojaško malo pripravljeni sredi težkih bojev. Uspelo mu je ustvariti pripoved o teh bojih in doživljanju mladih borcev, o njihovem hrepenenju po domovini, ki jih je gnalo v boj z mladeniškim žarom, njihovo smrt na pragu življenja pa omisliti z veličino zmage nad fašističnim nasiljem in bratstvom jugoslovanskih narodov, zraslim iz skupnih žrtev za svobodo. Posebno vrednost daje Sremskemu vencu njegov pristni, nesentimentalni lirizem. Kot venec je redkost v naši književnosti. Pa tudi kot pesnitev o narodnoosvobodilnem boju, nastala v spominih nanj, je redkost. Svobodna oblika, ki le spominja na sonetni venec, pa je ustrežnejša razgibani vsebini od utesnjenosti klasične in ne zgolj manj zahtevne.

Na Štajerskem in Gorenjskem v maju 1941

Stane Kovač

Z ustanovitvijo Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki jo je na začetku imenujemo protiimperialistična, v Ljubljani, 26. aprila 1941, je nastala nujna politična potreba izpeljati njeno organizacijo čimprej po vsej Sloveniji. To pa takrat, zaradi zasedbe Slovenije kar od treh okupatorjev (italijanskih, nemških in madžarskih), ni bilo lahko in enostavno delo. Okupacija je čez noč spremenila podobo Slovenije in vse Jugoslavije. Pretrgale so se zveze, nastale so umetne meje, gibanje je bilo omejeno in nevarno. Zajete vojske bivše vojske so vozili v ujetništvo. Posebno na nemški strani so začela prva pregnanstva zavedne slovenske inteligence, pa tudi okupatorju sumljivih delavcev in kmetov. Nastala so okrutna taborišča in nasilna preseljevanja iz slovenskih mest in vasi. Skratka, poslovala je sovražna oblast okupatorja, ki je imela za cilj uničenje slovenskega naroda.

Večina ljudi je čutila zasedbeno oblast trojnega razkosanja Slovenije kot moro, ki tlači in prizadeva ves narod kot celoto. Ljudi je bilo sram nagle kapitulacije stare Jugoslavije. Čakali so na jasno besedo pojasnila sramotnih dogodkov in napotila za ravnanje v odnosu do okupatorja in njegovih domačih pomagačev. Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda je bila edina svetla točka v tem težavnem času narodne nesreče. Takoj ob ustanovitvi se je pred ustanovitelje postavilo odločilno vprašanje izpeljave njene organizacije po vsej Sloveniji. O tem pomembnem vprašanju smo razmišljali tudi krščanski socialisti v vodstvu Jugoslovanske strokovne zveze (v nadaljevanju: JSZ) v Ljubljani, ki je imela ob kapitulaciji organizirano v svojih strokovnih zvezah in skupinah na terenu okrog 8000 članov. Njene najmočnejše organizacije so bile med industrijskim delavstvom na Gorenjskem in Štajerskem, takrat na nemški strani okupacije. Ker so bile redne zveze pretrgane, in tudi prenevarne, je bilo treba pristopiti k ilegalni povezavi. Delavski časopisi so čez noč prenehali izhajati, med njimi tudi Delavska pravica. Ob takem stanju se je kazala še posebej pomembna naloga, posredovati vodilnim tovarišem izčrpno poročilo o vzrokih in posledicah sramotne kapitulacije, nastanku novih političnih razmer, o stanju vojne in njenih perspektivah. Glavna naloga pa je bila izčrpno poročilo o ustanovitvi OF in njenih nalogah ter organizaciji, od terenskih, krajevnih in mestnih do pokrajinskih odborov tudi za Gorenjsko in Štajersko s Prekmurjem. V centrali JSZ, ki je bila že v ilegali, smo o tem takrat, na začetku maja 1941, največ razpravljali: Tone Fajfar, Stane Kovač, Tone Marinček, Tone Toman in France Velkoverh. Kmalu so se priključili še Edvard Kocbek, Jože Zemljak, Aleš Stanovnik, Miro Jeršič, Marjan Breclj in drugi. Občasno mo o vsem obveščali predsednika JSZ Srečka Zumra.

V pogovorih s Tonetom Fajfarjem, pri katerem sem takrat stanoval, sem predlagal, da potujem na Gorenjsko in Štajersko z nalogo v glavnih organizacijskih

centrih tovarišem izčrpno poročati in posredovati navodila o nastalih spremembah, kakor smo jih takrat pretresli in analizirali skupaj s predstavniki centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije v Ljubljani. Predvsem je bilo potrebno posredovati povezavo vodilnih članov JSZ s predstavniki komunistične partije zaradi takojšnjega pristopa k organiziranju OF na terenu. Po predhodnem dogovoru v centrali JSZ sem svoj predlog ponovil tovarišu Borisu Kidriču, s katerim smo imeli takrat zelo pogoste stike in skupaj stalno analizirali dogodke in njihov razvoj. Tovariš Kidrič se je predloga razveselil in takoj potrdil nujnost in potrebo o vzpostavitvi vseh potrebnih povezav med komunistično partijo in JSZ na Gorenjskem in Štajerskem. Soglašal je, naj čimprej opravim v tistem času nujno in potrebno potovanje. Skupaj sva analizirala ilegalne razmere na Gorenjskem in Štajerskem. Pri tem sva ugotovila že sovražne nastope okupatorja, kar je nalagalo strogo konspiracijo na poti in pri vzpostavljanju povezav. Partijske izkušnje ilegalnega dela, na katere je tovariš Kidrič stalno opozarjal, so bile v tistem času izredno dragocene. Soglasna sva bila, naj tovariši, s katerimi se bom sestal, takoj in najprej vzpostavijo potrebne povezave ter brez odlašanja začnejo s skupnim delom vseh ustanovnih skupin za organizacijo OF. Ta naj se razvije v vseh krajih in mestih. V mestih naj se postopoma razvijejo tudi ožje terenske organizacije, kar bo omogočilo širše množično delo in v ožjem krogu tudi lažje varuje konspiracijo. Tovariš Kidrič je posebej sprožil predlog, naj na Gorenjskem, kakor tudi na Štajerskem, čimprej pristopijo k organizaciji pokrajinskih odborov OF. Organizacijsko je treba upoštevati široko osnovo OF, kakor je bila predstavljena že na ustanovnem sestanku z jedrom komunistične partije, krščanskih socialistov, demokratičnih Sokolov in kulturnih delavcev, toda ob stalnem pritegovanju vseh, ki so proti okupatorju in za narodno osvoboditev. Čeprav predstavljajo jedro organizacije in dela aktivisti ustanovnih skupin, ki pretežno izvirajo iz že preizkušenih delavskih in izobraženskih vrst, je treba pri organiziranju in poglobljanju OF skrbeti za njeno množično širino, na deželi pa pokazati posebno pozornost organiziranju in vključevanju kmečkega prebivalstva.

Ob teh dogovorih in razmišljanju sem krenil na pot, najprej na Štajersko s ciljem postankov v Celju in Mariboru. Odšel sem v prvi polovici maja 1941, točnega datuma se ne spominjam več. O tem tudi niso ohranjeni nobeni pisni zapiski. Zaradi daljše poti sem se odločil za vlak, čeprav so bile v nekaterih krajih zveze pretrgane. Glede varnosti je bilo še mogoče izkoristiti splošno vojno zmedo, ki še ni omogočala ustaljenih razmer.

Moj prvi postanek je bil v Celju. To lepo mesto je bilo naravno izhodišče za povezavo skupin JSZ v njegovi bližnji in daljni okolici. Njeni aktivni odborniki so pridno obiskovali skupine lesnega delavstva v Savinjski dolini, v Rimskih toplicah in Jurkloštru ter rudarje v Hudi jami, Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, kakor tudi drugo takrat organizirano industrijsko delavstvo. Oglasil sem se pri Jožetu Juraču, vodilnem odborniku v Celju in članu širšega načelstva JSZ, ki je bil že dolgo časa prizadeven politični delavec za enoten nastop in sodelovanje delavskega razreda. K razgovoru sva pritegnila nad vse požrtvovalnega odbornika in organizatorja JSZ v Celju Metoda Hočevarja. Iz Celja sem odpotoval v Maribor. Tu sta bila vodilna odbornika in člana širšega načelstva JSZ Martin Kores in Karel Reberšek, odločna in zanesljiva organizatorja ter dobra poznavalca delavskih razmer v Mariboru in širni okolici. Imela sta velik vpliv na delavstvo, organizirano v JSZ.

Tako v Celju, kakor v Mariboru in kasneje na Gorenjskem, sem v izčrpnem poročilu podal oris nastalih razmer, opozoril na vzroke, ki so pripeljali do okupacije

in nakazal naloge, ki so nam naložene. Čeprav je prišlo do okupacije in razsula države tako rekoč čez noč, nas to ni iznenadilo. Več ali manj smo pričakovali nagli polom. Vendar smo dolžni analizirati razmere in ugotoviti vzroke. Vladajoči politični režim v bivši večnarodni državi so izmenoma diktirale stare, protiljudsko usmerjene meščanske stranke. V strahu pred narodnostno in republikansko usmerjenim delovnim ljudstvom se je dinastija naslanjala v glavnem na velesrbsko orientirane stranke, s katerimi so izmenoma paktirale in sodelovale tudi slovenske meščanske stranke. Narodnostno vprašanje jugoslovanskih narodov, ki se je postavilo ob koncu prve svetovne vojne z nastankom države, je ostalo nerešeno. Dinastija, ki je bila nosilec politične hegemonije in unitarizma, je imela stalno oporo v meščanskih strankah, ki so se prerivale na oblasti. Pod pritiskom fašizma na državnih mejah je ta pot nujno vodila v narodno in državno izdajstvo. Cvetela je korupcija.

V razgovorih smo bili sporazumni, da so bile slovenske razmere odraz splošnih državnih razmer. Nerešeno socialno vprašanje in narodno zatiranje sta bili osnovni vprašanji. Preganjane so bile delavske, strokovne in druge organizacije, komunistična partija je bila prepovedana in je delovala lahko samo v ilegali. V zadnjem času so bili razpuščeni tudi socialistični sindikati. Delavstvu je bila odvzeta Delavska zbornica in izročena režimski organizaciji ZZD (Zvezi združenih delavcev). Tudi glede JSZ so se že čutile govorice in znaki, da se pripravlja njena prepoved in razpust. Še legalni tisk je pritiskala močna cenzura. Sestanki in zbiranja naprednega delavstva so bili pod stalnim nadzorstvom policije. Klerikalni režim, ki je močno izrabljal cerkev, se je na vse kriplje prizadeval razbiti in uničiti krščanskosocialistično JSZ. V ta namen je ustanovil lastno delavsko strokovno organizacijo — Zvezo združenih delavcev, ki je bila članica JUGORAS. Tej vsiljeni organizaciji je naklonil vso politično podporo in režimsko pomoč.

Ocena kaže, da je protiljudsko ravnanje vladajočega režima povzročilo globoko politično diferenciacijo, ki se je praktično začela že zgodaj pred drugo svetovno vojno, vse odkar se je vladajoče meščanstvo in velik del cerkvene hierarhije usmeril v notranji politiki izrazito proti interesom delovnih ljudi in proti rešitvi narodnega vprašanja Slovenije in drugih jugoslovanskih narodov. Krščanski socialisti, organizirani v JSZ, mladinskem gibanju, akademskih društvih in okrog revije Dejanje in vrste drugih predhodnih revij, so v tej politični diferenciaciji že dolgo pred vojno odklonili pogubno politično pot, ki jo je začela hoditi katoliška Slovenska ljudska stranka v povezavi s hegemonistično in unitaristično politiko v vsedržavnem merilu. Sodelovali smo z ljudskodemokratskimi gibanji. V delavskem gibanju smo se zavzemali za enotno delavsko fronto socializma. Spoznali smo, da je razredni boj vsiljen in da ga je treba sprejeti. V številnih mezdnih bojih in drugih strokovnih gibanjih je JSZ vedno bolj spoznavala politično resnico, da delavski razred ne sme biti razbit, temveč enoten. Enotnost pa mora biti utemeljena na enakopravnem političnem in sindikalnem sodelovanju. Tega s takratnimi socialdemokratskimi organizacijami ni bilo mogoče doseči v večjem obsegu. S komunistično partijo smo na terenu večkrat sodelovali v raznih, zlasti političnih akcijah. Konec pomladi 1940, na ilegalni konferenci predstavnikov JSZ v Laškem, sprejeti sklep o predlogu za vzpostavitev stalnega političnega sodelovanja s komunistično partijo je postal temelj za ustvaritev enotnih političnih naporov delavskega razreda v usodnem času vedno bolj grozeče druge svetovne vojne. Fašistična napadalnost, ki je že pljuskala čez meje Jugoslavije, je narekovala politično in akcijsko enotnost delavskega razreda. Na temelju izkušenj je bila edino komunistična partija zgodovinsko utemeljena in

poklicana za vodenje enotne fronte v obetajočem se svetovnem boju. Od tedaj pa je minilo že štirideset let.

Tovarišem sem poročal o poteku organizacije in izvajanja sodelovanja, ki je bilo ilegalno vzpostavljeno. Oblikovali in dogovorili smo sodelovanje, zlasti:

1. V protidraginjskih akcijah.
2. Pri organiziranju, vodenju in sodelovanju mezdnih gibanj in stavk.
3. Pri volitvah in vodenju dela obratnih zaupnikov v podjetjih.
4. O sodelovanju pri političnih prizadevanjih za narodno in delavsko enotnost, proti vojni, za mir in proti grozeči fašistični nevarnosti.

To je bil okvir dogovorjenega sodelovanja in skupnega nastopanja na terenu. Posebej smo se dogovorili, da v navedena prizadevanja usmerimo tudi tisk, ki smo ga takrat izdajali. V pričakovanju oblastne prepovedi JSZ smo računali s popolno ilegalo.

Vojna, razpad države in okupacija nam je vsilila nove razmere, ki jih je bilo treba obvladati in začeti s pripravami za osvoboditev.

Izčrpno sem poročal, da je bila v Ljubljani ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki se začasno imenuje še protiimperialistična. Pobudo za novo vseljudsko narodnoosvobodilno organizacijo je dala komunistična partija Slovenije. Kot ustanovitelj nastopajo KP, krščanski socialisti, demokratično krilo Sokola in napredni kulturni delavci. Njen namen in program je združitev vseh naprednih in svobodoljubnih sil slovenskega naroda, ne glede na ideološko opredelitev. Politična širina OF naj zajame vse, ki so proti okupatorju in za narodno osvoboditev. Prva in glavna naloga je izvesti organizacijo na terenu in začeti s političnim prebujanjem in utrjevanjem slovenske narodne zavesti in globlje spoznavanje krivične okupacije. V ta namen je treba organizirati konspirativno mrežo terenskih, vaških, mestnih in pokrajinskih odborov.

Podobno kot v Ljubljani, je tudi na Gorenjskem, Štajerskem in v Prekmurju treba opraviti povezavo ustanovnih skupin OF. Vodilnim tovarišem JSZ v Celju in Mariboru ter kasneje na Gorenjskem, sem posredoval navodila o takojšnji vzpostavilni povezave s partijskimi organizacijami. Celjani so prevzeli obveznost vzpostaviti zvezo naprej prek Hude jame z revirji v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, kjer so delali že prekaljeni tovariši iz vodstva JSZ Lojze Lešnik, Lojze Diacci, Filip Križnik in Vinko Ustar. Posebej smo razpravljali, da je treba čimprej organizirati tudi pokrajinska odbora OF za Štajersko in Gorenjsko. Po opravljeni povezavi je bil skratka potreben širši skupen ilegalen sestanek v pokrajinskem merilu, na katerem je bilo preučiti nove razmere in dogovoriti vse potrebno za organizacijo pokrajinskega odbora OF.

Na podlagi opravljenih razgovorov v Celju in Mariboru je organizacija prvega sestanka v pokrajinskem merilu za Štajersko hitro stekla. Že v nedeljo, 22. maja 1941. so se zbrali na sestanku, ki je potekal na prostem v gozdu na samotni Kojzici pri Rimskih toplicah, vodilni tovariši iz vrst komunistične partije in krščanskih socialistov na Štajerskem. Izčrpno so razpravljali in spregovorili o položaju doma in na tujem, ki je nastal z zlomom države in fašistično okupacijo. Vsiljen nam je boj za narodno in socialno osvoboditev. Zato je treba organizirati OF in pripraviti uspešno politično podlago na terenu za oborožene akcije, ki nam jih bo proti okupatorju približal nadaljnji razvoj vojne. Ljudi je treba pripraviti in usposobiti za ilegalno politično in narodnoosvobodilno delo. Na Kojzici je bila dosežena jasna usmeritev za razvoj OF in priprave narodnoosvobodilnega boja, ki se je z vso srditostjo razplamtel po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo in je terjal velik krvni davek. To

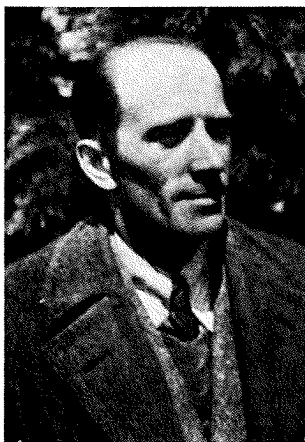
je bila neizogibna pot, ki se ji nismo mogli izogniti na tleh, kjer je Hitler odločil popolno uničenje slovenskega naroda. Namen sestanka je bil ustanovitev pokrajinskega odbora OF za Štajersko. Člani pokrajinskega odbora so postali vsi navzoči predstavniki, ki so se sestanka udeležili. Po spominih Karla Reberška, zapisanih ob dvajseti obletnici ustanovitve pokrajinskega odbora OF za Štajersko v Večeru 22. maja 1961, je bilo v celoten odbor določenih skupaj 48 članov, od katerih se tovariš Reberšek za Maribor spominja: Vladota Vidava, Edvarda Karnerja, kmeta Rudija Škamleta, Martina Koresa, Poldeta Ratajca in sebe. Verjetno smo že zamudili možnost za celotno poimenovanje tega, za prebuditev in začetno delo OF na štajerskem tako pomembnega pokrajinskega vodstva OF, ki ga je okrutni boj z okupatorjevim terorjem na štajerskem tako strahotno razredčil.

Na Kojzici pri Rimskih Toplicah pa stoji spomenik, na katerem piše, da so bili udeleženci tega zgodovinskega sestanka in člani pokrajinskega odbora OF za Štajersko dne 22. maja 1941 tovariši: Slavko Šlander, Miloš Zidanšek, Tone Grčar, Angel Besednjak, Leon Novak, Metod Hočevár, Martin Kores, Jože Jurač, Karel Reberšek, Alojzij Diacci, Lojze Lešnik in Vinko Ustar. Večina od njih ni dočakala svobode. V težkem in neenakopravnem boju so jih pokosile okupatorjeve svinčenke.

Treba je poudariti, da so postali vodilni in drugi tovariši iz vrst JSZ na štajerskem prizadevni aktivisti pri organiziranju in ustanavljanju prvih odborov OF, ki so začeli nastajati neposredno po opravljeni povezavi in ustanovitvi pokrajinskega odbora. Tako je bil mestni odbor OF za Celje ustanovljen v stanovanju tovariša Cirila Debeljaka. V Mariboru pa je bil prvi sestanek OF v stanovanju vodilnega tovariša JSZ Martina Koresa, ob katerem so tesno sodelovali Karel Reberšek, Vlado Vidav, Polde Ratajc in drugi.

Po vrnitvi s poti na Štajersko, sem v drugi polovici maja 1941 opravil še podobno pot in z enako nalogo na Gorenjsko. Zaradi vmesnih postankov in varnosti sem potoval s kolesom. V njegovih votlih delih sem srečno prenesel tudi nekaj izvodov takrat prvih izdaj Slovenskega poročevalca. Na poti sem se najprej ustavil v Medvodah in Goričanah. Poiskal sem nekaj tovarišev iz skupine papirničarjev JSZ. Ker sem jih dobil na delu na cesti, je bilo treba opraviti razgovor v krajši obliki. V glavnih obrisih sem jih lahko seznanil s položajem, v katerem smo se znašli, jim predlagal ustanovitev organizacije OF in razložil naše naloge pri ustanavljanju odborov OF.

Moja nadaljnja večja postaja je bila v Škofji Loki. V tem prijaznem mestu ob sotočju obeh Sor je delovala ena najmočnejših skupin JSZ, katere glavne postojanke so bile: tovarna klobukov Šešir, Tekstilna tovarna in lesni delavci, raztreseni po obeh dolinah Sore in v Loki. Tu sem v Puštalu obiskal starega in prekaljenega borca za pravice delavskega razreda in predsednika skupine JSZ tovariša Tineta Severja. Našel sem ga doma in imela sva precej časa za temeljit razgovor. Po izčrpnem poročilu o novih razmerah, kakor smo jih poznali in obravnavali v Ljubljani, kar je že spredaj omenjeno, sem ga obvestil o ustanovitvi OF in primarni nalogi njene organizacije tudi v Škofji Loki. Pretresla sva razmere v Loki in stanje v skupini JSZ. Tine Sever je v vsem soglašal glede povezave s komunistično partijo in se takoj zavzel za ustanovitev OF. V JSZ sva računala pri ustanovitvi OF na zveste in predane borce ter delavske funkcionarje Toneta Fojkarja, Jaka Pintarja, Justina Dolinarja, Staneta Koniča, Franca Logondra, Toneta Pirca, Jankota Šinka, Lojzeta Malovrha, Poldeta Polenca in druge. Oba sva menila, da bo v povezavi s komunistično partijo in demokratičnim delom Sokola možno v Loki in okolici organizirati enotno OF in ustvariti podlago za množičen politični odziv.



1



2

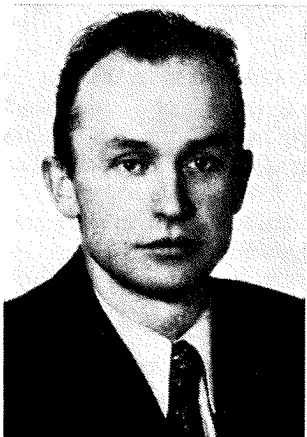


3



4

1. Ciril Debeljak, Celje — ustreljen kot talec v Mariboru 21. maja 1942
2. Metod Hočevar, Celje — ustreljen kot talec v Mariboru 21. maja 1942
3. Ivan Pangeršič, Vevče — padel kot partizan 4. februarja 1945 pri Sv. Križu nad Jesenicami
4. Martin Kores, Maribor — ustreljen kot talec 27. decembra 1941 v Mariboru



9



10

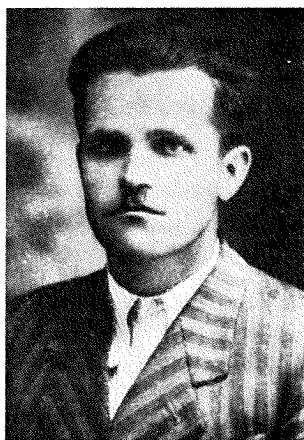
9. dr. Aleš Stanovnik, Jesenice — ustreljen 2. junija 1942 v Gramozni jami v Ljubljani
10. Jože Šavli, Jesenice — padel kot partizan 27. marca 1942 v Potokih pri Žirovnici



5



6



7



8

- 5. Vladimir Vidav, Maribor — ustreljen kot talec 15. novembra 1941 v Mariboru
- 6. Tine Sever, Škofja Loka — umrl v Dachau
- 7. France Velkoverh, Ljubljana — padel kot partizan na Ključu v Polhograjskih Dolomitih
- 8. Tone Marinček, Ljubljana — umrl na Rabu



11



12

- 11. Ivan Kavčič, Jesenice — padel kot partizan 27. marca 1942 v Potokih pri Žirovnici
- 12. Filip Križnik, Trbovlje — ustreljen kot talec 26. decembra 1941 v Mariboru

Na poti proti Jesenicam sem v Kranju obiskal predsednika JSZ Jožeta Tomažiča in še enega tovariša, ki mu danes ne vem imena. Jože Tomažič je bil zavzet in podjeten organizator. V celoti je sprejel poročilo in navodila. Dogovorili smo se za organizacijo in izvedbo potrebnih povezav. Raznolika kranjska industrija, samo mesto in obširna okolica, sta predstavljala precej kompliciran teren, močno pod okupatorjevimi terorjem.

Končno sem po ilegalnih ovinkih prispel na Jesenice. Najprej sem se oglasil pri predsedniku JSZ Jožetu Šavliju. Obisk pri dr. Alešu Stanovniku ni bil možen, ker so ga že pred tem, kakor mnogo drugih, Nemci aretirali in odpeljali najprej v zbirno taborišče Št. Vid nad Ljubljano in nato izgnali naprej v Srbijo. Čeprav se je tovariš Aleš čez nekaj tednov ilegalno vrnil v Ljubljano, je bila njegova aretacija in deportacija v maju 1941 za Jesenice in širše slovenske razmere težka izguba. Pod Mežakljo sem obiskal na daljši in temeljit razgovor predsednika zveze kovinarjev JSZ tovariša Lojzeta Pukšiča. Srečal in pogovarjal sem se tudi z obratnim zaupnikom in tajnikom JSZ Mirkom Frankičem, ki ga je kasneje vsa slovenska partizanska javnost poznala pod partizanskim imenom Tilen.

Jeseniški tovariši so imeli za seboj že precej dolgo dobo bojev za delavsko enotnost in tudi skupnih nastopov v raznih akcijah s komunistično partijo. Hitro so razumeli naloge, ki jih pred delavski razred postavljajo nove razmere. Tudi ilegalno politično delo jim ni bilo tuje. S tovarišem Šavlijem sva bila enotna, da je treba k delu za organizacijo OF takoj pritegniti izkušenega in predanega odbornika JSZ Ivana Kavčiča. Tovariš Kavčič se je brez odlašanja odzval političnemu delu za OF in kasneje skupaj s Šavlijem in Frankičem dal časten doprinos pri organizaciji prvih partizanov na Gorenjskem.

Zaradi precej zapetih ilegalnih razmer, ko so Nemci in njihovi ovaduhi že začeli z zatiralnim delom, sva se s tovarišem Šavlijem napotila na zaključni razgovor zunaj Jesenic. S kolesi sva se odpeljala v Vrbo, kjer sva ob lepem vremenu, za prijazno cerkvico Sv. Marka, lahko v miru nadaljevala in zaključila že na Jesenicah začete razgovore. Oba sva se zavedala veličine Prešernovega kraja in ugibala, kaki viharji bodo završali nad tako preizkušano slovensko zemljo.

Predmet razgovorov je bila tudi potreba po organizaciji pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko. Ta Kidričev predlog sem v pogovorih še posebej poudaril. Računali smo, da morajo Jesenice, kot najbolj razvit delavski kraj na Gorenjskem, čimprej ustvariti podlago za organizacijo enotnega vodstva OF za Gorenjsko. Potreba in koordinacija političnega vodenja pri nastajanju OF v Gornjesavski dolini, Bohinju, Kranju, Trziču in Škofji Loki je to nujno narekovala. Zaradi ugodnih terenskih razmer obširnega zaledja, je bilo treba računati z vsemi možnostmi kasnejših političnih in partizanskih potreb. Vendar takrat, v prvih časih OF na Gorenjskem, še ni prišlo do organizacije tudi pokrajinskega odbora OF, kakor se je to v istem času že zgodilo na Štajerskem. Do organizacije pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko je prišlo šele kasneje. Brez odlašanja in takoj po opravljenih povezavah, se je na Jesenicah organiziral prvi mestni odbor OF, v katerem so se povezale vse napredne sile, kakor jih je nakazala ustanovitev OF v Ljubljani. Od odbornikov JSZ so tesno sodelovali: Jože Šavli, Lojze Pukšič, Mirko Frankič, Ivan Kavčič in drugi. Kakor je bilo pričakovati, so se razmere po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo hitro in hudo zaostrele. Povečal se je okupatorjev teror. Nastala je potreba po organizaciji partizanstva. Po opravljenem političnem delu so med prvimi na Jesenicah odšli in sodelovali v začetkih partizanske organizacije: Jože Šavli, Mirko Frankič-Tilen in Ivan Kavčič. Začeli so v partizanski skupini na Mirci pod Črnim vrhom in nadaljevali na Mežaklji, Pokljuki in Jelovici.

Naj omenim še pot v okolico Ljubljane.

Jugoslovanska strokovna zveza je imela med papirniškim delavstvom organizirane močne skupine v vseh večjih tovarnah papirja in celuloze na Slovenskem. Med najmočnejše skupine je štela papirničarje v Vevčah, nato v Medvodah in Goričanah ter na Količevem. Vevško delavstvo je bilo v zgodovini JSZ vedno zelo razgibano in v političnem pogledu razredno zavedno. V tej okolici je imela tudi komunistična partija svoje močne postojanke, povezane zlasti z delavstvom v Mostah pri Ljubljani. Ko so se že v maju 1941 začele povezave s komunistično partijo za organizacijo OF in njeno množično bazo, je tovariš Kidrič izrekel željo, da bi skupaj utrdila povezavo z JSZ v Vevčah. Pa tudi osebno bi rad spoznal in se pogovoril z nekaterimi vevškimi tovariši. Pripravil sem želeno srečanje s takrat najodgovornejšima predstavnikoma JSZ v Vevčah Ivanom Pangeršičem in Štefanom Pavšičem. Spominjam se, kako sva se s Kidričem dogovorila za srečanje, oba s kolesom, nekje na odcepu proti Vevčam, in skupaj vozila na dogovorjeno mesto. Razgovor je bil prisrčen in zanimiv, kakor je Kidrič dobro znal. Obširno smo obdelali razmere, politični položaj in perspektive. Na tem skupnem sestanku smo tovarišu Kidriču razložili potek razvoja JSZ in zlasti vevškega delavstva, in naglasili razloge, ki po našem mnenju narekujejo enotnost delavskega razvoja v OF. Tovariš Kidrič je ocenil zlasti pomen organizacije OF in naglasil potrebo strnjenosti in povezave delavskega razreda, na katerega prehajajo zgodovinske naloge organizacije narodnoosvobodilnega boja in na kar se moramo pripraviti. Po dogovoru o vzpostavitvi takojšnjega lojalnega in vsestranskega sodelovanja pri organizaciji OF, sva se s tovarišem Kidričem napotila nazaj proti Ljubljani.

Opisal sem nekaj poti, ki sem jih v maju 1941 opravil po Sloveniji za povezavo enotnega nastopa pri organizaciji OF. Vse to je bilo neposredno po okupaciji in pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo. Ko danes presoјamo začetno delo za OF, lahko rečemo, da je bila to edino pravilna in velika ter usodna zgodovinska odločitev. To je bila edino prava pot, ki je peljala iz suženjstva okupacije v narodno in socialno osvoboditev. Seveda je bila ta pot trnova in krvava. Golih rok, le na temelju zavesti in prepričanja v pravilno in pravično stvar, smo mogli premagovati na videz nepremagljive težave.

Po svoji prvi vrnitvi iz italijanskih zaporov v ljubljansko ilegalo v avgustu 1942, ni bilo več srečanja z vrsto dobrih tovarišev iz vrst vodilnih krščanskih socialistov JSZ, ki so med prvimi zagrabili za delo v OF in pri tem dali svoja življenja. Ni bilo več dr. Aleša Stanovnika, ki je že 2. junija 1942 izkrmavel kot talec v Gramozni jami. V Celju ni bilo več dobrega Cirila Debeljaka in odličnega političnega delavca ter člana pokrajinskega odbora OF za tajersko Metoda Hočevarja. Med prvimi smo v Mariboru izgubili predsednika JSZ Martina Koresa in odbornika Vlada Vidava, oba tudi člana prvega pokrajinskega odbora OF za Štajersko. V Trbovljah je omahnil pod okupatorjevimi svinčenkami Filip Križnik. Od vodilnih tovarišev JSZ, ki sem jih srečal na poti na Gorenjsko, ni bilo več v Škofji Loki odličnega Tineta Severja, v Kranju Jožeta Tomažiča, na Jesenicah pa sta takrat že padla kot partizana Jože Šavli in Ivan Kavčič. Vevški papirničarji so izgubili predsednika zveze papirniških delavcev Ivana Pangeršiča, ki je padel kot partizan pri Križu nad Jesenicami. Iz centrale JSZ v Ljubljani sta za dr. Alešem Stanovnikom, nekaj kasneje v letu 1943 omahnila v smrt Tone Marinček, ki so ga na poti k partizanom poleti 1942 zajeli Italijani in je umrl v taborišču na Rabu, ter odličen organizator in član načelstva JSZ France Velkovich, ki je partizanalil v Dolomitih.

Pretresljiva je že zgodnja bera žrtev za narodno in socialno osvoboditev, ki so jo skupaj z vsemi nosilci osvobodilnega boja prispevali tudi krščanski socialisti.

K članku Jožko Hanžič- Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo*

Naš prispevek posredujemo z željo po zgodovinski objektivnosti člankov o narodnoosvobodilnem boju. Gre za pisanje Vlada Habjana-Jana, ki v svojem članku Jožko Hanžič-Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo (Borec, januar 1982, str. 1—18 in februar, str. 65—83) razsvetljuje dogodek iz narodnoosvobodilnega boja, s katerimi je bil povezan od aprila 1941 tja do spomladi 1942. Pri tem hoče svojemu sodelavcu Jožku Hanžiču-Švejk izbrisati domnevno krivdo izdaje. V zvezi s tem posredujemo nekaj dejstev:

V članku omenja tovariš Habjan na str. 6 in 7 ter 78, kako so v Ptuj obdoli Jožka Hanžiča-Švejka, rojenega leta 1902, organi-

zatorja vstaje proti okupatorju od aprila 1941 na območju Tabor-Gomilsko in nato partizanskega kurirja, da je decembra 1941 izdal Krambergerjevo oporišče OF v Ptuj. Hanžič je bil namreč poslan okoli 8. novembra 1941 v Ptuj h Krambergerjevim in 13. novembra aretiran pri Braslovčah. Ob aretaciji so našli Nemci pri njem aktovko z baterijami za žepne svetilke. Iz celjskih zaporov so ga prepeljali v ptujske. Ustrelili so ga kot talca 6. marca 1942 v Mariboru.

Tovariš Habjan v članku Jožko Hanžič-Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo citira izjavo Nežke Krambergerjeve o obdolžitvi Hanžiča, da je izdal Krambergerjeve v Ptuj, za kar sta bili mati Nežka in hči Štefka 7. decembra 1941 aretirani, kot tudi pri njih živeči ilegalec in član komunistične partije Jože Marn. Marna so Nemci ustrelili 23. marca 1942, Nežka je preživela vojno v taborišču Ravensbrück, Štefko pa so čez pol leta izpustili. Očeta Franca Krambergerja ni bilo ob aretaciji omenjenih doma, na kar se je umaknil v ilegalo in padel v boju Slovenskogoriške čete v Mostju, 8. avgusta 1942.

Tovariš Habjan navaja dvom, da bi Hanžič res izdal postojanko OF pri Krambergerjevih, kjer je bila pokrajinska javka OF od maja 1941 do aretacije

Krambergerjevih 7. decembra 1941.

Da bi Hanžiča razbremenil krivde, omenja pisatelja Franceta Filipiča, ki v članku o prvih ptujskih partizanih (Ptujski zbornik II, 1962) opozarja na kurirko OF Greto Ranzingerjevo-Hildo iz Hrastnika, ki bi tudi lahko izdala Krambergerjeve, saj se je pri njih dalj časa zadrževala in so jo Nemci aretirali oktobra 1941. V rokah gestapa je postala prava izdajalka.

Dalje Vlado Habjan opozarja, da je Krambergerjeva napačno navedla kraj Hanžičeve aretacije, češ, da so ga Nemci prijeli na železniški postaji v Celju in še, da je Hanžiča obdoli drugih izdaj, na primer v Savinjski dolini in Mariboru. Nežka je ponovila le, kar so tedaj pripovedovale sojetnice iz Savinjske doline, na katere je naletela v mariborskih zaporih.

Omenjena izjava Krambergerjeve seveda ni pomembna za ptujsko obdoližitev, da je Hanžič izdal Krambergerjeve. Pomembno pa je dejstvo, da je bila Nežka Kramberger soočena s Hanžičem okoli 9. decembra 1941 v ptujski bolnišnici, ko je bil tja pripeljan, ker si je v ptujskih zaporih prerezal žile na roki. Nežko so pripeljali iz ptujskih zaporov v bolnišnico v Ptuj do postelje Jožka Hanžiča. Na vprašanje gestapovca, ki je Nežko vodil, je Hanžič potrdil, da jo pozna.

* Podatke za prispevek so posredovali: Nežka in Štefka Kramberger ter bivši paznik v ptujskih zaporih med okupacijo Dominik Glušič, sodelavec OF. Plisec je V. Rojic.

Nežko so s Hanžičem soočili še enkrat. Bilo je takoj po njegovi vrnitvi iz bolnišnice v ptujske zapore. V ta namen so gestapovci privedli Nežko, Marna in Hanžiča v zaporno pisarno. Hanžič je tu potrdil, da Nežko pozna. Navedel je še, da je bil novembra na njenem domu, kjer je prenočil, nato pa odnesel od Krambergerjevih v Savinjsko dolino razne potrebščine, zbrane za partizane. Zavoj s potrebščinami pa mu je izročil Marn. Hanžič je podrobno naštel, kaj vse je odnesel, med drugim tudi baterije za žepne svetilke. Isto je ponovil na soočenju s Štefko Krambergerjevo, ki je bilo na sedežu gestapa v Ptuj. Pri soočenju s Štefko ni omenil, da je prišel h Krambergerjevem z nalogo, naj poskrbijo za prezimovanje štirinajstih partizanov, pač pa je to povedal na soočenju z Nežko in Marnom. Povedal je tudi, da so Krambergerjevi to odklonili.

Soočenja Hanžiča z Nežko in Štefko Kramberger so jasni dokazi, da je Hanžič klonil pod mukami, ki mu jih je prizadejal okupator že v Celju, kjer je povedal gestapu za Krambergerjeve v Ptuj, zato so ga tudi poslali v Ptuj.

Če bi Krambergerjeve izdala Ranzingerjeva, bi Nemci zvedeli mnogo več o oporišču OF pri Krambergerjevih v Ptuj, kot pa jim je lahko povedal Han-

žič. Ranzingerjeva je namreč vedela, da tu pripravljajo tiskarno OF, da je tu zbirni center za partizanske potrebščine širšega območja, da se tu oglašajo aktivisti in organizatorji osvobodilnega gibanja iz severovzhodne Slovenije, in še kaj drugega. Toda Nemci niso na zasliševanjih bremenili Nežke in Šefke s temi dejstvi, ampak le s tistimi, ki so bili v zvezi s Hanžičem. Ta vprašanja so bila konkretna, vsa druga so bila splošna, na primer: Kdo je k njim zahajal? Ali sodelujejo v OF?

Ker sta Nežka in Štefka v zaporu znikali, da sta sodelovali z OF in trdili, da nista vedeli, da je bil zavoj, ki ga je oddal Marn, namenjen partizanom, so menda Nemci predvidevali, da je bilo več znanega Francu Krambergerju in da Štefka in Nežka za njegovo zvezo z OF nista vedeli. Vendar so Nežko poslali v taborišče, Štefko pa čez pol leta domov. Omeniti moramo, da so obe gestapovci hudo pretepali, da bi izsilili priзнание.

Naj omenim še tri napake v Habjanovem članku. Ime Slovenskogoriška četa je spremenjeno v Slovenjegraška četa, kar je verjetno tiskovna napaka. Druga napaka je omemba, da so imeli v celici, kjer je bil zaprt Hanžič gumb za zvonec. Tega ni bilo. Jetniki v ptujskih zaporih so lahko priklicali paznika le z moč-

nim trkanjem po vratih. Tretja napaka je navedba, da je imel Rudi Ilec, Hanžičev sojetnik v ptujskih zaporih, predvojni član komunistične partije v Ptuj — sina, na katerega je čakal. Ilec ni imel takrat nobenega otroka, šele po vojni se mu je rodila hčerka.

Vsem znancem priljubljen Jožko Hanžič, pred vojno tamburaš, pevec in igralec, med vojno zaslužen organizator vstaje v domačem predelu že od aprila 1941 dalje in pozneje še partizanski kurir, je bil žrtev okupatorjevega nasilja, ni pa bil zavesten izdajalec. Tovariš Habjan je napisal na str. 76 omenjenega članka, da je dejal Hanžič v ptujskih zaporih, ko je prvič videl skozi jetniško okno Nežko Krambergerjevo med jetnicami na dvorišču:

»Spet me bodo mučili in potem ne vem, kaj govorim. Mene bodo tako ustrelili. Da ne bodo drugi trpeli, si bom prerezal žile...«

Ta izjava veliko pove. Pove, da je bil Hanžič človek, ki ni prenesel hudih muk. Zato si je v strahu, da bi Nemcem še kaj izdal, prerezal žile na roki. Življenje so mu rešili. Rudiju Ilcu, sojetniku v ptujskih zaporih, se je potem izpovedal in ga prosil, naj pove Nežki, da jo prosi za odpustanje.

Ilec se je srečal z Nežko v gestapovskih zaporih na Borlu, kamor so po zaslišanjih v Ptuj oba prepeljali.

Tu je Nežki povedal vse o Hanžiču. Hanžič je prosil tudi paznika Glušiča, naj pove Nežki, da jo prosi za odpuščanje.

Na koncu še to! Sam tovariš Tito je v nekem svojem govoru poudaril, da je okupator uporabljal take metode mučenja, s katerimi je prisilil mnoge jetnike, da so kaj priznali o narodnoosvobodilnem boju, kar ne moremo smatrati za izdajo. Drugače pa je s tistimi, ki so poteptali svojo čast tako daleč, da so postali pravi izdajalci. Izdali so vse, kar so vedeli o boju za svobodo, povedali so vsa imena sodelavcev. Nekateri so to storili celo, ne da bi jih okupator trpinčil.

Odgovor

Spoštovani tovarišici
Nežka Kramberger in Štefka Lačen!

Narekovali sta objavljeni zapis pripomb k mojemu orisu: Jožko Hanžič-Svejk in njegovo nesrečno kurirstvo, natisnjen v 1. in 2. številki letošnjega Borca. Zoper takšno vajino odločitev nisem napisal odgovora. V bistvu sem lahko vesel, potrdili sta mojo razlago, kakšno paniko so okoli novega leta 1942 povzročile govornice, da je Hanžič klonil pred gestapom. Negotovitost, ki je iz tega rasla, je povzročila tudi moje osebne težave, in seveda ne nazadnje vajine, ko sta prišli v roke okupatorjevi policiji. V to, nekako osebno smer, bi res bil vsak odgovor odveč. Problem pa je vsekakor treba pokrajinsko preseči, in tu so še vedno premnoge vrzeli.

Sami vesta, da je iz prvega leta narodnoosvobodilnega gibanja izredno malo ohranjenih listin. Zato je takratno, presenetljivo mnogostrano dogajanje v širšem pomenu, mo-

goče obnavljati le z obnavljanjem posameznih usod, tudi tako nesrečnih, kot je bila Hanžičeva — čeprav ne prvenstveno zaradi nje samega, ampak predvsem zaradi osvetlitve giganja na sploh. Ne sme vaju premagovati spomin na vajino trpljenje do tolikšne mere, da ne bi mislili na natančne obnove izkušenj, ki jih Slovenci še utegnemo kdaj črpati ravno iz svojih uresničevanj v narodnoosvobodilni vojni. Iz te izkustvene zakladnice bodo rabili vsi odtenki, od slabih, ki bi jih včasih najraje pozabili, do dobrih, ki pa spet niso vsestransko razveseljivi, ne poučni brez slabih.

Tudi Hanžičeva pot in usoda vsebujeta obojne poteze, ki nam omogočajo poglobljeno znanje, zlasti o 1941. letu na Štajerskem in še posebno na taborskem območju Savinjske doline.

V tej dolini spet ne gre brez Ivana Kozmelja-Gustelna, ki je bil komunistično usmerjen že dolgo pred vojno, partijec pa, kolikor jaz vem, šele od poletja 1941. Hanžič je bil Kozmeljeva desna roka, a le simpatizer partije. Zato se bo treba še nadalje spraševati, zakaj je štab Štajerskega bataljona ravno Hanžiča izbral za pot v Ptuj in ne kakšnega preverjenega partijca, ki bi partijskega instrukturja Jožeta Marna (doma iz Zagorja) tudi osebno poznal. Nadalje,

Nežka Kramberger
Štefka Kramberger
Dominik Glušič

kako to, da je Hanžič tako lahko in neposredno dobil stik z Marnom? Kakšna so bila pravila konspiracije v Ptujju? Vodilni člani gibanja so se z neznanci pogovarjali domala le prek posrednikov. Hanžič pa je naenkrat videl in zvedel več, kot mu je bilo kot kurirju potrebno. Ali je imel Marn skrivališče (bunker)? In če ga ni imel, zakaj ga ni imel?

Na začetku novembra, pa tudi v decembru, so Nemci aretirali več pripadnikov bataljona, ki so vedeli za javko v Ptujju. Za vse ni mogoče reči, da so delno podlegli. Ni dvoma, da so jih na gestapu zasliševali tudi o ptujskih okoliščinah. Na javko v Ptuj je bil namenjen tudi Herman Lörger-Jumbo. Isto velja za nekega Sera oziroma Sosa. Jumbo se je udingal gestapu in deloval z njim v Savinjski dolini. Ali je mogoče potem verjeti, da je o Ptujju molčal, še posebej, ker so on in drugi Hanžiča poznali iz bataljona. Mnogo tega je že popisanega v zgodnjih delih pisatelja in zgodovinarja Franceta Filičiča (Prvi pohorski bataljon, Pohorski bataljon, Ptujski zbornik II.), in še v vrsti drugih natisov. Ali že iz drobcev je razvidno, v kakšnem precepu in kako dolgo je bil Hanžič neusmiljeno izsiljevan. Tako postaja ves obravnavani splet veliko širši, kot se zdi na prvi pogled.

S tem sem že napovedal, da bo zlasti Hanžičev konec moral v ponovno kritično preverjanje listin. Preiskavo sta pred dvajsetimi leti v Ptujskem zborniku II sami po nepotrebnem zapletli, ker sta Hanžičevo krivdo povečevali z neutemeljenim razširjanjem »pripovedi sojetnic iz Savinjske doline«, ki so neodgovorno pomešale nekega slabiča iz Griž z drugim slabičem v Žalcu, pa nesrečnikom iz Velenja in omahljivci iz Maribora. Povedati bi smeli samo to, kar sta sami doživeli v soočenju — kar sta zdaj storili v vajinih pripombah. Pri vsem pa je zdaj škoda, da nista navedli imen referantov na gestapu (če se jih spominjata). Tudi z imeni zasliševalcev si je včasih mogoče pomagati pri iskanju virov po arhivih, kjer se še vedno kaj na novo najde. Samo spomini so po tolikih desetletjih varljivi in enostranski, saj ne vsebujejo vseh vidikov, potrebnih za presojo.

Za nesrečnim povezovalcem Hanžičem tudi kosti več ni... In kako naj ga povsem pravično ocenjujemo preživeli, ki smo resda preživljali svoje bridkosti, nismo pa umrli v njegovih brezupjih? Vidita, tako pišemo tožbe in obrambe — bralec pa bo lahko presojal šele potem, ko bo mozaik odkritij širše izpopolnjen. Šele tak spomin na »naš« čas bo navajal poznejše preučevalce k iskanju kon-

tinuitet minulih in prihodnostnih človeških in družbenih silnic.

Lep pozdrav!

Ljubljana, 1. maja 1982

Vlado Habjan-Jan

Lenka

*Kar pustila mlada Lenka
tanko srajco je laneno
nedovezeno na statvah
in se v coklah napotila
nizat v monopol tobak —
se obraz ji je spremenil,
veke čez oči ji pale,
ustne so trdo se zvile.*

*Lenka ni bila rojena
za prekleti ta tobak!
Listje žolto — žolti strupi,
a za prsi — rožni cveti.*

*Prvo leto je minilo,
kepica v srce ji legla,
drugo leto je poteklo,
ji bolezen prsi zgrizla;
tretje leto je minilo,
Lenko zemlja je pokrila.*

*Ko si meseček ponoči
s svilo grob toplo prevleče,
tiho vetrček nad grobom
grenko njeno bol šepče:
»Ah, zakaj ostala srajca
je na statvah nedotkana?
Srajca, ženinu darilo ...«*

Kočo Racin

Stiri desetletja so minila od dne, ko so makedonski bralci globoko pretreseni dobili v roke Racinovo življenjsko poslanico, pesniško zbirko Svitanja, ki je v jubilejni skupni izdaji Makedonske knjige iz Skopja in Cankarjeve založbe iz Ljubljane z naslovom Izbor Kočo Racin, predstavljena tudi slovenskim bralcem. Iz zbirke, in v prevodu Mileta Klopčiča, objavljamo Lenko, eno najlepših makedonskih pesmi. Njena bolečina in tragedija v tej prečudoviti baladi sta del splošne človeške bolečine in tragike.



Uh. Krijz

Plenumsko razmišljanje (1)

Franček Bohanec

Zadnji, deseti Plenum kulturnih delavcev OF se je končal z nekakšno nezadoščenostjo udeležencev. Vsem je bilo jasno, da se razpravlja o žgoči in še neovrednoteni stvari, o ocenjevanju umetniških stvaritev s partizansko tematiko v zadnjih štiridesetih letih, vendar ni nihče ob poslušanju mogel najti ogrodja, ki naj bi povezal številne zanimive podrobnosti in ugotovitve posameznih predavateljev. Tako so ostali mnogi razočarani: tisti, zelo redki, ki so pričakovali bolj reprezentančno afirmacijo umetniških dejanj s to tematiko, in tudi tisti, številnejši, ki so iskali zaokrožene kritične pretrse dosedanje poti. Na plenumu se namreč niso mogla (kako bi se, če je bilo v kratkem času govora o vseh zvrsteh umetnosti!) izluščiti osrednja temeljna idejna jedra. Tako so mnoge svetle misli obvisle v zraku in lahko bi obveljal videz, da je šlo za kampanjsko ohranjanje partizanske poetike, ki naj zacementira stare sheme, nastale v letih 1941—1945 tako, da jim odvzame moč spreminjanja. Moje razmišljanje poskuša nekatere povedane misli povezati v problemske enote (seve, v okvirih besedne umetnosti), da bi se pokazale žive razvojne silnice ob tematiki narodnoosvobodilnega boja v literaturi, ki jih plenum ni sam v celoti izluščil iz gošče nepovezanih nadrobnosti.

Literarna zgodovina nas uči, da so najbolj avtentična tista lirski, epski in dramski dela s partizansko tematiko, ki so nastajala v letih od 1941 do 1950. Tu sta se v umetniških stvaritvah najbolj zblížali življenjska (zgodovinska) in umetniška resničnost. V vojnem in neposredno v povojnem času so se izoblikovali posebni poetski zakoni, ki se v bistvenih stvareh ločijo od prejšnjih, četudi to mnogi literarni zgodovinarji spregledujejo in ne vidijo v letnicah 1941 in 1950 bistvenih zarez.

Plenum ni imel namena, da bi zvrstil predavanja po načelu zgodovinskega zaporedja. Mnogi predavatelji so sicer obravnavali pisateljska imena in tudi dela iz tega prvega časa (France Bernik o Prežihovem Vorancu, Tone Peršak o zgodnji dramatik Mateja Bora in Vitomila Zupana, Franček Bohanec o otroški in mladinski partizanski literaturi itd.), vendar avtentična partizanska literatura iz tega prvega obdobja na plenumu ni dobila svoje ocenitve. Celó narobe: mnogo je ostalo izpuščenega (lirika itd.) in ni se obračunalo s tistim, kar je v zraku — torej le estetsko-literarna nizka ocenitev del iz tega vojnega in zgodnjega povojnega časa.

Zakonitostim partizanske tematike (vključno z avtentičnim obdobjem) se je morda najbolj približal Boris Paternu. Njegovo razmišljanje, četudi je bila v ospredju poudarjena osvobodilna pot književnosti izpod peze zgodovinopisja, se je zadrževalo ob enkratnosti partizanske tematike, s tem pa tudi ob specifičnih literarno-estetskih izrazilih.

Pri izviri išče omenjeni govornik razloge za živost in odpornost partizanske tematike. »Prvi razlog za to je zunaj književnosti in pred njo: je v izjemnem zgodo-

vinskem in življenjskem dogajanju, ki je pomenil, *kot je ugotavljal*, globinski pretres naroda kot celote in tako rekoč slehernega njegovega posameznika; pretres z neštetimi in najrazličnejšimi skrajnimi osebnimi usodami, ki niti še niso pozabljene. Gledano s stališča literature leta 1945: nenadna in neskončna zaloga razburljivega življenjskega gradiva, ki mu ni bilo videti ne konca ne dna. Življenjska resničnost let 1941 do 1945 je presegla moči in meje literarne domišljije in jo pustila daleč za sabo. Presegla je tudi zmogljivost in poetiko njenega takratnega izraza, saj dane oblike našega romana ali drame ne bi mogle globinsko obvladati nove snovi. Medtem ko je v Cankarjevem, Grumovem in Prežihovem času še obstajalo nekakšno ravnotežje med življenjem in literaturo, se je to razmerje z drugo svetovno vojno podrl.

Poleg teh in takih sprememb v temeljnem razmerju stvari, ki se jih morda kmalu nismo niti zavedli, pa je bilo naše zgodnje in ne samo zgodnje povojno pisanje iz razumljivih razlogov še v izrazito mobilizacijskem in frontnem položaju. V položaju, ki je zahteval premočrten, bolj ali manj shematizirajoč in zato zožen pogled na bogato, zapleteno, zahtevno in občutljivo življenjsko gradivo vojnih let.

O vojnih grozotah, ki so v temelju pretresle pišočega človeka in spreminjale njegov literarno-estetski značaj, je na plenumu razmišljal France Bernik, ko je poročal o Prežihovi prozi na temo druge svetovne vojne. Njemu se je pisanje o nacističnih taboriščih kljub veliki težnji po literarnem ustvarjanju uprlo zaradi spoznanja, da je človek »zver, dokler ima kremplje in zobe«, a postane »otopela in umazana žival«, ko jih nima več. Nizkotno, nečloveško, podlo in grdo mu je strgalo pero iz rok. Prežih je, kot je ugotovil France Bernik, to dobesedno porazilo. »Ko je realna resničnost najbolj silovita, do kraja prignana v vseh svojih razsežnostih, predvsem negativnih, pisatelja porazi, razoroži ga in onemoči pri literarnem ustvarjanju. Zgodovina je močnejša od lastnih upodobitev, saj ne dopušča možnosti, da bi jo umetnost dopolnila ali preoblikovala, kaj šele presegla z individualnim videnjem in domišljijo. Sprememba nastopi šele v trenutku, ko pride umetnost do prepričanja, da obvlada življenjsko resničnost in da jo zmore oblikovati po zakonih lastnega bivanja, po ukazu lastne ustvarjalne fikcije, tedaj, ko se umetnost iztrga iz empiričnih izkušenj zgodovine, da se postavi do njih v razdaljo, kakršnoli že: časovno, individualno, idejno in podobno. Prežih pa se neposredno po vrnitvi iz taborišča ni mogel dvigniti v tak položaj, ni mogel najti tiste točke zunaj dogajanja, iz katere bi kot pisatelj ujel v svojo optiko neposredno zgodovino.«

Partizanski način življenja na osvobojenih ozemljih pa je že omogočal, da se je pisatelj dvignil na točko zunaj dogajanja, da je ujel v svojo optiko čas okoli sebe. Ta pa je postajal tako prisoten, da je pred besednega oblikovalca postavljali naloge, ki jih je bilo potrebno na hitro roko uresničevati. V vojnem času se lahko ritem časa povsem zaustavi (na primer v jurišu), lahko pa tudi narekuje hitra dejanja. Tu vlada posebna psihologija: borec mora svojega sovražnika človeško in značajske izničiti, da se lahko spopade na življenje in smrt. Iz takšnega položaja je potrebno zreti na pisateljevo odločanje med intuicijo in dolžnostjo, med osebno optiko in splošno, na oddaljevanje in približevanje življenjske resničnosti.

Na plenumu je ob zgodnjih partizanskih dramskih delih razpravljala Tone Peršak tako, da jih je razčlenjeval z oddaljenostjo — ta točka zrenja je pomembna — nekaj desetletij po nastanku, pri tem pa je povedal mnogo o prvinah avtentične partizanske literature:

»Zgodba Raztrgancev ni preprosta, čeprav se dejanje v celoti zapleta in razpleta v enem samem prostoru v hiši mlinarja Rutarja, kakršnih je bilo ta čas na Slovenskem na tisoče in v marsikateri so se verjetno res odigravale vsaj deloma po-

dobne drame. Zunaj divja vojna, ki vse bolj vdira tudi v Rutarjevo hišo, katere gospodar že dalj časa sodeluje s partizani, čeprav Rutarico silno muči strah, kaj bo, če Nemci izvejo, da Rutarji pomagajo partizanom. Poleg Rutarja skrivata v hiši še hčer Vido, ki je pobegnila iz nemškega taborišča in hrepeni po tem, da bi se pridružila partizanom v hostah. V hiši živi še Rutarjev pomočnik Ferlež, ki tudi dela za partizane, vendar je že koj na začetku opaziti, da z njim ni vse v redu. Vida mu očita, da se nasmiha kot naduteži in hinavci, medtem ko ji on še kar dvori in ostaja celo pretirano prijazen z njo. Sledijo dialogi s sosedi, ki se vse bolj ali manj bojijo Nemcev in raztrgancev. Pojavita se namreč dva razcapanca z orožjem in vsi sumijo, da sta raztrganca. Prideta pa naravnost k Rutarjevim. Sledi huda noč dvomov in razkritij. Rutarica, deloma po nagovoru Ferleža, deloma iz pretiranega strahu, ki se že sprevrča v versko blaznost, odide na žandarmerijo prijavit oba »gosta«, ker je prepričana, da sta raztrganca in ne partizana in da bo tako rešila družino. Igra se razplete tako, da izvemo, da v resnici Ferlež dela za gestapo in da sta razcapanca prava partizana, eden od njiju celo Vidin fant, o katerem so vsi mislili, da je že mrtev. Prav ta, Mihol ali Jernej, je kriv, da je Vida pred leti zapustila Ferleža, ki jo je očitno osvojil že kot zelo mlado dekle s svojimi zgodbami o potovanjih. Zdaj Ferlež iz maščevalnosti in ljubosumja želi predati Nemcem Mihola, ne da bi Vida sploh izvedela, da je Mihol še živ, ker si želi ponovno pridbiti dekle. Rutarica pripelje žandarje in pride do boja. Po zaslugi sosedove Lenke se pojavijo tudi partizani, tako rekoč kot *deus ex machina*, in vse se srečno konča. Padejo samo Ferlež in dva žandarja, Rutarica pa doživi blagi pouk o zaupanju v ljudi in celo odide k partizanom.

Svet, ki ga igra prikazuje, je vsekakor svet vojne in vedno hujšega razkroja v ljudeh in družinah, ki ga povzročajo dvom v vse in vsakogar, strah, nevednost, govorice itn. Po tej plati je besedilo nedvomno bilo dokaj zvesta prispodoba stvarnosti in cela vrsta motivov je predstavljala gosto mrežo homolognosti, se pravi kanalov, prek katerih bralec (gledalec) prepozna prikazani svet kot prispodobo objektivne stvarnosti. Toda dejanje drame se ves čas cepi v dvoje tokov in čim bolj se zapleta, tem bolj stopa v ospredje razmerje med Ferležem in Vido, oziroma neke vrste ljubezenski trikotnik med omenjenima in Miholom ali Jernejem. Ne smemo namreč pozabiti, da Rutarico Ferlež tako rekoč potisne na pot proti žandarmeriji predvsem zato, da bi se rešil Mihola. Se pravi, da med zapletom drama preide v dramo ljubosumja, medtem ko je idejni vidik bolj v ozadju. Za to trditev pričajo vzgibi, ki izzovejo odločitve posameznikov. To so predvsem Ferleževo ljubosumje in še vedno živo in močno nagnjenje do Vide. Vidina ljubezen do Jerneja (čeprav misli, da je že mrtev) in odpor do Ferleža, pa tudi Miholovo nezaupanje v Ferleža, ki je posledica nesoglasij v preteklosti, do katerih je prišlo ravno zaradi Ferleževe ljubosumnosti. O idejnih vzgibih za svoje odločitve spregovori od glavnih oseb pravzaprav samo Rutar in samo njegove odločitve in dvomi se dejansko dogajajo na ravni odločanja za ali proti odporu. Spor te vrste se odvija samo med njim in ženo. Dramaturško-žanrsko osnovo besedila tako pomeni ljubezenska drama, ki se po svoji zasnovi (zapleti znotraj ljubezenskega trikotnika) in žanrskih značilnosti (Ferleževa pokvarjenost) celo nagiba v bližino umetniško manj vrednih žanrov. Čim bolj se namreč igra bliža koncu, tem bolj jasno postaja, da je Ferlež moralno skvarjen človek in to vsaj deloma zato, ker je precej potoval po svetu. Tako prodira v igro celo domačijska ideja. Svet je Ferleža pokvaril in prav zato je pred leti zapeljal Vido. Dramski konflikt se potemtakem ne kaže kot boj med nosilci različnih, čeprav načelno enakovrednih idej, temveč kot spopad dobrega z zlom, ki je apriorno. Dobro (Rutar, Mihol, Vida, Mrož) je plemenito, vzvišeno, zvesto in celo

dobrodušno šaljivo (Mrož), medtem ko je zlo cinično, pokvarjeno, okrutno in še v smrti nepopravljivo zlobno (Drugi žandar). Po tej plati že Raztrganci konstituirajo idejo narodnoosvobodilnega boja kot edino dobro, lepo in resnično hkrati, se pravi kot sveto, ki ji edino alternativo lahko pomei samo zlo samo po sebi. Gre po eni strani za vprašanje ideološke eshatologije, na ravni prakse pa za vprašanje morale. Ravno zato je moral avtor kot dramaturško-žanrsko osnovo uporabiti ljubezensko dramo, da bi prikril eshatološki pristop, ker bi sicer moral napisati igro kot čisto agitko. Te vrste premik pa si seveda lahko privoščijo uprizoritelji, ki želijo postaviti v ospredje temo narodnoosvobodilnega boja in potisniti v ozadje temo ljubezni in ljubosumja. Toda tak premik pomeni, da izgubi Ferlež še zadnje zanimive karakterne poteze in postane čisti tip moralnega pokvarjenca in reprezentat čistega zla, to pa je že premik z umetniškega na dogmatsko področje. V taki uprizoritvi več ne deluje umetniška niti psihološka logika, temveč neke vrste teološka logika, podobno kot v svetopisemskih zgodbah, svetniških legendah itd. Verjetno se je v marsikateri uprizoritvi to tudi zgodilo.

Tudi v drami Vrnitev Blažonovih, ki se sicer ne dogaja več med samo vojno, temveč neposredno po njej, ko je življenje še vedno izrazito pod vtisom narodnoosvobodilnega boja, je nedvomno dovolj nazorno podana podoba časa z vsemi poglavitnimi vprašanji obdobja obnove, vzpostavljanja in konsolidacije, pa tudi prvih zastranitev ljudske blasti in vračanja junakov na domačije. Besedilo ponuja tudi na ravni gonilnih sil in zakonitosti dogajanja stvarnosti dovolj še vedno prepoznavnih vzgibov, ki pa tudi niso v najtesnejši zvezi s poglavitnimi ustvarjalnimi silami, ki jih temu obdobju pripisuje izročilo o permanentni revoluciji, o zanosnih letih obnove, opojnosti svobode itn. Glavne osebe, ki se zapletejo v dramski spopad (Kofol, Andrej, Župnik, Mila, Suzana, Laznar), namreč vse deluje po vzgibih, ki so zgodovinsko priznanim težnjam množic nasprotni ali pa sploh niso v zvezi z njimi. Kofol in župnik sta oba zoper ljudsko oblast in sodelujeta s sovražno emigracijo, ki skuša s pomočjo zaveznikov spodkopavati ljudsko oblast. Toda Kofola, bolj kot kakršnikoli idejni razlogi, ženejo v njegovo ravnanje pohlep, ljubosumje, ker ve, da Mila še vedno ljubi Andreja, in nekakšno nepojasnjeno staro sovraštvo do Blažonovih. Mila, ki je ljubila Andreja, se je poročila s Kofolom v bistvu iz koristoljubja, Suzana je vlačuga in v vseh ozirih moralno pokvarjeno bitje, gruntarja Laznarja pa žene ena sama želja, da bi si pridobil še več zemlje, kot je že ima. Samo Andrejev brat Miha, ki je po svojem značaju precej podoben šegavemu doktorju Mrožu iz Rartrgancev, zastopa od zgodovine priznano linijo, organizira obnovo kraja in miri sprte duhove. Osnovo dramskega dejanja tako v bistvu spet pomeni ljubezenski spor; v trikotnik (Kofol—Mila—Andrej) pa se tokrat skuša vplesti še Suzana, kar po eni strani še dodatno zaplete konflikt, po drugi strani pa posredno moralno razvrednoti osnovni konflikt. Podobno kot Ferlež v Ratrgancih, je tudi Kofol tako rekoč a priori pokvarjen in kriv in tako dramski spopad, v glavnem motiviran z erotičnimi vzgibi, spet vse bolj dobiva značaj spopada dobrega z zlom in temu ustrezna je tudi razrešitev zapleta. Način in sredstvo razrešitve sta podobnega značaja kot v Raztrgancih. Tokrat gre za pisma, ki sta jih Kofol in Župnik pisala somišljenikom za mejo, pa so prišla v roke Mihi in tako se v zadnjem trenutku, ko je že videti, da je zmaga zla neizbežna, vse preobrne in sledi srečen konec. Ta dramaturški princip, da se brezizhodna situacija v zadnjem hipu sprevrže v svoje nasprotje po zaslugi prepoznanja ali nenadnega odkritja, ki v bistvu ni logična posledica razvoja dramskega dejanja, spet izvira iz dramskih žanrov lažje vrste, kot so bulvarka, melodrama ali vodvil, iz vzgojnih povesti 19. stoletja in iz kriminalk. To pomeni, da gre tudi v tej drami z dramaturškožanrskega stališča za ne-

ustrezno osnovo, v bistvu za nekakšno moralistično priliko o pohlepu in ljubosumju. Po tej plati igra celo nekoliko spominja na meščansko dramo 18. stoletja. Vprašanje pa je, zakaj Bor ni mogel drugače razrešiti zapleta. Gre, kot rečeno, spet za spopad med dobrim in zlom in ne za spopad med nosilci različnih, čeprav enakovrednih idej. Ravno zato mora biti zmaga dobrega, čeprav težka in že skoraj neverjetna, v bistvu čudežna — absolutna, in posledica dejstev in ne samo izid govornega ali fizičnega spoprijema. Vse to pa skozi vso igro vpliva tudi na dialog, ki se le malokdaj uspe vzpeti na raven diskurza in izmenjave argumentov. V bistvu gre ves čas le za očitke, podtikanje in zmerjanje. Vendar tudi ob tem besedilu velja poudariti, da najbrž drugačno ta čas še ni moglo nastati. Seveda ob tej trditvi predpostavljam tudi okoliščine, predvsem to, da se je naše gledališče po vojni pač razvijalo tako, kakor se je, se pravi v bistvu na način obnove meščanskega gledališča, znotraj katerega naj bi se aktualizirale nove ideje...

Vitomil Zupan je v tridejanki *Rojstvo v nevihti*, napisani leta 1941 v partizanih in natisnjeni leta 1945, za dramaturškožanrsko osnovo izbral agitko, ki je z nekaterimi svojimi plastmi tudi blizu vzdušju ljudske igre. Slednje velja predvsem za prizore med strojnikom Miho in snažilko Marijano in tudi za nekoliko deklarativni zaključek, ko se umirajočima očetu (Andreju) in materi (Nini) sredi bitke rodi otrok. V skladu s to osnovo, ki opravičuje, da so osebe pisane kot ostro profilirani tipi brez izrazitega psihološkega razvoja (razen deloma Mirtič, Miha in Nina) in ne kot karakterji, so tudi vzgibi in motivi oseb ostro razmejeni in tudi moralno-vrednostno izrazito polarizirani. Na eni strani imamo od začetka do konca enako zavedne aktiviste in kasnejše partizane, na drugi strani že od začetka sprijene izdajalce. Nekaj razvoja je opaziti samo pri Mirtiču, ki sprva pomirja sprte duhove, zaide v skrb za lastno varnost med izdajalce in konča kot samomorilec. Miha se odloči za pravo stran iz ljubezni. Do neke mere podobno pot do popolnega osveščanja prehodi tudi Nina, vsi drugi pa so, kot rečeno, na začetku enaki kot na koncu. Skrajno možnost zla predstavlja tu esesovec Harz, ravno zato morda ena najzanimivejših oseb drame, vsekakor zanimivejši od idealnega in prav zato papirnatega lika heroja Andreja Krima. Zanimivo pa je, da je ob sicer glavni temi, ki je tu prav gotovo narodnoosvobodilni boj kot boj za osvoboditev naroda in posameznika (Nina, Miha, delavci), prisotna tudi stranska tema, ki pa na ravni dramskega dejanja vse bolj postaja glavna, in to je ponovni erotični zaplet in spopad med glavnima nasprotnikoma, med Harzom in Krimom. Erotični spopad z izrazito moralnim obeležjem. Harz v zaporih Krimu pred njegovimi očmi pretepa in posili nosečo ženo in na koncu Krim, na prošnjo žene, ustrelji Harza in njo, ko jo Harz uporabi za živi ščit, in tako vsi trije hkrati umrejo. Tudi Mirtiča na začetku vsaj deloma vodi erotično nagnjenje do Nine. V skladu z dramaturgijo ljudske igre je kot stransko dejanje razbremenilno delujoča ljubezenska zgodba med Marijano in Miho, ki se srečno konča. Tudi v tej igri potemtakem dramskega dejanja ne motivirajo predvsem idejni vzgibi, temveč predvsem erotični nagibi in pa apriorna moralna stališča oseb.

Razčlenitev zgodnjih dramskih besedil dveh izrazitih partizanskih pisateljev — Mateja Bora in Vitomila Zupana — kaže, kako so se v tem času razporejale literarne prvine. Sredi motivike nasilja in ljubezni, ki se sama v sebi ne razreši, se pojavi nekaj od zunaj: narek moralne in agitacijske volje. Osnova pa je bila trdna: protislovja, ki se lomijo v človeku. Človekova eksistenčnost (idejno tkivo: duševne stiske) je postavljena v ozke mejnike moralnega ponašanja. Čeprav gre za velike poenostavitve in senco utilitaristične prisile, ki jo narekuje vojni metož, v vseh teh delih ostaja pristna pisateljeva pristranost v skrbi za človekovo individualno

življenje, za izpolnitev njegovih želja, ki vodijo k sreči, za hod svobodoljubja, ki je nad epikurejskimi in hedonističnimi mrežami današnjega dobrega in zla, kot nekakšen mik jutrišnje človekove vsesplošne osvoboditve. Ta pisateljski nadih dviga omenjena dela nad povprečje ganljivih moralik in agitk, četudi zasnovana po nujni časa s preprostim zapletom življenjskih položajev. Le tu je potrebno Peršaka dopolniti.

Plenumski razpravljalci so se še ustavljali ob velikem tekstu. To, v pravem pomenu besede romantično hrepenenje po velikem tekstu, se je moglo poroditi samo v nedrjih slovenskega odporiškega gibanja. Borbeni odporiški zagon malega naroda v osrčju Evrope je neprestano na duhovnem področju sprožal ekvivalenten pojav: doseči, kar smo zamudili (obsežni roman realističnega stila 19. stoletja) in se izravnati s tistimi kulturami, ki so to opravile. Kot da je bila to naša oddolžitev skritemu manjvrednostnemu kompleksu. O sanji po velikem tekstu je Dušan Moravec pripravil za plenum tale zanimiv zapis:

»Kadar smo v zgodnjih poletnih jutrih dvainštiridesetega opazovali Juša Kozaka, kako se je s podestà pred svojo barako razgledoval po taborišču in prek žic po prostrani furlanski ravnini, se nam je samo po sebi zastavljalo vprašanje: ali se nemara zdaj in tukaj spočenjajo novi — slovenski — Zapiski iz mrtvega doma? Podobna vprašanja so se nam pozneje ničkolikokrat obujala na partizanskih poteh ali na znameniti belokranjski bazi Pod smreko, ob srečanjih s Cirilom Kosmačem, s Francetom Bevkom in Miškom Kranjcem v zadnjih tednih vojne, z Janezom Potrčem in Karlom Grabeljškom in s celo vrsto mladih ustvarjalcev, ki so šele pravič jemali pero v roke, v razglatih pomenkih o prihodnosti slovenske kulture. Kdo od njih bo napisal veliki tekst o osvobodilnem boju in revoluciji — ali pa nemara sploh kdo drug? Zdaj, ko se bodo časi umirili in bo konec nasilja, ali šele kdaj pozneje, ko bo med oblikovalcem te snovi in med časom dogajanja razmik, pogosto tako nujen za objektivno presojo? Mnogi so bili takrat prepričani, da dóbe ne more opisati, kdor je ni doživljal, pa četudi mu je na voljo vse dokumentarno gradivo; mnogi še danes sodijo, da velikih revolucionarnih epopej ne bi mogli napisati ljudje, ki niso na lastni koži občutili krutosti in bremena vojne. Take ugotovitve se zde naravne in prepričljive, primeri pa kažejo tudi na drugačne možnosti. Že danes pišejo, tudi pri nas, dela s to snovjo ustvarjalci, ki so preživljali vojno kot otroci ali so se rodili celo po njej — jutri bodo lahko pisali o tem samo še ti in še mlajši. Njihova vizija bo nemara drugačna in nič zato, če jih bo le vodila pri delu želja po iskanju neizkrivljene resnice in po oblikovanju novih izpovednih možnosti, če le ne bodo te nove zgolj zaradi tega, da bi bile za vsako ceno drugačne od včerajšnjih. Že takrat, v tistih razglatih mladostnih pogovorih, smo tezi o pisateljih — očitvidcih radi dodajali tudi drugačne primere, ne nazadnje Vojno in mir, in vneto smo primerjali leta dogajanja te mogočne epopeje z rojstno letnico pisatelja.

Vprašanja takrat nismo razrešili in tudi danes še ni razrešeno; prihodnost bo zanesljivo odgovorila nanj, tako ali tako.«

Petdeseta leta je slovensko družbeno in kulturno življenje pretresel prevrat: med družbeno skupnostjo, njenimi etničnimi ideali, in med ustvarjalcem, ki zagovarja svojo pravico do intimnega in bogatejšega sveta. Ta se je — vključen v zahodno evropsko kulturno sfero — čutil ogroženega v mejnih eksistenčnih položajih; ker je ob nekaterih družbenih spremembah izgubljal vero v socialistične (bolje komunistične) vizije. Vsekakor pa je bil v močnem občutenju, da ne pripada kot odrinjeni predmet več enotnemu, nediferenciranemu kolektivu. Iztrgal se je iz »pozitivnega« sveta umišljenih vrednot, ki so si za mirno življenjsko resničnost

iskale svoj prostor na soncu od let zanosne zmage (1945) do prvih slanih (1948). Nizko relativno vrednost dobe nekdanje vrednote: tovarištvo, zaupanje, vera v novega človeka, v srečo, odrešitev, preziranje smrti itd. V takšnem novem položaju, ki se je pripravljalo že dalj časa, se je znašla pod udarom tudi partizanska tematika. Pravici do duhovne mnogovrstnosti ali mnogoobraznosti (skupno: pluralizem) je na plenumu posvetil svoj referat Dimitrij Rupel. Svojo ost je (zgodovinsko le okvirno) osredotočil tudi na ideološko sektaške, birokratske in podobne današnje deviacije, ki hočejo pod krinko »enoresničnosti« umetnosti (kulture v ožjem smislu) njej odvzeti »kritično in razločevalno funkcijo, njeno vizionarsko in nekonformistično moč«.

Drugo obdobje, ki je sledilo partizanski avtentični literaturi, vojni in prvem letom po vojni, ni našlo na plenumu svoje kritične ocenitve. Verjetno je bilo to obdobje premočno intonirano samo z enim izmed prelomnih začetnih del, s Kocbekovim *Strahom in pogumom* (1951). Andrej Inkret je kot referent razvil mnoge Kocbekove prozne inovacije, pa tudi njegova idejna izhodišča. Osvetljeval je pisateljevo tezo. »Človek vendarle ni zgolj subjekt zgodovinskega dejanja in nikdar zgolj borec in heroj«, ampak se njegovo zgodovinsko poslanstvo »veže z odgovornostjo lastni človeškosti, to je, tistemu neizrekljivemu, temnemu, presežku, ki ostaja navzlic vsemu zunaj zgodovinske, osvobodilne in revolucionarne neizogibnosti.«

Ne želim ničesar odvzeti vrednostim Kocbekovega proznega nastopa, ki vnaša mnoge obnovljene prvine medvojnega ekspresionističnega izrazja, saj je Andrej Inkret prepričljivo razkril po deduktivni poti Kocbekovo »poetsko razsvetlitev anti-nomične napetosti med zgodovino in eksistenco«, ni pa moč prikazati novih kvalitete drugega obdobja, če plenum ne spregovori o velikih, idejno in slogovno enako pomembnih novostih pri drugih istočasnih oblikovalcih partizanske tematike. Iz avtonomnosti ene, še tako velike umetnine, je težko preiti h kritični oznaki časa, zlasti slabih razmer, ki so bile stranska tarča Inkretove interpretacije. Tako (seve, ne po nameri referenta o Kocbeku) se ustvarja nepolna podoba o prelomih v slovenski partizanski pripovedi. Pri tem mislim na Kosmačev *Pomladni dan* (nastajal je od 1950—1953), ki predstavlja konec starega obdobja in temeljni kamen nove literature s partizansko tematiko. Tu gre hkrati za kritiko družbenih protislovij in za prodorno analizo individualnih notranjih dogajanj v protagonistih, ki so preživeli partizanski čas. Tu gre za odstopanje od realistične koncepcije romana in se umetniško realizira tehnika romana toka zavesti, ki je našel v *Pomladnem dnevu* v slovenski beletriji s partizansko tematiko svojo visoko individualno in specifično umetniško potrditev.

Evolucijo partizanske tematike je na plenumu spremljal le Marjan Dolgan (delno pisec ob pisanju za otroke in mladino). Novosti je opazil v prvi Kavčičevi knjigi za odrasle, v novelistični zbirki *Čez sotesko ne prideš* (1956). Po njegovem je bila naravnost slovenske književnosti »vsa štirideseta leta pod močnim vplivom socialističnega realizma, zato je imela predvsem propagandno vlogo. Šele od začetka petdesetih let — vendar počasneje kot v slovenski liriki — so se začeli posamezni pripovedniki odvracati od utilitarnosti. V skladu s tem prefunkcionaliziranjem so se začeli polagoma pojavljati v posameznih pripovednih delih motivi, ki so ostali zunaj propagandnih besedil štiridesetih let. Med nje spada tudi Kavčičeva zbirka, čeprav ni niti prvi niti najbolj radikalen primer; priča pa, da se je pisatelj izognil obrabljenemu polliterarnemu vzorcu in iskanju novega. Prvo znamenje tega premika se kaže v izbranih motivih, ki ne zajemajo bojev celotnih partizanskih enot proti okupatorju, ampak vojaško neznatne spopade posameznikov, pri čemer začenjajo razkrivati različne strani njihovega notranjega doživljanja.«

Marjan Dolgan poudarja osrednjo Kavčičevo sporočilo: z vojno se vojna ni končala. Ko pa se odloči, da bo razčlenil Kavčičev najobsežnejši tekst s partizansko snovjo — Žrtve, začenja z asociacijami na slovenski véliki tekst. Ker Kavčičev roman v veliki meri vsebuje karakteristike oblikovanja partizanske tematike v vsem drugem obdobju, posnemam Dolganovo razčlenbo:

»V trilogiji Žrtve I—III (1968, 1969, 1970) se obnovi, razširi in poglobi vojna tematika. Zaradi svoje izredne dolžine se trilogija ujema z nekaterimi domnevami o tem, kakšen naj bi bil tako imenovani slovenski véliki tekst, ki naj bi reprezentativno upodobil drugo svetovno vojno. Na tem mestu ni mogoče razpravljati o tovrstnem besedilu, ki ga pričakuje del slovenskih bralcev, ker bi bila to prevelika zastranitev.

Že iz naslova trilogije je razvidno, da je v njej spet poudarjena ideja, da so ljudje postali vojne žrtve. Tako se nadaljuje miselna problematika iz romana Ognji so potemneli in celo iz nekaterih novel zbirke Čez sotesko ne prideš. V skladu s tem je tudi časovni obseg v trilogiji: dogajanje se začne že pred drugo svetovno vojno, konča pa se približno sredi leta 1944, kar že samo po sebi pomeni, da trilogije ne zanima vojna kot vojaški spektakel z bliskovitim izbruhom in zmagoslavnim koncem, niti je ne zanima vojna v zgodovinskem smislu kot vsota različnih vojaških operacij ali dokumentirani razvoj posameznih vojaško-političnih vojskujočih se sil, ki bi jim bile osebe pripovedno podrejene. V središču trilogije so postavljene prav te, vendar tako, kot v njih odseva zunanje, vojaško-politično dogajanje v Poljanski dolini. Zaradi izredne dolžine besedila je število oseb v njej veliko, zato ni mogoče vseh natančno analizirati. Glede na ugotovitve o dosedanjih Kavčičevih pripovednih delih, v katerih je mogoče opaziti posamezne motivne in idejne zarodke trilogije, je treba omeniti člane Bregarjeve družine. Med Bregarjevimi hčerkami in sestrama Aleksa in Boris iz romana Ognji so potemneli obstaja namreč podobnost, saj je v trilogiji obdelan isti motiv, spremenjena so le sorodstvena razmerja; njegovo bistvo — sosedsko maščevanje zaradi nevoščljivosti — pa je ostalo nespremenjeno. Motiv ni pripovedovan le v enem poglavju, ampak z večjo ali manjšo intenzivnostjo skozi celotno trilogijo. Sosed spletkari proti Bregarjevima hčerkama, ker sta bolj uspešni pri moških. Njen brat Maks, ki se je odvrnil od odporniškega gibanja in začel izdajati, očrni Bregarjevi hčerki, da to počneta onidve; tako obrne sum od sebe. S spletko doseže, da ju gredo usmrtiti. Partizansko vodstvo ugotovi resnico šele, ko pravi izdajalec tega dejanja pobegne k Nemcem in postane domobranec.

Motiv osebnega medsebojnega maščevanja je bil pripovedovan v romanu Ognji so potemneli kot razpršena spominska retrospektiva enega izmed obeh bratov ubitih sester; v trilogiji pa je razširjen v sintetično zgodbo, ki jo prekinjajo zgodbe drugih oseb. Njen začetek je postavljen v predvojni čas, ko je nastalo sosedsko sovraštvo iz čustveno egoističnih vzrokov. Iz nadaljnje zgodbe je razvidno, kako so posamezniki izkoristili politično-vojaško diferenciacijo sebi v prid. Vojna ni bila samo spopad vojskujočih se sil, temveč je bila tudi obračun med posamezniki; marsikateri je izgubil življenje kot nedolžna žrtev zasebnških namenov. Vojna lahko stopnjuje negativne lastnosti posameznikov v uničevanje soljudi, kar se prikriva z opravičilom, da gre za dejanja, ki naj bi jih posvečala skupnostna potreba. To ne velja samo za primer Bregarjevih, ampak še v večji meri za njihovega sovaščana Petra.

Njegova vključitev v partizansko gibanje ni posledica zavestne idejne opredelitve, ampak predvsem družinskih razhajanj in drugih naključij. Ker so neugodne razmere onemogočale stalnost odporniških enot, se skriva po samotnih kmetijah,

ki jih začne okupator požigati. Peter sumi posameznike kolaboracionizma in jih ustreli. Organizatorja partizanskega gibanja (Skalar, Dušan) podvomita v upravičenost njegovih dejanj. Vodstvo odporniškega gibanja ima o Petru deljena mnenja: večina mu očita samovoljnost, nekateri pa mu pritrjujejo. Ko prevlada mnenje prvih, ga doleti enaka usoda, kot tiste, ki jim je sodil. Tako je postal Peter, ki ni sprejel ustrezne discipline niti odgovornosti, svojevrstna vojna žrtev.

Iz množice drugih oseb v trilogiji je treba omeniti snovalca partizanskega gibanja.

Skalar je bil levičarsko usmerjen že pred vojno. Po okupaciji je začel pridobivati ljudi za partizanski odpor in ga idejno osmišljevati na skrivnih sestankih. Kmalu opazi politično diferenciacijo, zato opozori na nevarne posledice. Izredno težavne razmere med prvo vojno zimo ga ne odvrnejo od požrtvovalnega protiokupacijskega organiziranja. Ko spremlja Petrovo dejavnost, kritično ugotavlja, da bo ustvarjala Petrova samovolja izdajalca, zato mu začne nasprotovati. Petra pa zagovarja Bradač, ki se zavzema za neizprosno obračun.

Kot priča polemike o konceptu revolucije, ki jo vodita Skalar in Bradač, se pojavlja Dušan; ta se ne opredeli niti za prvega niti za drugega. Zaveda se posebnosti slovenskih družbenih razmer, ki jih ni mogoče primerjati z ruskim predrevolucijskim položajem — nanje se pogosto sklicujeta oba polemika. Dušanova treznost izvira iz izkušenj, pridobljenih v zagrebški levičarski ilegali. Čeprav se ne strinja povsem s Skalarjem, ostane njegov sodelavec do njegove smrti, ki ga močno pretrese. Skoraj zaporedna smrt Skalarja in Dušana vzbudi Petra k novim maščevalnim obračunom z okoličani, češ da so ju oni izdali Nemcem.

Vse fabulativne linije, katerih jedra so navedene osebe, prepleta v trilogiji *Žrtve* vsevedni pripovedovalec, ki posveča znotraj obsežnih poglavij posamezne oštevilčene razdelke vsakokrat eni osebi. Sodeč po obsegu pripovedi, v kateri se pojavlja, bi bil morda Peter glavna oseba trilogije, saj se srečuje z največ osebami, vendar ne z vsemi. To pomeni, da Peter vendarle ne združuje vseh fabulativnih linij, ker ostajajo nekatere samostojne. Čeprav se posamezne linije stikajo ali celo križajo s Petrovo, ta nima pregleda nad osebami, ki jim pripadajo. Tega ima samo vsevedni pripovedovalec, ki izbira osebe in jih vključuje v pripoved tako, da z njimi ilustrira ideološko-politično in vojaško diferenciacijo prebivalcev v zemljepisno določenem območju, vendar tako, kot se kaže v njihovi psihologiji. V trilogiji prevladuje tretjeosebno pripovedovanje, v katerem vsevedni pripovedovalec najprej na kratko poroča brez lirizacij o okolju, v katerem se nahaja izbrana oseba, nato se preusmeri v njeno notranjost. Zanima ga njeno čustveno odzivanje na okolje in na posamezne dogodke. Ponekod se začne pripoved približevati notranjemu monologu, toda če ga primerjamo s tistim v romanih *Ne vračaj se sam* in *Ognji* so potemneli, je opaziti, da trilogija *Žrtve* ne razvija te pripovedne tehnike niti ne obnavlja modela iz obeh prejšnjih romanov, ampak se vrne na stopnjo, kjer se šele kažejo zasnutki notranjega monologa. Takšna regresija ni naključna, temveč je posledica izredne dolžine trilogije, ki je morala ohraniti svojo preglednost kljub velikemu številu oseb in s tem tudi fabulativnih linij. Poglavitna lastnost trilogije ni oblikovalni artizem, marveč pripovedovanje okrutnih vojnih motivov. Tudi ti niso novost v Kavčičevem opusu, saj se navezuje na njegova zgodnja pripovedna dela, na novelistično zbirko *Čez sotesko* ne prideš, posebno na roman *Ognji* so potemneli. Za trilogijo *Žrtve* je značilno: njena obsežnost je v sorazmerju z velikim številom njenih oseb, toda pripovedovalec se ne utegne v zadostni meri ukvarjati z vsako osebo, ker že v naslednjem razdelku pohiti k drugi. Skratka, nobena oseba ni predstavljena kontinuirano, marveč po različno dolgih presledkih, ki so zapolnjeni z drugimi osebami, pripada-

jočimi drugim vojaško-političnim opredelitvam. Zato deluje trilogija kot vzorčno izmenjavanje posameznikov, ki karakterizirajo medvojno diferenciacijo ljudi.

Po trilogiji Žrtve bi pričakovali, da je Kavčič izčrpal vojno tematiko, vendar temu ni tako. V romanu Zapisnik (1973) so prevladali povojni motivi, vojni so jim povsem podrejeni. S tem je spet poudarjena ideja, da konec vojne ne more odpraviti vseh posameznikovih stisk, ampak da obstaja dogodkovna povezava.»

Ob poslušanju lepih, vendar ne v celoto zaokroženih misli o leposlovju s partizansko tematiko, me je, verjetno tudi druge, prevzemalo z nekakšnim bolečim nezadovoljstvom. Koliko pisateljev, ki so samosvoje in uspešno zastavili svoje pero, da bi oživili tisko vojnih let, ni bilo niti omenjenih v tej plenumski uprizoritvi. Tako sem pomirjajoče iskal drobce, ki naj vsaj malo dopolnijo bogato literarno bero tega drugega obdobja oblikovanja partizanskega boja. Nekaj sem le ujel. Vsekakor premalo...

Vojan Rus se je oddolžil Cirilu Kosmaču, njegovemu in sploh doslej največjemu slovenskemu umetniškemu dosežku s partizansko tematiko — Baladi o trobenti in oblaku (1956):

»Po mnenju nekaterih je Kosmačeva Balada o trobenti in oblaku,« je povedal, »vendar še malce poenostavljeno soočanje pozitivnih in negativnih junakov. Dve od treh sestavnih fabul pa naj bi bili razvlečeni. Vendar lahko preciznejša analiza odkrije v tem delu svojevrstno vsebinsko večplastnost, ki je našla najbolj ustrezno umetniško obliko. Pisatelj Majcen nikakor ni pozitivni junak iz enega kosa, Temnikar ni absolutno bel in Črni Logar ni absolutno črn junak. Temnikar vodi s svojo ženo prav nič herojsko previdno diplomacijo. Odločen junak je le v posebni situaciji, kjer organsko raste kot simbol odpora najbolj zatiranega ljudstva medvojne Evrope, primorskih Slovencev, ker je simbol spopada s skrajnimi zatiralnimi silami. In tudi do tega se prebije šele po trdem notranjem spopadu. Črni Logar ni simbol skrajnega zla, ampak simbol sredinske sredine, ki pa posredno vodi v zlo, v simbol opustitve dejanja, simbol neizpolnjenosti. Pisatelj Majcen je misel in vest zrele revolucije, ki po oboroženem spopadu in v relativni stabilizaciji išče in mora najti za vsakega čimbolj pravično individualno oceno, in tudi za vsako stopnjo greha. Je vest revolucije, ki se zaveda, da se lahko kdaj zmoti. Majcen pravi o Črnem Logarju: ‚In jaz sem ga obesil.‘ Tako imenovana razvlečenost, počasnost dveh zgodb, o Črnem Logarju in Majcnu, pa je učinkovito estetsko ozadje, v katerem se reliefno dviguje ritem Temnikarjevega odločanja in dejanja.«

Vitomilu Zupanu sta se oddolžila dva: Dušan Moravec in Vojan Rus.

Dušan Moravec:

»Danes, tega ni moč prezreti, se vpliv uprizoriteljev vse bolj uveljavlja in nemalokdaj zastira prvotno pisateljevo misel. Bolj kot na gledališkem odru je mogoče spremljati ta pojav v filmih, ki si izposojajo pomembnejše literarne predloge. Primer: Menuet za kitaro je kritično, v posameznosti nemara tudi ironično besedilo na partizansko temo; veljavna je tudi že zapisana ugotovitev, da so v besedilu spoznanja, ki po vsej verjetnosti izvirajo šele iz poznejših izkušenj, kljub temu pa gre za tehtno delo, izjemno dobro napisano in sprejemljivo tudi za bralca, ki z občutljivostjo nekdanjega udeleženca presoja resnico in poezijo v njem. Film Na svidenje v naslednji vojni pa, prav nasprotno, zbuja s posameznimi prizori in z vzdušjem vtis, da je želel ne le prevrednotiti, ampak tudi razvrednotiti izročilo revolucije.«

Vojan Rus:

»Nekateri menijo, da je Zupanov Berg v Menuetu za kitaro nepristranski intelektuallec, da je novi protimitični junak, ki samo kot tak lahko objektivno presoja slabosti in vrednote partizanstva. Zdi se, da je to projekcija neke teze v sicer umet-

niško delo. Drugi zopet menijo, da je samo seksualni akrobat. Ne glede, kaj je to umetniško delo zavestno hotelo povedati, je njegova dejanska vsebina polnejša od omenjenih poenostavitev, in to tudi po zaslugi večplastnosti naše revolucije. Berg je ena od najbolj izvirnih, posrečenih figur malomestnega človeka v revoluciji. Njegovo neprestano trgovanje ob pohodu k partizanom odkriva, da je njegova vrednostna zavest malo manj intenzivna od marsikaterega takratnega Slovenca. Zato pa v njem ni kakšne kali za mite osvoboditve, dosti pa za skeptično doživljanje. To mu omogoča dvojce: prvič, da brez predsodkov zapazi slabosti kakega novega vojvode ali birokrata, in drugič, kar je nova kvaliteta v partizanski literaturi, Berg odkrije po trdi izkušnji pravega komunista in ne frazerskega tovariša, španskega borca Toneta, ki je že zdržal pahljačo birokratskih brc in kljub temu ostal zvest aktivni človečnosti našega časa. Zato je to ena od uspešnih podob evolucije malomestnih ljudi v stiku s pravimi komunisti. Zdi se mi, da se je v ekranizaciji nekaj te večplastnosti izgubilo. Seveda pa nočem reči, da ekranizacija more in mora zajeti vse.

Če smo se na srečo že zdavnaj osvobodili prevlade socidealistične teze o absolutnem junaku, pa se kakšna od omenjenih šestih novejših enostranskosti pojavi tudi v ozadju posamičnega sodobnega dela o narodnoosvobodilnem boju. Tedaj nujno zoži njegovo umetniško polnost, tudi estetskost, ne glede na visoki artizem.«

Mišku Kranjcu, avtorju Tihožitij in pejzažev in Pesmi gora (obe knjigi sta nastali v prvem, avtentičnem obdobju), se je oddolžil Franc Zadravec s podarjenjem tehtnosti liričnosti kot Kranjčevi estetski državi v vojni snovi dveh knjig Za svetlimi obzorji (1960 in 1963).

»Sanjarski zagledi sredi trdega, stvarnega zgodovinskega dogajanja so kajpada romantična sestavina zgodovinskega romana, fiktivne osebe z njimi preskakujejo z realistične dogajalne ravnine na romantično, gibljejo se torej na dveh nasprotnih ravninah (takšni so Mitja, humorist Matija, belogardist Ovsenikov, deloma tudi Balantič, nemški vojak Piančnik in številni drugi). Romantični odmiki ne meglijo razgledov po partizanskem borcu in njegovem nasprotniku, romantični zagledi prej povečujejo kot zmanjšujejo podobo njegove duševne resničnosti. Kranjec bi pravzaprav upodabljal le polovičnega človeka, če bi v vojnem romanu zatajil romantiko človeškega srca pa vizionarsko brezbriznost njegove domišljije, podnetene s hrepenenjem in drugimi čustvi.«

Na dramske avtorje mariborskega odra se je spomnil Bruno Hartman.

»Med uprizorjenimi deli jih je bilo kar šest uprizorjenih prvič: Lacko in Krefli Likof, Svetloba velike samote, Milica ne sme umreti, Dvajset let pozneje, Za koga naj še molim? Napisali so jih dramatik iz severovzhodne Slovenije Ivan Potrč, Anton Ingolič, Branko Hofman, Ignac Kamenik in Tone Partljič. Skoraj brez izjeme so v njih obravnavali dogajanje, ki je bilo med vojsko tipično za Štajersko: nacistično nasilje, pregnanstvo z domače zemlje, likvidacije, ilegalni in odprti oboroženi boj proti okupatorju, sodelovanje z njim, junaštvo in izdajstvo, prilagajanje položaju, nasilna mobilizacija v nemško vojsko in dezerterstvo iz nje, navezanost na domačo zemljo in boj za njo. Pri tem so se lotili sižejev, ki so temeljili na resničnih dogodkih, takih, ki so se globoko zarezali v zavest ljudi (uničenje prve slovenje-goriške čete in herojska smrt kmeta Lacka, izdaja vodilnega političnega funkcionarja v Mariboru). Takšna dramatika je pritegovala občinstvo mariborskega gledališča, saj mu je govorila o vojnih skušnjah njegove ožje domovine. Med to dramatiko sodijo tudi Borovi Raztrganci, ki so postavljeni v okupirano Štajersko.«

Na Miho Remca ni pozabil Tone Peršak.

»Med najboljša besedila, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj ali vsaj tudi narodnoosvobodilni boj, je gotovo treba prišteti dramo Mihe Remca Delavnica obla-

kov. V tem besedilu pomeni narodnoosvobodilni boj le enega časovnih segmentov, kajti drama se pravzaprav dogaja po vojni kot razprava na sodišču. Obtožen je bivši partizan Drejc Rutar, ki se je zoperstavil sklepu in ukrepu oblasti in ubil gozdarja, ki je vodil ter nadzoroval pogozdovanje hribovskih senožeti. Zaradi tega pogozdovanja naj bi Drejc izgubil zemljo in s tem možnost življenja v svojih hribih, se pravi prav tisto, za kar se je kot partizan boril. Med potekom razprave v svojem zagovoru Drejc obnovi svojo zgodbo, ki se začena z njegovo udeležbo v narodnoosvobodilnem boju in z njegovo dejavnostjo po zmagi in konča z ubojem gozdarja. Znotraj te zgodbe ves čas teče neke vrste primerjava med časom narodnoosvobodilnega boja in časom po njem. V tej primerjavi se čas po zmagi izkaže kot izrazito profan glede na čas narodnoosvobodilnega boja, vendar hkrati kot nujnost in tako rekoč logična posledica posameznih značilnosti, prisotnih že v vojnih dneh. V drugem dejanju to soočenje dveh časov, časa žrtev in herojev in časa potrošniške mrzlice, preide na ontološko raven in ni več samo problem človeških značajev ali zmotnih presojev. Zastavlja se vprašanje, kako sploh lahko funkcionira sedanjost, ki je v bistvu pozabila svojo resnično preteklost, oziroma je to preteklost sformalizirala (kamniti spomeniki, za katere se nihče ne zmeni); je po eni strani posvetila in institucionalizirala, vendar jo je s tem po drugi strani nekako okamnela in jo tako storila za jalovo. V tej igri se narodnoosvobodilni boj dejansko zastavlja kot dramski problem, čeprav ni tema drame. Tema je v bistvu arhetipski spopad med človekom in svetom ali usodo; človek išče v svetu svoje mesto in se bori z usodo za svoje dostojanstvo in v tem boju nujno izgublja, ker izgubljajo vsi, tudi Sivi in vsi ostali. Ta poraz je aprioren in ne zgolj konkreten, zato Remec konča dramo pred izrekom sodbe, kajti jasno je, da ne gre za to, ali bo Drejc obsojen na nekaj let zapora ali oproščen; sodbo bo izrekel čas nad vsemi, ne le nad njim.

Remec se je tu v bistvu povzpел nad problem narodnoosvobodilnega boja v drami in zato lahko učinkovito prezentira dileme in zunanje in notranje konflikte udeležencev tega boja. Narodnoosvobodilni boj je tu namreč predstavljen kot neločljivi del časa in dogajanja sveta in ne kot nekaj izjemnega in v bistvu iz stvarnosti izvzete ali vsaj znotraj nje privilegirane. Vse dogajanje je tu predstavljeno kot nekakšna neizogibna usoda človeka in zato v bistvu tudi potrošništvo sedanjosti ni obsojeno, ker je ravno tako eno nujnih plasti in značilnosti zoper človeka delujoče usode. Dejanje v Delavnici oblakov tako sproža Drejeva težnja po lastni osebnosti integriteti, se pravi prizadevanje, da ga usoda ne bi zmlinčila in bi ostal svobodni (voljni) subjekt. Ta težnja je glavni vzgib v bistvu tudi v delovanju drugih oseb, na primer Sivega in Mohorja, čeprav si vsak od njih izbira nekoliko drugačno pot.

V skladu z navedenim si Remec tudi ni izbral podobne dramaturškožanrske osnove kot, na primer, Bor, Trinkaas ali Zupan. Njegova drama ves čas ostaja disput v temeljnih rečeh človeške udeležbe v svetu, pri čemer je iskal tudi stik s klasično tradicijo (zbor vdov) pa tudi s sodobnimi dramaturškimi dognanji, predvsem z dognanji filmske dramaturgije (reminiscence). Vendar, kot rečeno, v Delavnici oblakov ne gre za dramo o narodnoosvobodilnem boju, temveč za dramo o arhetipskem človekovem prizadevanju za samouveljavitev in ohranitev človeškega dostojanstva v spopadu z usodo, katere segment je tudi narodnoosvobodilni boj.«

Mnoga imena pisateljev, ki so pomembno oblikovali partizansko tematiko v drugem obdobju, sploh niso bila omenjena. Tako sem ob poslušanju referatov premišljeval o Bena Zupančiča romanu Dan in noč. Ne samo na plenumu, ampak nasploh se skrajno mačehovsko obnašamo do literature, ki je nastala za internacijskimi žicami. Ali niso pretresljive strani pripovedi Vladimirja Kralja v delu Mož, ki je stri-

gel z ušesi? Karlu Grabeljšku, avtorju klene Balade o starem Korenu in njegovem sinu (iz avtentičnega obdobja) in uspešnice Med strahom in dolžnostjo (drugo obdobje), se je oddolžil le pisec z opozorili na odlike njegove mladinske proze.

Franček Bohanec:

»Grabeljšek vseskozi ohranja realistično tehniko pripovedi. Išče ravnovesje med človekovim zunanjim svetom, ki je v vojnem metežu skrajno grob, nasilen, uničevalski, in človeško notranjostjo, ki ohranja vse prvine mehkega človekovega tkiva. Tako mu gre za resničnost in sam pravi, da tudi zgodba ne sme biti skregana z resnico. In vendar se zaveda, da mora to resnico, ki ni pač lahka snov za mlade bralce, posredovati tako, da ne bo potvorjena. Pomaga si s tem, da zabriše trdno mejo med svetom odraslih in svetom otrok in mladine. Otrokom se samo stvari, ki jih obdajajo, drugače prikazujejo. Ohranja človekovo otroško naivnost in srce. Tako imajo zanj posebno veljavo drobni predmeti (partizanski rekviziti) in stvari, ki so nujne za osnovno preživetev. Vendar še tako veristične podobe vojnih razmer ne pušča zunaj literarno-umetnostnega sveta, ker imajo stvari in dogodki tudi simbolni pomen. Simbolna govorica, ki je potrdila voljo do življenjskega obstoja, se povezuje s socialnim občutenjem varnosti, ki je ogrožena za otroke in odrasle. V temačnost človekovega spopadanja s silami uničenja pa sije vedrina, ki daje s humorjem Grabeljškovi povesti mehkobo.«

Kadar se kot refren ponavlja neizpolnjena želja po velikem tekstu s tematiko narodnoosvobodilnega boja, (mislim, da ta želja ne more biti zlahka potešena, ker gre za tista velika vprašanja človeške in skupnostne stiske, ki je ne razrešiš niti ob srečanju s smrtjo), tedaj se ne sme pozabiti na spominsko in dokumentarno pripoved. Dnevniški zapisi, avtobiografije, zgodovinske kronike, poročila o resničnih dogodkih in doživetjih, osebni komentarji, opisi vojaških akcij, široki prikazi bojnih dogodkov, krajevni opisi, skoraj etnografska beležja načinov partizanskega in taboriščnega življenja... se po opisni tehniki mnogokje odlikujejo z epsko razsežnostjo in epskim mirom. Ker se pripoved opira na resnične osebe, postajajo ti modeli za literarno ali polliterarno oblikovanje. Če obidem dejstvo, da so ta besedila lahko sama po sebi nadvse dragocena pričevanja, so pa obenem lahko temeljni kamen za tistega, ki bi oblikoval veliki tekst. Morda je to delo s stališča zgodovino-pisja jalovo ali celo škodljivo dejanje (tudi to smo na plenumu med diskusijo slišali), a je nepogrešljivo za literarno rast. Spominska in dokumentarna literatura pa je lahko tudi sama po sebi literarno-umetniški spomenik prve vrste (Kocbek: Tovarišija in Listina, Hace: Komisarjevi zapiski itd.). Zlasti je takšno besedilo dragoceno, če ga preliva čar pozabe, če so v njem subjektivni piščevi odzivi na okolje, če so žive meditacije, če...

O zgodovinskem in dokumentarnem v pripovedništvu s tematiko narodnoosvobodilnega boja je na plenumu prodorno razpravljala Helga Glušič. Označila jo je kot vmesno obliko med umetniško pripovedno prozo, ki je blizu zgodovinskemu in psihološkemu romanu (med klasična psihološka romana z zgoščeno in izrazito fabulo, dramatično napeto pripovedjo, z izrazitimi karakteriziranimi osebami, in seveda idejno podloženo s pripovedovalčevo osebno izkušnjo, tako v čustvenem, etičnem in nazorskem pogledu, je omenila Ribičev roman — kroniko Ljudje onkraj reke in roman Toneta Svetine Ukana) in reportažo ter zgodovinsko-dokumentarni zapis.

»Ob spominsko dokumentarni prozi je zanimivo tudi vprašanje pogostnosti posameznih tem,« je pripovedovala Helga Glušič. »Osnovna tema, na katero se navezujejo druge, je boj za svobodo, pri čemer je poudarek na izjemnosti narodove preskušnje ter preskušnje posameznikove ideološke, duševne in fizične moči. Izpri-

čevanje heroizma in borbenega zanosa je značilno za besedila, ki so napisana med prvimi in so čustveno močno poudarjala to stran tematike. Obsežen je kompleks vprašanj, ki zadevajo psihološko problematiko človeka v vojni. Ob tem nastaja poseben tip spominske in dokumentarne proze, ki bolj osvetljuje intimne, miselno in čustveno globlje odnose med ljudmi (primer je delo Milana Gučka, Janeza Vipotnika, Vlada Habjana), ki zadevajo ob dvome, odločitve, notranje preskušnje, ki v danih, eksistencialno izostrenih stanjih kažejo svojo moč in nemoč ter doživljanje svoje vzpone in padce. Posebej je mogoče oddvojiti temo smrti, ki je pogosta tema v območju etično-intimnega doživljanja, filozofskega in ideološkega pa tudi čisto dramatično-akcijskega. Tema skupnosti, kolektiva in kolektivizma, sodi v soroden sklop z nasprotno temo odtujenega, samotnega človeka v boju: pojem skupnosti, vzajemnosti in pripadnosti skupini (v dejavnem in miselnem pogledu), in predvsem v skupnem doživljanju partizanskega življenja, je ena izmed najizrazitejših tem, ki jih drugovrstna pripovedna proza ne pozna v tej obliki. To je tema, ki jo vključujejo tako snovi iz partizanskega življenja, kot podobe ilegalnega boja, jetniška in taboriščna snov. Tema v vseh ravneh svojega obstoja v spominsko dokumentarni prozi poudarja eno izmed najpozitivnejših vrednot slovenskega človeka v vojni. V tej temi tiči izhodišče za sociološko-kritično, psihološko, duhovno ter bivanjsko mišljenje o moči človeške skupnosti.«

Književnost s partizansko tematiko, kakor jo je predstavilo drugo obdobje, ima svoje karakteristike: v ospredje je postavilo iskanje intimne resnice posameznika, ki se je tako ali drugače udeležil narodnega odpora in revolucije. Težišče je na enkratnosti človekovih dejanj, na posredovanju bogatih in težkih življenjskihkušenj med vojno, a to tako, da so v ospredju človekovi notranji vzgibi, njegova idejna in etično-moralna moč (in nemoč). Izgubljati so se začeli ostri kontrasti med dobrim in zlim v človeku, z njimi pa nekatera stilna izrazila: groteska, satira. Pisatelji ob poveljevanju svobode in človekovega dostojanstva vedno bolj osmišljajo življenje. Pisatelji drugega obdobja so že zdavnaj premagali črno-belo tehniko slikanja, presegli melodramatičnost, aktivistično shematično ideologijo in sakralizacijo vojnih voditeljev in dogodkov, ter so prežeti s humanističnim hotenjem, ob bogastvu oblikovnih prijemov in izvirnih odnosov do partizanske tematike, ustvarili dela, ki se uvrščajo med temeljna, klasična dela vse slovenske beletrije. Seve, hrepenenje po velikem tekstu je ostalo.

*Novo obdobje, tretje, v odnosu do partizanske tematike, predstavljajo mlajši pisateljski rodovi. Med njimi so tisti, ki jim je vojna oplazila zgodnjo mladost ali pa jim je vojni čas ostal zgolj kot izročilno vedenje, posredovano doma, v šoli, v umetnosti. Pisatelji, četudi mlajši, ki so se literarno zgodaj uveljavljali, v času drugega obdobja, a jim je bila vojna le njihovo mladostno doživetje, so sedaj skorajda povsem spremenili svoj odnos do vojne tematike in tehniko pisanja na primer Vladimir Kavčič z *Obleganjem neba*, (1979). Mnogi gledajo na preteklost skozi optiko sedanjosti in z močjo refleksije povežejo različni dogajalni čas (Ciril Zlobec, ciklus pesmi *Svoj obraz išoč*, 1980). Ali pa vnašajo v pretekle dogodke miselnost nove dobe (Peter Božič, roman *Očeta Vincenca smrt*, 1979). Mnogi pa nosijo v sebi travme, izvirajoče iz vojnih družinskih tragedij, ki jih z oblikovanjem vojnih dogodkov poskušajo pomiriti v sebi (Jože Snoj, *Gavžen hrib*, 1981). Sodobno se javlja tudi v poudarjeni avtobiografičnosti (pisatelji drugega obdobja so težili k objektivni pripovedi, k proznemu tipu, v katerem pisatelj vsaj navidezno prepušča brez samoljubja svoje mesto drugi osebi). Zelo se vnaša nova motivika, ki drasti današnjega bralca (na primer Marjan Rožanc). V poeziji pa na najbolj nov, radikalen način upesnjuje svoja vojna doživetja Dane Zajc. Njega so vojne strahote najbolj oplazile v otroški*

dobi (od enajstega do petnajstega leta) in njegovo pesništvo zaznamovale s tolikšno pezo, da si je ustvaril povsem drugačen odnos do vojne tematike, kot smo ga lahko spoznavali doslej. Na plenumu je o njegovi vojni poeziji zelo poglobljeno razmišljala Irena Novak-Popov. Njene ugotovitve so pomembne še zategadelj, ker je sama pripadnica rodu, ki se je izoblikoval v povojni kulturni (literarno-znanstveni) klimi.

Irena Novak-Popov takole dojema Zajčevo pesniško besedo:

»Le nekaj let (od Cirila Zlobca) mlajši Dane Zajc je že v svoji prvi pesniški zbirki *Požgana trava*, 1958, odmeril smrti diametralno nasproten položaj. Žrtev vojnega nasilja, smrti svojih najbližjih ne more z ničimer osmisliti, v njej ne najde nobenega vzvišenega namena ali svetlega cilja, s katerim bi jo lahko opravičil. Njegova poezija reflektira smrt kot 'jalovo setev'. Avtorju se je zdelo potrebno, da v posebnem proznem sestavku pojasni izvor nenavadne in s stališča veljavnih nacionalnih in družbenih konstitutivnih norm komaj sprejemljive pesniške refleksije. Svoj odnos upraviči psihološko, doživljajsko: 'V mojem otroštvu trohniijo temna in nevsakdanja doživetja... Doživel sem krutosti, ki so me postavile pred uganke, ki jih v svoji otroški glavi nisem mogel razrešiti... Strah, ki je planil med otroške igre, me je zaznamoval. Vsa ta zgodnja doživetja, ki so eno veliko celotno doživetje, imenujem svojo dušo, ker so obležala v meni kot prostranstvo... svet, iz katerega črpam svoje podobe.' (Seme zemlje, 1972.)

Že prva zbirka z govorico zamolkle bolečine in iz nje izvirajočih fantazmagoričnih podob dosledno ukinja naivnost, sanje, lepoto in harmonijo s svetom. Razdre se idilična slika doma in narave. Iz pesniške pokrajine so izbrisani vsi atributi življenja, rasti in svetlobe. Namesto sonca se 'zvečer gosti mrak kot smola v kotlu'; namesto hotenih svilenih mehkih trav uničena in sterilna požgana trava v naslovu zbirke; namesto cvetočih dreves, s katerimi bi se hotel poistovetiti lirski subjekt, rasejo le mrtva, zgorela in osuta drevesa. Iz sveta so skupaj z umrlimi, za katerimi ostajajo le še grobovi, razmetane kosti in lobanje, umrle tudi vse drobne in velike, človeku pripadajoče stvari. Od človeka ustvarjene in udomačene se brez njega sosedajo v razsulo (Mrtve stvari). Celotna tradicionalna lirski izrazila — ptice in cvetje — so tu funkcionalno invertirana v semantične sonosilce smrti. Prvi cikel zbirke — *Drevesa* — se končuje s svojevrstnim slovesom od mladosti, s koncem sanj, ki jih je ukinilo spoznanje smrti: 'Smrt je moja / stara znanka. / Jaz sem drevo, / ki ne bo več cvetelo. / V duši nosim voz / krvave vrvi / na hrastovem kolu. / V duši nosim / razkopane grobove / in lobanjo, ki leži / na mokri prsti / ... Smrt je moja stara znanka. / Jaz sem drevo, / ki se je osulo na grobove. / V duši nosim vešala svojih sanj.' (Pesem o mladosti.) V nobeni kasnejših zbirk se avtor ne izraža tako programsko jasno in nikjer ne moremo travmatični zaznamovanosti z vojnim nasiljem slediti v tako čistem pretakanju od konkretnega izkustva v pesniško podobo.

Skrozi lečo subjektivne duševne travme vizualizirana pesniška realnost je pisana skoraj izključno v sedanjiku, vendar ne kot stanje trenutne napetosti, iz katere se vsak hip utegne zgoditi sprememba, marveč kot vseskozi trajajoča prisotnost, ki se razliva čez meje sedanjega v večnost. Dogajanje in dejanje sta tako zamrznjena, hkrati pa iztrgana iz zgodovinsko preverljivega časa.

Trajanju mučnega in morečega razdejanja iz otroštva sledimo tudi v ekspresivno nabitih in asociativno vse bolj izizzvalnih pesmi iz ciklov *Jutro* in *Strah*. Besedila na izrazito nov način upesnjujejo človekovo bivanjsko stisko, strah, ujetost v položaj žrtve grozljivega duhovnega in fizičnega uničevanja. V njih se osamosvaja metaforika iz sveta krvoločnih zveri, napadanje, ubijanje, preganjanje in bežanje pa se dogajajo v nedoločljivem prostoru in času. Zveze s konkretnim preteklim do-

živetjem so že tu zabrisane. Še bolj to velja za naslednji dve zbirki Jezik iz zemlje, 1961, in Ubijavci kač, 1968, v katerih začnejo pesniške motive oblikovati na eni strani tesnobni sanjski prividi mučenja, umiranja in človekove dezintegracije, na drugi pa sprejemanje filozofskih podmen eksistencializma. S tem, ko se krepita deleža sanjskega, nadrealnega in abstraktnega, postaja vse težje odbirati taka besedila, ki bi se tematsko še razvidno nanašala na vojno. Usedline stresa se namreč lepijo na celoten subjektov svet, ki že v zbirki Jezik iz zemlje postaje 'zemlja brez ljubezni' pod 'nebo brez milosti' (Pot). Postopoma se zapirajo možnosti idealitete (vere v Boga, človeka, reinkarnacijo), ki bi lahko odtehtala zlo in smrt. Subjektu preostaja še vztrajno popotovanje skozi tuje in brezbrizne imaginativne pokrajine, soočanje z razjedajočimi spominskimi prividi (Tvoja noč) in sprejemanje ambivalentnega čustvenega raznihanja (Vera). Skrajna možnost je zavestno otrdevanje v neobčutljivost, molk in omrtvelost. V zbirki Ubijavci kač srečamo novo zaostritev spominske zaznamovanosti in še bolj kompleksno upesnjevanje možganske brazgotine. Zaostritev sega vse do odrekanja pravice do življenja tistemu, ki ga v sanjah preganjajo slike zločina. Kompleksnost pa je posledica opozicije med sedanostjo in preteklostjo med odtujenim, popredmetenim životarjenjem živih in kozmično odmaknjenostjo mrtvih, iz katere prihajajo nasilno in celo razposajeno mučiti žive s svojo žrtvijo in od njih zahtevati odrešilno besedo (Kralj mrtvih). Z odrešitvijo skozi besedo smo prispeli na rob dometa naše teme, ki žal izključuje obravnavo poetološke tematike v Zajčevi poeziji. Prav tu se namreč ohranjajo možnosti najbolj perspektivnega preboja iz prekletstva nepozabne vojne izkušnje.

Tudi Zajčev Voranc, ki je dobil Prešernovo nagrado, je dobil na plenumu svojo oceno. Povedal jo je T o n e P e r š a k :

»Nekaj podobnega bi verjetno lahko rekli tudi za Zajčevo poetično dramo Voranc. V tej igri je čas narodnoosvobodilnega boja prisoten kot ozadje na način posebnih, zaostrenih razmer, ki povzročijo v sklepnem delu igre zaostritev razmerij in katastrofo. Toda tudi v Vorancu gre v bistvu za druga vprašanja in ne za idejne opredelitve v zvezi z revolucijo in odporom. Temeljne relacije so tudi vzpostavljene v odnosu med človekom in zemljo, znotraj družine, in med človekom in časom, ki melje vse staro in domače in prinaša nove pogoje. S stališča odnosov in odločitev, ki so po eni strani ontološkega, po drugi strani pa moralnega značaja, se zdijo vprašanja, ki se nastopajočim zastavljajo v zvezi z okupacijo in prisotnostjo Nemcev pravzaprav drugotnega značaja. V ospredju je vendarle arhetipski spor med očeti in sinovi in znotraj spora imajo vzgibi idejnega značaja komaj zaznavno vlogo.«

Morda bi nepoteženost, ki je nastala po izteku plenuma, bila manjša, če bi kakšen predavatelj na začetku podal kratek sintetični prikaz vse slovenske kvalitetne literature s tematiko narodnoosvobodilnega boja. Tedaj bi pač kaj več slišali o nepozabni lirski senzibilnosti Karla Destovnika-Kajuha, enkratni elegičnosti Petra Levca, o z notranjo emocijo nabitih surrealističnih inovacijah pesniške besede Jožeta Udoviča, o usodi Mirana Jarca, Roba itd... o tenkoslušni čustveni vznemirljenosti Ceneta Vipotnika, o najboljši Borovi drami Zvezde so večne, napisani pol-drugo desetletje po Raztrgancih, o meditativnem Borovem romanu Daljave, o plastični, z osebnim svetom preplavljeni Zidarjevi romaneskni pripovedi jeseniškega Dima, o zamejski literaturi, ki s partizanskim časom podaja svojstvenost svojega nacionalnega položaja (na primer o Karlu Prušniku-Gašperju, o zgodnjem Alojzu Rebuli itd...). Vse to bi izpopolnilo podobo o partizanski literaturi, ki je najbogatejši pojav v našem beletrističnem oblikovanju. Razgrnila se ne bi samo široka paleta uspešnih del in imen, ampak bi se povečala njihova kritična in vrednotna

ocena. Ni namreč v umetnosti pomembna količina, pač pa kvaliteta. Te pa je ostalo še mnogo neizgovorjene v skupščinski dvorani.

Posebno problemsko enoto sestavlja tisti del plenumskega gradiva, ki poskuša odkriti notranja gibala, ki spreminjajo ustroj literarnih del s tematiko narodno-osvobodilnega boja. Ugotoviti so poskušali, kako nastaja umetniško ustvarjalno razmerje med oblikovalci nekoč in vojno snovjo, ki je odločilno posegla v življenje vse skupnosti in vsakega njenega posameznega člana. Kot rdeča nit se je postavljalo vprašanje, kako obujati »duh nekega časa, ki je že zdavnaj nepreklicno minil«, ko nemočni spoznavamo, da »sedanji ljudje živijo docela drugače, kot pa so živeli ljudje osvobodilnega boja« in ko »ni dopustno (umetniku) dodeliti kakršno koli nalogo, ki ni v moralno-idejnem pogledu v soglasju z ustvarjalčevo naravo, fantazijo in nadarjenostjo« (Bojan Štih). In odgovori so različni.

Bojan Štih, uvodničar na plenumu, na zastavljena vprašanja odgovarja, da tematika narodnoosvobodilnega boja ne more postati snov za zgodovinski roman, povest ali igro, temveč mora ostati vodnjak za sodobno človeško komedijo, ki »ima svoje globine v neznani preteklosti in svojo gladino v skrivnostni prihodnosti«. Ostati mora avtentično in izvirno umetniško dejanje, v katerem najdemo kritično podobo sveta, ko so postavljena vsa bistvena sodobna vprašanja naše skupne zavesti in biti — »rojstvo, delo, bolečina, upanje, svoboda in smrt«. Osvestiti se je potrebeo dejstva, da je »vojna skupinska nesreča vseh ljudi« in da ima tudi naš narodnoosvobodilni boj (v njem so umirali mladi ljudje) »tragično razsežnost, ki ni le realna, temveč je tudi iracionalna v metafizičnem pomenu te besede«. Bil je to veden boj (»sanje in mit«) za »svobodo človeka, boj proti usodi, ki je zanikanje človekovega dostojanstva«.

Franc Šali je vrtnal v človekove in družbene pore, ki so dramile osebno in skupinsko revolucionarnost. Zanj revolucija ni več »slutnja zarje, je že ognjena zarja sama, je prvi korak k vedno novim obzorjem svobode, je pot k svobodi in sreči, je zadnje dejanje gospodarja — hlapca, našega Jerneja, in prvi ukrep hlapca — gospodarja«. Pred takšnim človekom, ki se je odločil za osvoboditev sebe in svojega dela, je revolucija prodor v neznano, »še malo znano prihodnost učlovečenega sveta, sveta svobodnih ljudi, narodov in narodnosti«. In potemtakem »revolucija torej ni le zgodovinsko dejanje, je tudi revolucionarni proces, je hkrati krik osvoboditve in vizija svobode, je slast upora in stremljenje k človeškemu dostojanstvu, je trpljenje v boju, ki je hrepenenje po človečnosti, je ustvarjanje v ognju in krvi, je graditev v rokah ljudstva«.

Za globinske menjave v odnosu do partizanske tematike se je zavzel Boris Paternu. »Pri pokončnem življenju so to véliko temo naše zgodovine ohranjali pisatelji, ki niso ali kadar niso pristajali na ponavljanje že danega mišljenja o njej, že znanega videnja in že privajenega čutenja njenih vsebin, še posebej notranjih človeških razsežnosti, ampak so vanjo posegale ustvarjalno. To se pravi na novo, po svoje, z iskanjem in vrtanjem v neznano in še neobvladano, kar je seveda in pomeni tudi tveganje, tveganje zmote, poraza in poloma. Pravi pisatelj ve, da v umetnosti ni nič bolj pogubnega kot ponavljanje in nič bolj nujnega kot ohranjanje svojega, izvirnega in osebnega razmerja do sveta, torej tudi do zgodovine. Gledano še z druge strani: tematika narodnoosvobodilnega boja se je skozi skoraj štiri desetletja svojega povojnega obstajanja ohranila v književnosti živa prav zato, ker je bila zmožna sprememb, globinskih menjav v vsebini in izrazu. Če bi bila drugačna, in če ne bi bila zmožna novih vsebin, bi bila danes umetniško mrtva, uporabna za kakšne druge namene in potrebe. Pravzaprav neuporabna, ker bi svoje

namene sporočala skozi napačen, mrtev in zato vsebinsko moteč literarni prevodnik, ki bi škodoval tudi njej sami in njeni zgodovinski ideji.«

In po vsem povedanem...?

Najbrž plenumsko razmišljanje o tematiki narodnoosvobodilnega boja v slovenski literaturi le ni bilo povsem nezadovoljujoče.

Vendar: toliko je ostalo nepovedanega, napol povedanega, lahko kje celo preglashenega. Vsi smo še pod pezo teh zadnjih neizprosnihi štirideset let. Kakšne prepadne menjave... In v nas je bilo ključujoče vprašanje: koliko je ostalo kot védni pomnik naših stopinj in koliko odtisov se je izgubilo v pesku pozabe. In bolj kot smo opažali, kako čas melje tematiko narodnoosvobodilnega boja z nastopi novih rodov (ne zgolj umetnikov, ampak tudi znanstvenikov: njim sem v tem pregledu zavestno odmeril večji prostor!), bolj smo ponovno doživljali tisto, o čemer je govoril Dušan Moravec: o velikem tekstu, ki je bil predmet našega pogovora v vili Pod smreko v Črnomlju na spomlad leta 1945. In čeprav vemo, da je nastalo že mnogo velikih tekstov na tematiko narodnoosvobodilnega boja, ostaja to hrepenenje v nas trajno. A tudi dosedanja literarna zgodovina nas uči, da ostaja enako trajno tudi poskušanje, kako vedno znova in znova na izviren način oživiti vojni čas, ki je bil za slovenski narod, njegovo narodnostno osvoboditev in združitev, za njegov družbeni prerod itd. ..., več kot zgolj grozljivo, tragično vojno nasilje.

Plenumske dileme (2) : dr. Dragutin Cvetko

Pasje je, pasje življenje dninarsko

*Pasje je, pasje življenje dninarsko
v temo obsojeno,
v manj ko v žival nas je ponižalo
na belem svetu tem.*

*Kdo nam je strl bele peruti,
bele peruti golobje?
Kdo nam izvire skalil je bistre,
duše izvire čiste?*

*In kdo je ogradil, kdo je ogradil
z zidom ljudi med sabo?
In kdo je naredil, kdo je naredil
človeka človeku za sužnja?*

*Da človek trpi
zaradi človeka,
se muči
in bega
od zibke do groba!*

Kočo Racin

Narod, ki se bojuje za svojo svobodo, je že svoboden

Florijan Laimiš

»Kdo pravi, da hočem ostati v Libanonu? Sem so me povabili. Želim se vrniti domov — do tega imam pravico, toda, moj dom je Palestina«, je julija letos med najhujšimi boji z izraelskimi napadalci izjavil voditelj Palestincev Jaser Arafat. S temi besedami je odgovoril tistim, ki napovedujejo zaton PLO in Palestincev, tistim, ki so jih že pokopali, ko so se še najodločneje bojevali, ter pritrdil besedam neke zgodovinske osebnosti (vojvoda Orleanski), da je »narod, ki se bojuje za svojo svobodo, že svoboden...«

Nadaljevanje izraelske agresije na Libanon in na Palestince je pritegnilo vso pozornost svetovne javnosti. Splošna ocena je, da smo pričue barbarski izraelski agresiji, med katero si je Izrael vzel pravico, da bo likvidiral odpor Palestincev in njihovo osvobodilno organizacijo PLO. Politika odkritega genocida do palestinskih Arabcev se je zgrnila tudi nad libanonsko ljudstvo. To naj bi pokleknilo in se spremenilo v poslušno orodje izraelske politike na Bližnjem vzhodu.

Že takoj na začetku smo morali ugotoviti, da je del zahodnega tiska in drugih sredstev za javno informiranje začel povečevati izraelske vojaške uspehe v brutalni agresiji na Libanon. To poveljevanje je rezultat čisto napačnih ocen ali pa skrajne pristranosti. Le kako je mogoče sprejemati kakršne koli veljavne sklepe in ocene o vojaških uspehih ali neuspehih, ko pa gre za spopad,

pri katerem ni mogoče uporabiti običajnih meril o vodenju vojaških operacij in vojne.

Dejstvo je, da se je v vlogi agresorja znašla zelo močna, najsodobnejše oborožena, opremljena in izurjena oborožena sila, sposobna, da angažira toliko sil na kopnem, kolikor ji omogočajo smer napada oziroma področja bojev; v zraku in na morju pa toliko, kolikor ji je potrebno, da zagotovi očiščeno področje za prodiranje suhozemnih sil.

Povedati je treba še nekaj: razen popolne premoči v vojaštvu in opremi ima agresor podporo nekaterih zelo močnih sil na svetu ter notranjih proizraelskih sil v Libanonu samem. Pri tem je bogato uveljavljal zvijače in prevaro ne le glede nasprotnika, temveč tudi lastnega ljudstva in tistih, ki so z agresijo soglašali. Na voljo so tudi podatki, da so Izraelci ob vseh teh prednostih uporabljali še orožje, ki ga mednarodno vojno pravo prepoveduje.

Izraelska agresija je bila naperjena na vojaške formacije PLO raznega sestava, razmeščene po različnih oporiščih, oborožene v glavnem z lahkim orožjem, s samo 50 tanki in nekaj divizionov topništva in raket. PLO je bila brez vsake podpore in zaščite iz zraka in z morja. PLO so zapustili tisti, na katerih pomoč je ves čas računala. Toda, kljub temu je ostala na položajih, kajti njeni borci so trdno odločeni, da se bodo bojevali za svoje pravice in za golo življenje na ozkem prostoru tujega ozemlja.

Takšne razmere, takna neenakost v silah in v pogojih za vojskovanje onemogoča kakršnokoli analizo in posploševanje vojaških izkušenj te vojne na Bližnjem vzhodu. Ocenjevati in analizirati je mogoče edinole človeški faktor te vojne — njegove moralne vrednote, pogum in odločnost v bitki. Vse drugo je lahko le predmet subjektivnih ocen, kajti vojskujoče se strani so se znašle v popolnoma neenakopravnem položaju.

Ob tem velja poudariti, da se kriza na Bližnjem vzhodu tudi s sedanjimi dimenzijami ni začela niti danes, niti včeraj. Brez globljšega poseganja v zgodovino se kaže ustaviti pri letu 1948, ko je komaj ustanovljena izraelska država že začela izvajati svojo agresivno politiko. Arabskemu in palestinskemu ljudstvu je vzela njegovo domovino, ki jo je uradno priznal mednarodni forum, to je Združeni narodi. Torej, tako agresija, kakor tudi neupoštevanje javnega mnenja, izraženega v sklepu o ustavitvi dveh držav — izraelske in arabske, sta osnova celotne nadaljnje politike Izraela.

Zato torej tudi sedanja izraelska agresija na Libanon ni bila nepričakovana. Bila je samo kulminacija, vrhunec večletnih zahrbtnih napadov na to nezavarovano državo in na Palestince. Morda je bilo presenečenje v ostrini, brezobzirnosti napada, v angažiranosti sil, načinu izvajanja vojaških operacij in kot rezultat vsega tega krutost, brutalnost in številne žrtve med civilnim prebivalstvom. Če pa vemo za izraelsko vojaško doktrino in taktiko ter za splošna načela vodenja vojne in bitk, potem nas potek ne sme več presenečati, saj temelji na geslu: »Uniči vse, kar je nasprotnikovo, nikomur ne prizanašaj, ne dopuščaj lastnih izgub.« Rezultat tega je bilo v prvem mesecu agresije okoli 14 000 mrtvih in okoli 20 000 ranjenih civilistov, 600 000 ljudi brez strehe nad glavo, več porušenih mest in vasi.

Ko so opisovali totalno vojno, za katero se je Izrael odločil v Libanonu —

totalna vojna ji pravimo zaradi tega, ker ne razlikuje fronte od zaledja in vojakov od civilnega prebivalstva — vojno, ki je terjala presenetljivo visoke izgube med civilisti (Frankfurter Allgemeine Zeitung) in kjer so napadalci denimo zaradi nekaj ljudi na strehi hiše vrgli v zrak vse njene stanovalce (Neue Zürcher Zeitung), so nekateri poročevalci z bojišča pisali: »Mesto Tir je zdaj takšno, kot so bila nemška mesta v drugi svetovni vojni — enake ruševine, enake prazne fasade«.

Potem ko so pristojni ljudje očitali izraelskemu premjeju opisani bombniški teror nad libanonskimi mesti, je premier Begin dejal: »In kaj potem? Ljudje so se sprijaznili celo z zbombardiranim in zgorelim Dresdenom«. (Kakor je znano, so na nemško mesto Dresden, zdaj je v DR Nemčiji, vrgli ameriški in britanski bombniki 14. februarja 1945, ko je bilo mesto polno beguncev, 3400 ton bomb, nato pa obstreljevali ljudi, ki so bežali po ulicah. Središče mesta je bilo zravnano z zemljo, števila smrtnih žrtev pa niso mogli nikoli natančno ugotoviti. Menda jih je bilo od 60 000 do 245 000, večinoma civilistov.)

Če vemo, kaj se je dogajalo pred napadom bombnikov na Dresden, potem tudi vemo, da se je Menahem Begin odločil za napačno primerjavo. Če se je že moral nekaj izmisliti, bi bilo bolje, če bi omenil Coventry. To angleško mesto so pet let pred napadom na Dresden razbili bombniki nacistične Luftwaffe. Videti pa je mogoče še nekaj: vse od Coventryja in Dresdena ali še bolje od Guernice v Španiji pa prek Hirošime in Vietnama do Tira in Bejruta se nekateri majhni sklicujejo na velike kot dober, čeprav napačen vzor za vojskovanje. Ponašajo se s tem, da so hvaležni hudičevi učenci.

Naivno in čudno je ob tem, ker poskušajo Izraelci za te žrtve in strahote vojskovanja dolžiti PLO. Vsakomur je jasno, tistemu, ki veliko ve o vojsko-

vanju ali pa samo malo, da bi Izrael lahko dosegel iste vojaške cilje brez množičnega pokola civilnega prebivalstva. Izrazita izraelska pomoč v vseh elementih oborožene moči, tudi v pehoti, mu je omogočala, da je v bojih na kopnem dosegel postavljene vojaške cilje brez nepotrebnega letalskega bombardiranja. Vendar, takšno vojskovanje bi terjalo veliko več lastnih žrtev. Nauk iz Sidona, Nabatije, Damurja in drugih palestinskih oporišč je najboljše pričevanje o tem. Zaradi tega je bilo treba z množičnimi napadi iz zraka in daljnosežnim orožjem s kopnega ter morja uničevati vsak možni odpor in pri tem prav nič prizanašati civilnemu prebivalstvu.

Ko je tiste dni razmišljal o posledicah trenutne izraelske vojne v Libanonu, je neki zahodni novinar zapisal: »V tem delu Bližnjega vzhoda postaja vojna sama sebi namen, njena edina vsebina pa je uničevanje ljudi.« Toda, tisti, ki zмага v takšni vojni, še zdaleč ni dobil tudi miru! Če bi k temu navezali Beginovo razmišljanje, bi zvedeli, da se je najbolje godilo nekaterim med tistimi, ki so izgubili vojno, dobili pa so mir (tako nekako se je na koncu in po drugi svetovni vojni zgodilo z Nemčijo). Toda, najboljše je stališče tistih, ki ne začenjajo nobene vojne, pač pa varujejo mir na svetu. Varujejo svoj mir, vendar pa s tem veliko storijo za splošni mir na svetu.

S svojim načinom vojskovanja je Izrael hotel zmagati s čim manj lastnimi žrtvami. Toda, kljub temu je plačal nepričakovano visoko ceno v človeških življenjih, čeprav točni podatki še niso objavljeni. To so potrjevale ostre reakcije, izrazi nezadovoljstva in demonstracije izraelskega prebivalstva zaradi številnih žrtev med vojakmi ter zaradi širjenja ciljev vojne s samovoljnimi in osebnimi vojaškimi ambicijami obrambnega ministra Sharona in predsednika izraelske vlade Menahema Begina.



Totalna vojna ne ločuje med fronto in zaledjem, med vojakmi in civilisti. Na sliki: mlada Libanonka z ožganim obrazom — žrtev izraelskega bombnega napada. Izraelska letala so napadala tudi z napalm bombami. Begin to sicer zanika, toda poškodbe žrtev ne dopuščajo nobenega dvoma

Ta je s svojim stališčem v tej vojni na Bližnjem vzhodu ustregel željam zahodnoevropske skrajne desnice. Mnenja je, da je dobro in prav vse, kar počnejo Izraelci, navdušuje se nad njihovim divjanjem v Libanonu, kjer da so »enkrat za vselej obračunali s terorjem PLO« in pokazali njenim voditeljem, »kako je treba uporabljati težko oborožitev«. Nekaterim manj zaslepljenim opazovalcem pa je jasno, da stvari tam, to je v Libanonu, niso niti takšne, kot jih opisuje

skrajna desnica, pa tudi končano še ni prav nič.

Dobro vedo, da želi Izrael uničiti Palestince, toda kljub vsej njegovi vojaški premoči malokdo verjame, da mu bo to res tudi uspelo. »Dobro vedo«, je zapisalo glasilo KP Italije Unita, »da ne bi mirno opazovali, če bi se tisto, kar se dogaja s Palestinci, dogajalo z Izraelci, Angleži ali drugimi ljudmi in narodi tako imenovanega prvega sveta. Tega genocida ne bi pasivno opazovali«. Jasna je tudi ironija zgodovine, je poročal Radio Pariz: »Izrael poskuša preživeti na račun smrti drugega naroda«.

Izrael je poskušal tako preživeti že ves čas, odkar je ustanovljen, morda pa tudi že prej. Samo en dan prej, 13. maja 1948 je moral pobegniti iz domovine obenem s starši in brati tudi sedanjí »drugi človek PLO« Abu Ijad. »Obkolili so nas, naša edina rešitev je bilo morje. Pod točo granat izraelskega topništva, ki je imelo svoje položaje v vaseh okoli nas, smo krenili proti ladji...« Tedaj in kasneje je iz Izraela pobegnilo, ali pa je bilo pregnanih 500 000 do 800 000 tam rojenih in odraslih ljudi.

Že tedaj se je Izrael lahko opiral na močne zagovornike na Zahodu. V njem so videli svoje oporišče na Bližnjem vzhodu in — niso se prevarali. Žal pa se nismo prevarali tudi tisti, ki so tedaj (tako, kakor Jugoslavija), nasprotovali razdelitvi Palestine, ker so bili prepričani, da lahko ljudje tam obstanejo samo v federalni židovsko-arabski državi: z izgonom Palestincev se je začela tudi kriza na Bližnjem vzhodu, kriza, ki je zdaj še vedno videti ne-rešljiva.

Začela se je »nacionalna tragedija štirimilijonskega naroda«, ki se je ta čas — oropan domovine in zemlje, izobčen in brez vseh pravic, preganjan in marsikdaj tudi pokončan z orožjem (leta 1970 v Jordaniji, na primer), spremenil v »Žide Bližnjega vzhoda«, kot je

zapisal hamburški Der Spiegel. Do tistih, ki so ostali v Izraelu ali pa prišli pod njegovo oblast, ko je leta 1967 okupiral del Jordanije (danes 1,4 milijona ljudi med 3,3 milijoni prebivalcev), se Izrael obnaša kot »tipični osvajalec«.

Iz tega je razvidno, da je Izrael ostal dosleden sebi samemu. Če so na silo odgovarjali s silo tudi z druge strani (neuspeli napad nekaterih arabskih držav leta 1948); če so se tudi nekatere palestinske skupine (včasih celo navzkriž z interesi PLO) odločile za nasilje (ugrabljanje letal, pokol na olimpiadi v Münchnu leta 1972), so se iz tega tudi kaj naučile. Najmanj se je v vsem tem času naučil Izrael. Težko se je bilo učiti! »Težko se je učiti, je zapisal rimski Il Giorno, če je znana samo logika čiste sile«.

Ta logika je pripeljala Izrael do tega, da se je tokrat v Libanonu prvič postavil po robu »palestinskemu narodu in ne več arabskim državam«. Narodu torej, ki se je »rodil predvsem iz trpljenja, razočaranja in trdnega namena, da se bo nekega dne osvobodil«, kot je zapisal pariški Le Monde. Zdaj so Palestinci trdno odločeni, da se bodo konec koncev začeli bojevati do zadnjega Izraelca, vsaj v takšnem obsegu, kot se zdaj Izrael »vojskuje do zadnjega Palestinca«. Bolje bi bilo zanj, če bi se začel pravočasno pogajati, dokler so bili tisti, s katerimi naj bi se pogajal, še pripravljeni sesti z njim za pogajalsko mizo.

Nekateri Izraelci in nekateri neizraelski Židje ugotavljajo, da postaja Izrael vojaško vedno močnejši in daljnosežnejši, zato pa politično vedno slabši in kratkovidnejši. Nikakor ne more spoznati, da premoč orožja spremlja ne-bogljenost politike. Osvajalci sicer lahko zmagajo v vojni, toda narodi se pri tem le še bolj in bolj oddaljujejo od miru. Izrael nikakor ne more doumeti, da deset dni agresije lahko pokvari desetkrat več, kot bi lahko popravili z desetimi leti politike. Na Bližnjem vzhodu



Iskanje žrtev v zbombardiranem Bejrutu. V petih tednih je bilo 14 000 mrtvih in več kakor 20 000 ranjenih. »Ta vojna je prestopila vse običajne okvire, trdijo očividci.

se vse začenja znova — če se je sploh kdaj ustavilo.

Na vprašanje, kaj misli o izraelski invaziji na Libanon, je član CK KP SZ Leonid Zamjatin v pogovoru za časopis Time odgovoril med drugim takole: »Smo na pragu nove izraelsko-arabske vojne. Velike sile jo morajo preprečiti, tako kot je bilo ustavljeno prelivanje krvi leta 1973. Naša mornarica je v pripravljenosti v Sredozemlju (ameriška nič manj). Obe mornarici imata isti

kurz. Ali nas ta položaj ne prisiljuje, da preučimo, kaj je treba storiti, da bi se vojna končala?«

V takšnih okoliščinah so se Palestinci zaman ozirali za tistimi, ki naj bi jim kot prvi priskočili na pomoč. New York Times je v tej zvezi zapisal, da je izraelska invazija na Libanon skalila ravnotežje sil v tem delu sveta in ustvarila povsem nove odnose med Izraelom, Sirijo, Libanom in PLO. Kaj kmalu je bilo čutiti napetost med PLO in Sirijo,

pri čemer so Sirci izgubili dominantno vlogo v Libanonu, v prazen prostor pa so brezuspešno poskušali prodreti vojniki predsednika Elijasa Sarkisa. Vendar je bilo tudi špekulacij o tem, da bi se štab PLO že takoj preselil v Damask. Ni bilo težko uganiti, da je tudi to »željo« posredovala izraelska »peta kolona«, katere dejavnosti med prvimi boji v Bejrutu niso niti poskušali prikrivati.

V Bejrutu se je izraelski vojni stroj ustavil za precej časa, vendar ne zato, da bi Bejrut postal grob Palestincev. Po relativno mirni noči se prebudi peklenski dan, ali pa po neizprosni bojih podnevi nastane krhko premirje ponoči. Posamezniki napovedujejo vojaški poraz PLO, drugi pa že govorijo, da se poleg vojaškega obeta še hujši — politični poraz Palestincev. Stvarnost se bolj nagiba k tistim, ki menijo, da je stiska, v katero je zašel palestinski narod, verjetno že osnova za njegov prerod, za novo stopnjo palestinskega boja. Bliskovitega napada, s katerim je izraelski minister za vojsko Sharon grozil Bejrutu, dolgo ni bilo. Ob grmenju topov in bliskih eksplozij, ob neštevilnih objektivnih težavah, so se pogajanja nadaljevala, srečanja pa prepletala drugo z drugim. Vse je bilo podobno kaleidoskopu, ki se nenehno vrti. Vojna, ki se je začela zato, da bi Izrael fizično uničil PLO, je v bistvu spremenila PLO v glavnega izraelskega in ameriškega sobesednika ter postavila v središče vseh pogajanj vprašanje prihodnosti Palestincev in PLO, ne pa njihovo smrt.

»Spominjam se besed nekega neznanega palestinskega borca na položaju v Bejrutu,« je zapisal poročevalec lista Unita. »Ko so izraelski tanki prodirali in obstreljevali palestinske položaje v Bejrutu, je vzkliknil: »Položi orožje in oditi iz Bejruta? Nikoli! Naj pridejo

sem in nas odpeljejo, če morejo. Kam naj gremo?« Torej, je razmišljal italijanski novinar: »znova v Libanon, kjer je zadnje pribežališče«. Vendar, položaj se naglo spreminja. Kmalu nato se je oglasil predstavnik demokratične fronte Suhair Natur in dejal: »Samo delno je pomembno, kaj se bo tukaj dogajalo. PLO ni ustvarila palestinskega ljudstva, pač pa je palestinski narod ustvaril PLO. PLO je ideja. Lahko uničijo nas same, ne morejo pa uničiti ideje, ne morejo izbrisati palestinskega vprašanja.« Z drugimi besedami povedano to pomeni, da likvidirati PLO ne pomeni, da je odpravljen z dnevnega reda nacionalni problem, temveč postaviti štiri milijone Palestincev pred neizprosni boj brez pravil začeni z brezpogojnim terorizmom.

Vojne na Bližnjem vzhodu najverjetneje ne bi bilo, če se posamezne države v tem delu sveta ne bi obnašale kot zastopniki tujih interesov na Bližnjem vzhodu. Dejstvo je, da je zaman razmišljati o tem vse dotlej, dokler takšni interesi na Bližnjem vzhodu so, in dokler imajo v tem delu sveta svoje zastopnike. Prejšnje stanje »niti mir niti vojna« se je spremenilo v vojno proti miru. S stališča svojih interesov je Izrael s to vojno sebi več škodoval, kakor pa koristil. Še preden je bivši predsednik svetovnega židovskega kongresa Nahum Goldmann izrekel svojo misel, je bilo jasno, da Izrael lahko obstane samo skupaj z vsemi, ne pa, če se vojskuje z vsemi okoli sebe. Preživi lahko samo na svojih tleh in znotraj svojih meja, ne pa kot večni okupator. Preživi lahko samo v miru, ne pa v večnem vojskovanju. Ne obeta se mu nič dobrega, če se bo vsebolj zapiral v začarani krog osvajanj, ki vodijo samo k novim in vedno bolj nevarnim osvajanjem.

Veliki čas v podobah njegovih junakov*

**Božidar Jakac:
Partizanski obrazi**

Sedem let je že minilo, kar je pri založbi Borec v Ljubljani izšla skorajda razkošno opremljena mapa Partizanski obrazi. Nanjo spet opozarjamo! Gre za izrazito spominsko, in s tem zgodovinsko dokumentarno kulturno dejanje, s katerim v knjižno-umetniški obliki ohranjamo grafično-umetniški spomenik narodnoosvobodilnega boja, nastal že med vojno pod roko našega zagotovo najbolj plodnega slikarja, risarja in grafika Božidarja Jakca. Ob pomanjkanju mnogih slikarskih in grafičnih gradiv, orodij in kemikalij so hkrati z najpreprostejšimi skicami in uporabnimi nalogami propagandnega, aktivističnega in mobilizacijskega značaja nastajale tudi prave likovne mojstrovine, zlasti v grafičnih tehnikah. Mednje sodi tudi ciklus Jakčevih visokih jedkanic, v katerem nam je ohranil takratne podobe naših vojaških in političnih predstavnikov, vodij in junakov narodnoosvobodilnega boja in revolucionarnih procesov. Ciklus portretov kot dokument revolucije — sliši se ne navadno, vendar ob okoliščinah nastajanja

teh realističnih, nekoliko slikovitih in mestoma dramatično naglašanih upodobitev zagotovo zasluži ta status in pomen in še več, sloves spomenika revolucije in narodnoosvobodilnega boja. Saj lahko v teh delih slutimo in razbiramo toliko osebnih odločitev, kvalitet in žrtev, toliko domiselnosti in znanja, tolikšno vero v končno vizijo in prepričanje v potrebnost tega in takega dela, da jih že ta zavest dviga nad raven navadnih, sicer solidnih grafičnih portretov.

Trideset let po osvoboditvi je bilo treba čakati, da je to veliko in zaokroženo delo izšlo kot celota v obliki umetniške mape. V tem času je, kljub nekoliko grenkemu priokusu zaradi odlaganja in odlašanja, pridobilo novo kvaliteto, neodvisno od avtorja: časovno razdaljo, katera omogoča poleg čisto sentimentalnega obujanja spominov tudi resnejše primerjave in ocenjevanja dokumentarne vrednosti nekaterih podob protagonistov našega narodnoosvobodilnega boja. Prav tako seveda ne gre zanemariti primerjalne vrednosti tega cikla s prejšnjim in poznejšim in zlasti z današnjim umetniškim delom avtorja. Božidar Jakac je zasnoval svoje partizanske obraze že kar spočetka kot ciklus, katerega posamezne »modele« mu je resda določilo v večini primerov politično vodstvo, formate pa razpoložljivo gradivo in oprema vsakokratnega »ateljeja«, vse drugo pa je bilo vendarle prepuščeno njemu in njegovi umetniški ustvarjalni domišljiji.

Dvainpetdeset plošč v zahtevni tehniki visoke jedkanice je nastajalo leta 1943 (ena), 1944 (večina), 1945 (ena), 1946 (ena) in 1947 (ena). Nastajale so v Rogu (baza 20), Brezju na Kočevskem, v Metliki, Dragatušu, Črmošnjicah, Paki, Srednji vasi, Movrlenu, Lokvah, Dvoru, Črnomlju, Ljubljani in v Beogradu. Jakac je risal in jedkal like naših borcev, kulturnikov in politikov in prav tako marsikaterega iz drugih jugoslovanskih dežel, ki je prišel v Slovenijo v tistih viharjih časih; upodabljal jih je ob na-

* Prva doslej objavljena strokovna ocena umetniške mape Partizanski obrazi.

ključnih srečanjih in v ukradenih trenutkih, in hkrati z njimi hitro in intenzivno komuniciral, vzpostavljaj tisto nepopisno prevodnost, ki je potrebna za vsak dober portret, kateri ni samo zunanja slika modela, temveč tudi odsev njegovega temperamenta, značaja, celotne osebnosti. Sklepal pa je tudi prijateljstva in prav tem prijateljstvom dolgujemo marsikateri posebej dober portret in malone vse Jakčeve spomine na te ljudi, dodane v obliki kratkih komentarjev ob vsakem v mapi reproduciranem listu.

Visoka jedkalnica, dokaj zahteja grafična tehnika, ki sodi danes že med klasične, in katero je pri nas vpeljal prav Božidar Jakac, se je pokazala kot zelo primerna za tako nalogo. Omogoča namreč dokaj natančno grafično-risarsko upodobitev, dopušča še marsikateri drugi likovni učinek, zlasti, kot vidimo prav v teh primerkih, svetlobno dramatično gradnjo izraza. Predvsem pa omogoča večje število odtisov, kar je bilo v partizanih, spričo neprestanih propagandističnih potreb in nalog in spričo redkih možnosti tiskarske množične reprodukcije s pomočjo klišejev, še posebno zaželeno. Božidar Jakac pa je dodal še svoje umetniške kvalitete, ko je svojo eksaktno formo podredil strogim zahtevam te tehnike in ustvaril v sožitju teh dveh disciplin zgleden grafični portretni cikel, za katerega kljub majhnim formatom (14 × 12,5 cm), ne moremo po ničemer ugotoviti, da je nastajal v muzejskem skrajno neprimernih okoljih in časih.

Vsi upodobljenci so zajeti realistično, trezno in v klasičnem izrezu. Kompozicijsko so kolikor mogoče razgibani, vendar spet v okvirih omejenih možnosti še resnega portreta. Oblikovani so krepko, tridimenzionalno, plastično, hkrati pa z nespregledljivimi sledmi značilnih temperamentov in trenutnih obremenitev na izrazih. Tudi čisto individualni umetniški posluš za dramatično slikovito gradnjo s pomočjo učinkov črno-belega

v risbi in s pomočjo razmeščanja svetlob po ploskvi, zdaj zgoščenih, zdaj spet zelo redkih in izzvenevajočih, izdaja pravo umetniško, grafično virtuoznost. Čista, zanesljiva, včasih nekoliko vibrirajoča obrisna črta posreduje za Jakca značilna melodična občutja, vendar se nikoli ne preobrazi v svoje nasprotje, temveč sledi svoji osnovni nalogi predvsem zvestega dokumentiranja in po tem še nekoliko bolj osebnega iskanja in beleženja tistega, kar je pod površino obraza. Zato ti listi niso le ročne upodobitve, temveč svojevrstna, duhovno obogatena doživetja osebnosti, ki so oblikovale čas.

V razmerju s pojavom izredno bogatega, strnjenegega in kontinuiranega likovnega delovanja v partizanih zavzema Jakčev cikel Partizanski obrazi posebno mesto. Jakac sam je bil eden izmed stebrov te kulturne in umetnostne dejavnosti, in verjetno daleč najplodovitejši partizanski likovni umetnik — ne le v Sloveniji, temveč tudi v Jugoslaviji. Njegov prispevek je komajda pregleden: od hitrih popotnih zapisov s svinčnikom, sepio, tušem ali čem drugim, mimo krokijev in skic, risb in celo slik kot dokumentov ali uporabnih nalog (osnutki za partizanski denar, publikacije in drugo) pa do fotografske in celo filmske dokumentacije posameznih etap prehojene poti; med vsem tem pa zaokrožen, enoten, čist in likovno bleščeč cikel partizanskih obrazov v zahtevni in tehnično ter formalno brezhibno izdelani visoki jedkanici, kot nekakšen vrhunski dosežek, klasičen že ob nastanku in vendar še danes živ in pričevalen v vseh svojih sestavinah. Deluje kot rezultanta vsega, kar je Jakac in kar so drugi umetniki v partizanih začenjali, poskušali in izvršili, pretežno kot drobce, deloma kot manjše celote (denimo, grafične mape), kar pa šele v velikem mozaiku celote zavzame svoja prava mesta in v taki kompoziciji dobi svojo pravo ceno kot dokument in kot kulturni izraz našega narodnoosvobodilnega boja.

Tridesetletna zamuda je zato ob izdaji Jakčevih Partizanskih obrazov težko razložljiva, še teže opravičljiva, ni pa usodna. Celo nasprotno — s primerjavami upodobljenec, ki so bili ob nastajanju te zbirke šele na začetkih svojih življenjskih poti, kot pravi Josip Vidmar v uvodu, z njihovimi današnjimi podobami, z liki mož, katerih mnogo igra pomembno vlogo v razvoju naše poveljne družbe, lahko izluščimo njihovo avtentičnost, njihovo umetniško in zgodovinsko pomembnost in vrednost. Kajti v teh obrazih nam je Božidar Jakac ohranil duh našega osvobodilnega boja, posredno naš slovenski in jugoslovanski veliki čas.

Slovenski spomini na Šlezijo*

Franc Šetinc: Izgnanci

Navadili smo se že, da je Šlezija, zahvaljujoč svoji gospodarski moči, slikoviti zgodovini ter vlogi, ki jo je imela in jo še vedno ima v življenju naše dežele, kot pokrajina pogosto omenjena v poljskih, čeških in nemških publikacijah. Redko se dogaja, da bi samostojna dela, ki nimajo značaja posebne znanstvene monografije, v daljnih deželah, ki v preteklosti niso posvečale pozornosti Šleziji, niti posredno niti neposredno, obravnavala prav ta naš kraj v okvirih, ki so jih določale najrazličnejše mednarodne okoliščine. Prav taka knjiga avtorja Franca Šetince je bila objavljena leta 1977 v Jugoslaviji. (Opomba prevajalca: Kazimierz Feleszko v svojem zapisu izhaja iz srbohrvaške izdaje Otadžbina je ostala u nama, Beograd 1977, str. 216, ki jo je izdal Vojnoizdavački zavod u seriji Ratna prošlost naših naroda i narodnosti, ne pa iz slovenske izdaje Izgnanci, Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, str. 157.)



Janez Mesesnel

* Znani šlezijski publicist, sodelavec inštituta v Opolu Kazimierz Feleszko, ki živi in dela v Varšavi — čeprav je njegova pozornost usmerjena v proučevanje Šlezije — je za devetintrideseto knjigo zbornika šlezijske študije pripravil obširen prikaz knjige Franca Šetince Izgnanci. Njegov zapis se ne omejuje zgolj na Šetincevo knjigo, temveč zajema opisana vprašanja širše, sega k strokovni literaturi ter poziva — v prvi vrsti seveda — poljske proučevalce šlezijske zgodovine novejšega obdobja, da več pozornosti posvetuje vprašanjem izgnancev na območju Šlezije med minulo vojno. Njegova skrbna in pozitivna predstavitev Šetinceve knjige poljskim bralcem, ki jo predstavljamo v prevodu Milana Ljubića, nedvomno zasluži tudi našo pozornost.

Naslov knjige ne pove veliko, dokler je ne preberemo, pa tudi sicer je samo delno povezan z njeno vsebino. Poleg tega ne sodi v nobeno izmed literarnih zvrsti, na katere smo navajeni. Čeprav v predgovoru in sklepni besedi, ki jo je prispeval znani slovenski zgodovinar dr. Tone Ferenc, vsebuje elemente dokumentarne faktografije, so le-ti zgolj okvirni. Delo torej nima strogo znanstveni značaj. Temelji na lastnih in tujih spominih, a kljub temu pogosto izgublja značaj pripovedi neposredne priče. Knjiga tudi ni turistična informacija niti vodič, čeprav so vsebovani podatki večkrat zelo blizu reklamno-informativni tehniki, uporabljeni v tovrstnih publikacijah. Primarna kronološka in hierarhična rdeča nit knjige so deportacije in tragedija skupine okrog deset tisoč Slovencev, ki so jih hitlerjevci leta 1941 preselili iz daljne Jugoslavije v Spodnjo Šlezijo, in dobre pol knjige je posvečeno mozaiku usod Slovencev v Šleziji. Taka oblika knjige, ki ohranja nekdanje dogodke, omogoča, da jo imenujemo tudi knjigo o Šleziji.

Tu predstavljeni oris ni recenzija v pravem pomenu te besede, niti skrajšana predstavitev vsebine, temveč predvsem seštevek vtisov o tej knjigi. Sklenil sem, da bralcem predstavim tistih nekaj rdečih nit, ki jo uvrščajo med bibliografske postavke, ki zaslužijo nedvomno večjo popularnost na Poljskem, zlasti pa v Šleziji, kot je to bilo doslej.

Predno povemo kaj več o sami knjigi, bi kazalo ugotoviti, kake vrste praznino izpolnjuje v našem poznavanju zgodovine in seveda, spomniti na zgodovinsko ozadje opisanih dogodkov.

V zgodovini Šlezije vzbuja še posebno razumljivo zanimanje obdobje druge svetovne vojne. V obravnavanju te problematike zaslužijo pomembno mesto usode sto tisočev ljudi, ki so jih hitlerjanci pripeljali v Šlezijo iz različnih predelov okupirane Evrope. Bili so to vojni ujetniki, zaporniki, delavci na prisilnem delu ali prisilni priseljenci. V Šle-

ziji in zunaj nje so znana imena taborišč v Lambinowicach, Slawiecicach, Gross-Rosen ali po poljsko Żagan, pri tem poznavanje drugih manjših in najmanjših taborišč sega samo še do bistveno skromnejšega števila oseb ali pa le v krog specialistov. Tak primer so tudi stotine taborišč za delavce na prisilnem delu, ki so bila raztresena po vsej spodnji in zgornji Šleziji.

Bili so že poskusi, določiti približno število ter narodnostno sestavo delavcev na prisilnem delu v Šleziji ter število najrazličnejših taborišč, v katerih so prebivali (A. Konieczny: Zagraniczni robotnicy przymusowi i obozy pracy na Górnym Śląsku w 1944 roku. — Tuji prisilni delavci ter delovna taborišča v Zgornji Šleziji v letu 1944 — Studia Śląskie, seria nowa XII, 1967, str. 151—219; prav tako: Rozmiary zatrudnienia zagranicznych robotników przymusowych i jenców wojennych w gospodarce Dolnego Śląska w latach II. wojny światowej. — Obseg zaposlitve inozemskih prisilnih delavcev ter vojnih ujetnikov v gospodarstvu Spodnje Šlezije v letih druge svetovne vojne — Studia Śląskie, seria nowa XIII, 1968, str. 235—288.) Po podatkih A. Koniecznega je bilo samo v Spodnji Šleziji 99 delovnih taborišč in med njimi, z zaporednimi številkami 95 in 96, od leta 1942 obstoječe taborišče v Dugopolu Górnym, v katerem so prebivali priseljenci iz Štajerske in Slovenije, znano kot Umsiedlungslager 69 Bethanien, ter taborišče v Polanicy Absiedler-Lager 205 Altheide, v katerem so prebivali priseljenci nedoločene narodnosti. (Opomba prevajalca: Nekoč nemški Bad Altheide je sedaj po poljsko Polanica Zdrój, znano naravno zdravilišče v Spodnji Šleziji.) A. Konieczny izrazito poudarja, da je njegov seznam taborišč le začasen ter, da vsebuje samo tista taborišča, ki se pojavljajo v njemu dostopnih uradnih dokumentih hitlerjevskih policijskih organov ter v poljskih dokumentih s povojnih procesov. (A. Konieczny: Obseg zaposlitve inozemskih prisilnih delavcev,

ter vojnih ujetnikov v gospodarstvu Spodnje Šlezije v letih druge svetovne vojne, str.288, kot zgoraj.)

Omenjena jugoslovanska knjiga, ki opisuje doživetja izgnanih Slovencev, vsebuje tudi zabeležbo o taboriščih v Dugopolju in Polanicy, pri tem pa so dragoceni podatki o številnih drugih krajih v Spodnji Šleziji, v katerih so bila taborišča slovenskih izgnancev. Na ta način se zmanjšuje seznam dogodkov, ki kljub obsežnemu številu znanih dejstev iz šlezijske zgodovine druge svetovne vojne, še vedno čakajo na razjasnitev ter objavo v naših (opomba prevajalca: poljskih) ter tujih arhivih, v privatnih beležkah in v človeškem spominu. Prav zato predstavlja to delo dragoceno pomožno gradivo, ki navaja na pravo sled, neznano sedanjim prebivalcem teh krajev, gre pa tudi za zanimivo informacijo iz prve roke. Vrednost gradiva je tem večja, ker ne zadeva območje Zgornje Šlezije, kjer so avtentični spomini na preteklost še vedno živi in prisotni v spominu ljudi, ki prebivajo tu že vrsto pokolenj. Prizorišče spominov je Spodnja Šlezija, udeleženci in priče teh dogodkov pa dandanašnji prebivajo daleč od tod. (Opomba prevajalca: Spodnja Šlezija je sodila pred vojno v tretji rajh, po vojni pa je priključena Poljski; nemško prebivalstvo se je večji del izselilo na zahod, te predele pa so naselili Poljaki, ki so sem prišli po vojni iz vzhodnih predelov Poljske in Ukrajine, iz okolice Lwowa in drugih krajev, ki so po drugi svetovni vojni priključeni Sovjetski zvezi. Tako je sedanje prebivalstvo Spodnje Šlezije praktično novo, saj prebiva tu večji del prebivalcev od leta 1946.)

Ozrimo se po vrsti, kakšna je bila geneza in kronologija teh dogajanj.

Šestega aprila 1941 je Hitlerjeva Nemčija brez vojne napovedi napadla Jugoslavijo, 17. aprila je bila Jugoslavija prisiljena podpisati brezpogojno kapitulacijo, Nemci in njihovi sateliti pa so pristopili k že prej pripravljeni razdelitvi

dežele. V Sloveniji Gorenjska in Štajerska s Posavjem pripadeta Nemčiji, Prekmurje Madžarski, preostali del pa Italiji, ki formira tako imenovano Ljubljansko pokrajino. Od prvih dni okupacije pričnejo uveljavljati široko zastavljeno akcijo raznarodovanja Slovencev. Nacistični načrti so predvideli izselitev 220 do 260 tisoč Slovencev, torej vsakega tretjega prebivalca nemškega okupacijskega območja, celotna akcija pa naj bi bila izvedena v petih mesecih: od maja do oktobra 1941. Preostanek slovenskega prebivalstva bi bil podrejen celoviti germanizaciji v treh do štirih letih. Ponemčevalno akcijo so okupatorji smatrali za normalno nadaljevanje procesa, ki je trajal nenehno vse od fevdalnih časov (že sredi osmega stoletja so bili podalpski Slovani premagani od Bavarov in Frankov, v trinajstem stoletju pa so prišli pod vladavino Habsburžanov, tja do leta 1920, ko je bila dokončno postavljena meja med Avstrijo ter s Srbi in Hrvati združeno Slovenijo). Kolonizacija slovenskih pokrajin z nemško govorečim prebivalstvom, ki je prihajalo s Tirolskega in Zgornje Bavarske že v desetem stoletju, pozneje pa z nemško govorečo državno administracijo, kot tudi cerkveno in vojaško, je pripeljala najprej do mešanja različnih jezikovnih skupin, ter pozneje do resnega zoženja slovenskega govornega območja, ki je v preteklosti zajemalo tudi precejšen del današnje Avstrije. (B. Božič: Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana, 1968, str. 193, 20 do 26. Pri delitvi Jugoslavije se apetiti treh omenjenih držav niso končali samo na Sloveniji. Po nekaterih predelih Jugoslavije so posegli tudi buržoazni politiki carske Bolgarije.)

Med štirimi skupinami Slovencev, predvidenih za izgon, so se znašli tudi prebivalci Posavja in Obsotelja, torej predelov vzdolž rek Save in Sotle, ki jih je Hitler predvidel kot nemško trdnjavo. Tri preostale skupine so sestavljali »krivci«, ki niso ustrezali germanizaciji in ki so jim zato odrekli pravico do nadalj-

njega bivanja v domovini (to so bili predvsem politični nasprotniki hitlerizma, priseljenci z drugih območij, ter osebe, ki zaradi najrazličnejših rasističnih vzrokov niso bile prikladne za germanizacijo), četrta skupina pa je morala zapustiti domove zato, da so se v njih naselili Nemci, ki naj bi tu, vzdolž meje med tretjim rajhom in Italijo, ustvarili neprepustno zaporo, ki bi delila Slovence na Štajerskem od njihovih rojakov v tako imenovani Ljubljanski pokrajini ter Hrvatov v Nezavisni državi Hrvaški. Zapuščene slovenske kmetije na tem območju naj bi naselila večja skupina kočevskih Nemcev, predstavnikov enega od najstarejših nemških strnjenih otokov zunaj meja Nemčije in Avstrije, ki so že od nekdaj bivali na območju mesta Kočevja, ki je pri delitvi Slovenije prišlo pod Italijo. Prav tako naj bi se v teh predelih naselili nemški priseljenci iz Besarabije in folksdojčerji iz Dobruđe.

Smeri deportacije so po prvotnih načrtih vodile v Srbijo, na Hrvaško ter v severno Štajersko. Zaradi vrste vzrokov (sodelovanja Srbov s priseljenimi Slovenci, protestov oblasti »hrvatske države«, ki so nerade sprejemale vse večje transporte slovenskih izgnancev, rastočega partizanskega gibanja, ki je onemogočalo deportacije itd.), ki so že poleti 1941 povzročili resno dezorganizacijo celotne preseljevalne akcije, je ista bila za nedoločen čas preložena. Ker so pa kočevski Nemci, ki so bili pripravljeni za preselitev, vztrajali pri naselitvi znotraj meja Reicha (torej v okupiranem delu Slovenije) še pred zimo, je 8. oktobra 1941 Himmler odločil, da se Slovence iz Posavja in Obsotelja preseli v Nemčijo in začasno namesti v prehodnih taboriških Volksdeutsche Mittelstelle, določenih sicer za nemške skupine, ki so bile raztrošene v raznih krajih. Dne 18. oktobra 1941 je Himmler izdal v zvezi s preselitvijo poseben ukaz, dva dni pozneje pa je šef civilne uprave Spodnje Štajerske prebivalcem Posavja in Obsote-

lja oznanil osovraženo vest o izgonu v Nemčijo.

Tako je torej 37 000 slovenskih izgnancev krenilo na trnovo pot več kot tristo hitlerjevskih taborišč, razmetanih na ogromnem območju od Poljske do Alzacije; 54 od teh taborišč je bilo v Spodnji Šleziji.

V množici izgnancev se je leta 1941 znašel tudi dvanajstletni deček Franc Šetinc, poznejši znani družbenopolitični delavec v Sloveniji. Usoda izgnanca je v njegovem spominu pustila neizbrisen pečat in doslej je, kot pravi slovenski zgodovinar dr. Tone Ferenc, Šetinc veliko pripovedoval svojim rojakom o tej usodi. Njegova Šlezajska kronika je bila v letih 1951—1952 objavljena v glasilu Naše delo.

Po tridesetih letih se Šetinc vrača v Spodnjo Šlezijo: kot politični delavec prihaja na Poljsko na delovni obisk, da spozna spomenike poljske preteklosti in dosežke sedanjosti. Srce ga z nezadržno silo vleče v kraje, kjer so med drugo svetovno vojno trpeli slovenski izgnanci. Trud za ponovni obisk Šlezije je bil uspešen in rezultat tega obiska je njegova knjiga Izgnanci — spomini na Šlezijo.

Temačni taboriščni spomini najstnika — izgnanca, ki se mešajo s svežim, današnjim pogledom na Poljsko, predvsem na Spodnjo Šlezijo, s pogledom zrelega, zgrajenega aktivista, so rdeča nit in osnova te nevsakdanje knjige. Knjiga je res nevsakdanja, ne samo zaradi njene že omenjene heterogenosti in nedvomnega literarnega talenta, s katerim je obdarjen avtor zvestih podob preteklosti, temveč tudi zato, ker je motiv preteklosti nerazdružno prepleten s sedanjostjo. Nobenega od teh ne moremo obiti brez škode za celoto.

Kompozicija knjige spominja na svojevrstno povratno vzmet: vsako srečanje s Šlezijo v začetku sedemdesetih let avtomatično oživi spomine izpred tridesetih let. In vsak spomin spodbudi avtorja k pozornejšemu vpogledu v šlezjsko se-

danjost. Obilna nasičenost zgodbe s šlezjsko problematiko, navdušenje avtorja nad pokrajino, preraščanje obsežnih odlomkov knjige v neke vrste vodnik po Šleziji, vse to je moralo biti nenavadno za slovenskega bralca, h kateremu se avtor obrača v prvi vrsti. Avtor, očaran nad lepoto in bogastvom kraja svojega izgnanstva, hoče vsaj del svojih občutkov in minimum informacij o Šleziji prenesti tudi svojim rojakom.

Prvo Šetinčevo potovanje v Šlezijo je bilo dolgo in pretresljivo. Šel je tja s transportom kmetov, iztrganih s koreninami z majhnega trikotnika zemlje ob izlivu Sotle v Savo. Ti ljudje, katerih svet so sestavljala najbližja polja, gmajne, potoki in nekaj bližnjih vasi, so z rastočim občutkom nesigurnosti in groze beležili stotine kilometrov, ki so ostajali za njimi, desetine avstrijskih in čeških mest, železniških postaj, nenehne spremembe smeri, dokler se s transportom končno niso znašli v Šleziji.

Prvo taborišče je bilo v Strzegomu. Pozneje so jih nešteto krat, pogosto tudi brez pravega vzroka, premeščali v razna druga taborišča, včasih cele družine, včasih samo posameznike. Scenografija teh taborišč je v izgnancih vzbujala grozo, čeprav jim je bilo prihranjeno še marsikaj hujšega. Šetinc se tega zelo dobro zaveda: »Taborišča slovenskih izgnancev niso bila ograjena z bodečo žico, priključeno na omrežje visoke napetosti. Tu ni bilo stražnih stolpov niti krematorijev, iz katerih bi se dan za dnem dvigal dim, kot je to bilo v Oswiecimu ali Dachauu. To seveda ni nobena sramota. Trpljenja ljudi ni mogoče meriti samo s krematoriji, čeprav je bilo to prav gotovo najhujše in najbolj nečloveško v arsenalu nacističnih grozodejstev. V tretjem rajhu je bilo na tisoče načinov trpljenja in zasmehovanja ter onečaščenja ljudi. Poti, po katerih so nacisti pehali nesrečneže v trpljenje in smrt, so bile na tisoče načinov trnove. In po eni izmed njih so hodili slovenski izgnanci. Osem tisoč jih je bilo v Spod-

nji Šleziji, skoraj štirideset tisoč v vsej Nemčiji. Za njimi se sicer niso podili naščuvani psi in tudi sicer so bile razmere, v katerih so živeli in delali, boljše kot v koncentracijskih taboriščih. Mnogo boljše. A bile so še zmeraj v mejah zločinskega sistema, ki je namenil slovenskemu narodu pogin, izničenje. Bile so še zmeraj 'dovolj' nečloveške.« (Opomba prevajalca: Franc Šetinc, Otadžbina je ostala u nama, str. 241, v slovenski izdaji Izgnancev iz leta 1976, str. 10. Avtor tega zapisa K. Faleszko dosledno navaja citate iz srbohrvaške izdaje.)

Do tega intelektualno formuliranega sklepa pride avtor šele pozneje, ko izve za usode različnih narodov, ki jih je prizadela nesreča vojne in okupacije.

Prevladujoči poudarek lastnih spominov dopolnjujejo osebni ogledi in pri-povedovanj starejših zapornikov iz drugih taborišč. Gre za vprašanja vsakodnevne življenja: pogoje bivanja, prisilno delo v tovarnah, skladiščih in kmetijah. Mali Šetinc je posebej občutljiv, že zavoljo lastnih let, na težave otrok — lačnih, prestrašenih, pogosto prisiljenih, da delajo prek svojih moči v krajevnih podjetjih in zadrugah. Zaposlovali so jih kot služinčad, preseljevali brez staršev v razna druga taborišča, jih obsodili na germanizacijo. Odlomki knjige, ki opisujejo usode otrok, sodijo med najbolj dramatične in najpretrესljivejše.

Dvanajstletni deček je bistro opazoval ljudi okrog sebe, tako svoje rojake kot tujce. Poroča o njihovih pogledih, občutkih, opisuje obnašanje spričo spremenljive vojne sreče in spričo vsakodnevnih dogodkov. Ne dovoli, da bi nanj vplivali kakršnikoli predsodki, njegovo poročanje o ljudeh tistega časa je ne samo slikovito, temveč tudi objektivno. Seštevek lastnih doživetij ter pridobljenih izkušenj je oskrbel Šetinc s talentom videnja različnih odtenkov obnašanja tako zmagovalcev kot tudi poražencev v letu 1945.

V tej objektivni in živi skupinski sliki se vendarle čuti neke vrste pomanjkanje druge strani spominov. Pokrajina, v kateri se odvija drama izgnancev, nima svoje fiziognomije. Ozadje je nekako razmazano, tuje, grdo in ravnodušno. »... Tako smo prispeli v dolino Klodzko, mali raj na zemlji, kakor ji pravijo Poljaki. Čudil sem se, kako da pred tridesetimi leti, ko sem se vozil tod skozi, vsega tega nisem opazil. Ah, da, razmišlja avtor trideset let po tistem prvem prehodu skozi Klodzk, bili smo izgnanci. Ker so nam hoteli vsiliti to deželo za našo domovino, smo jo sovražili. Bila nam je kot hudobna mačeha, grda, odurna. Taki so se nam zdeli tudi ljudje. Zavestno smo prezirali priložnosti, ko nam je narava ponujala svoje darove, a jih nismo hoteli videti.«

»V tistih letih,« pravi Šetinc v nekem drugem poglavju, »še pomislil nisem na to, da si bom v svobodi kdaj zaželel, da bi se spet vrnil v kraje svojega trpljenja. A zdaj: čim bolj se čas odmika, tem bolj si želim obiskati Šlezijo, vsako taborišče, vsak kraj, na katerega me veže kak spomin. Tam je vendar v koprnenju po svobodi minevala moja mladost!« (Opomba prevajalca: Franc Šetinc, Otadžbina je ostala u nama, str. 22 in 185, Izgnanci str. 8 in 132.)

Motiv svojevrstnega »obračuna s preteklostjo«, vsekakor pa ambivalenten odnos do časa in kraja tovrstnih doživetij, je v povojni spominski literaturi dokaj pogost.

Pogosto se spreminja v neke vrste obsedeno težnjo po pozabljanju, po izbrisu takih krajev in dogodkov iz vseh vrst spominov. Šetinčeva reakcija je, kot vidimo, drugačna. Spominja se Šlezije, hoče jo videti ponovno, kljub psihičnemu strahu izpolnjuje to željo. Težko je trditi, kateri vzrok je bil odločilen. Nedvomno je določeno vlogo moralo odigrati dejstvo, da je, po povratku k Poljski, Šlezija postala del slovanske dežele, Jugoslaviji naklonjene in prijateljske. Idejna, duhovna, jezikovna bližina,

podobna zgodovinska usoda omogočajo Šetincu, da na kraju samem pričakuje razumevanje in dobre želje. Še med letom na Poljsko se sooča z boleznim nemir: »Kakšna je sedaj Spodnja Šlezija? Ali jo bom doživljal kot pred tridesetimi leti: mrzlo, tujo, zoprno? Mor-da pa je z vojno izginila tudi koprena, ki je mojim očem zastirala vse, kar je bilo morebiti lepega, privlačnega? Vzrok mojega nemira je bilo torej tisto novo, neznano, neodkrito.« (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 23, Izgnanci str. 9.)

In ko se nazadnje to njegovo hrepenenje izpolni, popotnik po Šleziji iz začetka sedemdesetih let, zrel moški, odkriva tudi tisto drugačno, nam bližjo podobo: »Za Wabrzychom, ki se je nekoč imenoval Waldenburg, čigar bregovi so iz rudniške jalovine, se dvigajo Gõri Stołowe in naprej proti Jelenia Gõri (Hirschbergu) Krkonoši, turistični Eldorado Poljske. V mestu s težko izgovorljivim poljskim imenom Krzeszów (Grüssau), za katerega sem mislil, da je najbolj pust kraj na svetu, sem odkril znamenito baziliko z grobnico švidniških Piastów. V mojih spominih je bila Spodnja Šlezija pusta in hladna. Sedaj po tridesetih letih sem jo odkril drugačno: lepšo, privlačnejšo. Doživljal sem jo, kakor da odkrivam nov svet, ki ga dotlej nisem poznal. Prav pri Wabrzychu, ki me je vedno spominjal na črno kotlino, se mi je zdela pokrajina najlepša: rahlo valovita, z gozdički in zlato rumenimi pšeničnimi polji. Če bi bila to moja domovina, bi ji rekel: zelena je bila moja kotlina.« (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 168, Izgnanci, str. 118.)

To današnje navdušenje nad Šlezijo povzroča nenehno prepletanje dveh rdečih niti, ki neposredno izhajata iz namena pripovedi. Ena izmed njih je tesno povezana z vojno in usodo, ki so jo slovenskemu narodu namenili fašisti. Šetinc meni, da tudi mimo uradnih ter zunanjih znakov, saj vsakega 7. junija v

Sloveniji praznujejo dan izgnancev, še ni dovolj storjeno za dejansko ohranitev spomina na mučeniško pot izgnancev, zlasti pa še vseh tistih, katerih kosti so ostale v tujini. Avtor se s pozivom obrne na rojake, naj ukrenejo vse, da ohranijo pred pozabo to, kar naj bi prihodnjim rodovom pričalo o zločinu nad slovenskim ljudstvom.

Knjiga, o kateri teče beseda, je nedvomno eden izmed podvigov, ki dobro služi temu namenu. Bralčevo pozornost, zlasti, če gre za mlado osebo, usmerja ne samo k preteklosti, temveč ga opozarja tudi na sodobnost. Saj je navsezadnje knjiga nastala tudi zato, »ker še ni izkoreninjeno vse zlo. Natančneje: vse njegove korenine še niso izpuljene. Fašizem smo vojaško premagali, ga vrgli na kolena, na bojišču ga prisilili k predaji. Toda ideološko je še živ, še vedno obstaja možnost, da se na enem ali drugem koncu sveita pojavi kot ideologija, gibanje in praksa.« (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 6—7, uvodna beseda — opomba prevajalca: v slovenski izdaji Izgnancev tega uvoda ni.)

Uresničujoč svoj namen, še enkrat si ogledati kraje, ki v njegovem spominu oživljajo vojna leta, pri tem pa se srečuje z novo stvarnostjo, se Šetinc odloči, izpolniti v knjigi istočasno še eno nalogo. Ko se je pred odhodom na Poljsko pojavil v rojstni vasi in sporočil o svojem namenu, so nekdanji njegovi sosedi in tovariši v izgnanstvu med raznimi drugimi dvomi izrazili tudi take: »A misliš, da boš še koga spoznal? Ljudje so se vendar spremenili, postarali, umrli so...« To mu pove, kako malo vedo njegovi rojaki o Poljski in Šleziji: »Mnogi Slovenci ne vedo, da v Spodnji Šleziji ni več Nemcev. Ne vedo, da Šlezija ponovno sodi k Poljski. Na osnovi potsdamskega miru so Nemce preselili na zahod. Ostalo je samo majhno število družin in še te so pozneje na lastno željo odšle. Spodnjo Šlezijo so naselili Poljaki.

Prišli so z vseh strani, celo iz tujine. Prvi so zastavili temelje novega poljskega življenja. In po njihovih sledih so krenili stisniti drugih. V žilah te nove domovine je ponovno stekla poljska kri. Sedaj ima že vsak drugi tukajšnji prebivalec spodnješlezjski rojstni list. To utrjuje v ljudeh zavest, da so se že globoko zakoreninili in da so zrasli s pradednim poljskim korenem, starim že več kot tisoč let. (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 22, Izgnanci, str. 8.)

V taboriščih ni bilo nič znanega o zgodovini tega kraja in germanizaciji. Bistre opazovalce je včasih presenečalo veliko število lokalnih priimkov, ki so kljub tuji fonetiki in grafični obliki vsebovali nekaj svojega, slovanskega. Ljudje, ki so najpogostejše stanovali v zapuščenih cerkvenih in samostanskih stavbah, so se morda spraševali po vzrokih umika katolicizma iz teh predelov. Teh dejstev niso primerjali s kompliciranimi, večirnimi procesi germanizacije, niso si mogli razlagati njenih vzrokov niti pričakovati, da bodo kaj takega izvedeli, izolirani od sredine, v kateri so živeli, stalno zaskrbljeni nad potešitvijo lakote, usodo otrok, nad tem, kje in kako naj se ogrejejo in sploh preživijo. Malo jih je med njimi pozneje, v daljni Jugoslaviji, čutilo potrebo ali sploh imelo možnost, obogatiti svoje znanje o Šleziji, ki je bilo pridobljeno v tako dramatičnih okoliščinah.

Tako se torej Šetinc loti razvijanja druge rdeče niti svoje knjige, na kateri prav tako temelji njena nenavadnost. Skozi zapise iz raznih taborišč, črtice iz življenja posameznikov, družin ali večjih skupin, ki se skladajo v mozaik usod izgnancev, se stalno prepleta živa šlezjska motivika ustrezno z namenom: »Ljudem bi rad opisal Spodnjo Šlezijo tako, kakršna je sedaj po tridesetih letih. Rad bi jim opisal pravo zgodovino te pokrajine, ki so jo bili Nemci tako spretno zabrisali. Prisvojili so si vse zgodovinske in kulturne zaklade.« (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 23, Iz-

gnanci, str. 9.) Kakorkoli bi poskušali postavljati zaporo nalogi, ki si jo je zadal Šetinc, bi udarili mimo. Priznanje in hvaležnost zlasti nas, Poljakov v Šleziji, zasluži že sam njegov namen. Uresničujoč ga, je med kratko potjo po Šleziji skušal ujeti vse, kar je videl in slišal. Ni se ustrašil rizika »prenapolniti« knjiго s polonizmom in silezijanstvom (opomba prevajalca: Silesia — star naziv za Šlezijo, nemško Schleisen, poljsko Slask), da bi le obseg informacij, ki jih je sklenil posredovati, ne trpel, ne bil preveč reven. In če bi kljub temu poljski bralec opazil določene okrajšave, poenostavljanja ali celo manjše pomote, moramo avtorju oprostiti in se zavedati, da ni knjigo namenil nam (opomba prevajalca: Poljakom), temveč predvsem nekaj pokolenjem Slovencev in, zahvaljujoč srbohrvaškemu prevodu, tudi širokemu krogu Jugoslovanov. Ne gre spregledati tudi vojaško, dokumentarno in spominsko zvrst literature, ki jo ta knjiga predstavlja.

Kljub takemu značaju knjige so obširni odlomki, včasih pa kar cela poglavja, majhni vodniki in zgodovinski informatorji o posameznih krajih in predelih Spodnje Šlezije. Kratko bivanje je Šetinc izkoristil za zbiranje kar največ informacij. Odhaja navdušen nad Šlezijo in se pozneje trudi te občutke posredovati tudi bralcu v matični Sloveniji. Temu cilju se podrejšajo drugo za drugim opisi srečanj, beleške o že obiskanih ali na novo spoznanih mestih in objektih, kraji, skozi katere se peljejo, ter pokrajina ob poti, a tudi vabljivo zastavljena oznaka celotne regije (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 45—47, Izgnanci, str. 27—29.) Pri tem so obširnejši odlomki in cela poglavja posvečena posameznim predelom regije: Kodzki kotlini, Wabrzychu, njegovi okolici, Bielawi, Lubinu, Strzegomu ...

Posebno pozornost zasluži poglavje Wroclaw včeraj in danes. (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 120 do 130, Izgnanci, str. 80—88), v katerem

je zgodovina starega piastowskega gradu, njegova postopna germanizacija in uničenje leta 1945 podlaga za prikaz problemov obnove, dosežkov današnjega dne ter jutrišnjih perspektiv. V tem mestu so bila taborišča slovenskih izgnancev, označena s številkami 133, 138, 140, 141. Večina Slovencev se je utegnila umakniti iz njih, še predno je bilo mesto povsem obkoljeno. Majhni skupini ni uspelo zapustiti mesta in prav ti so bili priča njegove strašne smrti. Šetinc citira odlomke spominov, ki so mu jih povedali znanci. Pripovedi Slovencev o tistih dneh bi bile lahko dragoceno dopolnilo zbranih virov in spominov na temo tragedije tega mesta. Uničenje in smrtna kosa pustita neverjeten vtis celo na teh ljudeh, tujcih, ki ne poznajo njegove zgodovine in za slug. Šetinc mimogrede omeni, da so bile, zaradi norega koncepta obrambe mesta, žrtve med civilnim prebivalstvom celo številnejše kot v Hirošimi. Zato je s toliko večjim zadovoljstvom pristopil k naštevanju vseh uspehov pri obnovi mrtvega mesta, zaključujoč to poglavje z besedami: »Umrl je Breslau, Wroclaw živi.«

Ta učinkovit, onomastičen prijem je močno zakoreninjen v tehniki predstavljanja, ni sicer vedno učinkovit, a tudi ne zlorabljen. V besedilu se pogosto poslužuje nemških imen in nazivov spodnješlezijskih krajev, saj so le-ta, kar je razumljivo, njegovim rojakom smiselna in jim izzivajo prispodobo s pravim krajem in pravim časom. Prav tako pogosto uporablja poljska imena in to ne le zato, da bi poučil bralca, da se njemu znan kraj po poljsko imenuje drugače. Dobimo vtis, da uporabljeni par imen (opomba prevajalca: istočasno nemško in poljsko ime) izpolnjuje določeno simbolično funkcijo; z bridkimi spomini, s težkim obdobjem, s tragičnim časom je vedno povezano nemško ime, s sončno podobo pokrajine, z zanimivimi spomeniki kulture ali prirodnimi lepotami je povezano poljsko ime. Pozorni bralec bi utegnil dobiti vtis, da gre za

učinek izzvan ex post, da Šetinc pred obiskom Šlezije tozadevno ni bil pripravljen, kar končno med obiskom povzroča večkratne nesporazume in težave: tako, na primer, med potjo skozi Ścinawko, ki si jo je avtor predstavljal kot taborišče za izgnance Mittelstein, ki ga pozna zgolj z druge strani reke in v katerem je prebivalo okrog 800 Slovencev. V vrsti drugih primerov prebivalci spodnješlezijskih krajev ne poznajo nemških imen za te kraje in samo zahvaljujoč specializiranim ustanovam jih je avtor lahko identificiral in dospel povsod tja, kjer so nekoč bila taborišča slovenskih izgancev, katerih imena danes ne ve nihče več ali pa obstajajo resni dvomi o njihovi lokaciji. Zato Šetinc poziva svoje rojake, ki bi kadarkoli želeli priti v Šlezijo, piskati sledi bivših taborišč ali grobove svojih bližnjih, naj se na to temeljito pripravijo.

Splošovanje ter zanimanje za šlezijsko zgodovino ter njeno sodobnost navedajo Šetinc na pozorno opazovanje vseh niti, ki vežejo Šlezijo s preostalo Poljsko. Kot svojo obveznost smatra, opozoriti na vse vesi Šlezije z drugimi predeli v srednjem veku ter pozneje tja do začetka dvajsetega stoletja. Ogromne težave, ki jih je bilo treba premagati pri obnovi med vojno porušениh gospodarskih in komunalnih objektov ter usposabljanju tistih, ki so ostali celi, predstavlja Šetinc v široki panorami prizadevanj, ki se jih je v obdobju obnove lotila celotna poljska družba. Avtor pozorno sledi, navezadnje je tudi sam politični delavec, duhu in usmeritvi družbenih sprememb v deželi. Meri ritem gospodarskega in družbenega življenja Poljske in se venomer vrača k vlogi Šlezije v tem življenju: »Da Šlezija prednjači v vsem, je dejstvo. O šlezijjskih kadrih govore povsod z občudovanjem, pa tudi z zavistjo. Šlezijjske tovarne in uprave slovijo po dobri organizaciji, redu in disciplini. Polovico izvoza odpade na obe Šleziji. Odpravljajo strukturna neskladja v industriji. Iščejo nove vire surovin in mrzlično razvijajo

predelovalno industrijo.« Toda brez težav seveda ne gre. Na poti napredka čakajo Poljsko še mnoge preizkušnje.» (Franc Šetinc: Otadžbina je ostala u nama, str. 157, Izgnanci, str 109 — opomba prevajalca le do znaka x, zadnja dva stavka v slovenski verziji manjkata.)

In tako bi lahko našteali veliko simpatičnih momentov.

Slovenski spomini na Spodnjo Šlezijo so zanimivi in upam, za Slovence poučni, za nas pa zelo laskava informacija o sodobni Šleziji. Avtor končuje z besedami, ki samo na videz zvenijo kurtoazno: »Odkril sem novo Spodnjo Šlezijo, zanimivo in prikupno. Čeprav me marsikaj spominja na čase hudega trpljenja v izgnanstvu, sem vesel napredka te dežele. Srečaval sem mlade ljudi, polne poleta in volje do ustvarjanja novega življenja. Zaradi njih, ki so rojeni v poljski Spodnji Šleziji, mi bo poslej misel na to pokrajino bolj vesela. Ob besedi Šlezija bom vedno pomislil na globoke korenine, ki so jih pognali novi rodovi in so se globoko zrastle s tisoč let starim poljskim koreninom. To je poroštvo, da spodnja Šlezija ne bo mogla več biti nikomur pisana mati, ne Poljakom ne Slovincem!«

Šetinčeva knjiga, ali vsaj nekateri njeni obširnejši odlomki, zanesljivo zaslужijo pozornost katere izmed šlezijjskih založb ali družbenokulturnih revij. Njen prevod bi omogočil poljskemu bralcu spoznanje šlezijjske podobe, kot jo je naslikal iskreni prijatelj, ponosen na regijo, s katero se je nekoč srečal zavoljo krute usode.

V bogati panorami Šlezije je veliko dogodkov in problemov, tudi težkih in bolečih, ki čakajo na razlago. Kot sem že uvodoma omenil, že danes vemo, zahvaljujoč zgodovinarjem, relativno veliko o ogromnih koncentracijskih in ujetniških taboriščih ter o hitlerjevskih zapori in delovnih taboriščih, razmetanih po Gornji in Spodnji Šleziji med drugo svetovno vojno. Prav bi bilo, če bi se v raziskavah novejša šlezijjske zgodovine

našlo tudi več prostora za probleme taborišč izgnancev in preseljencev za njihove ukode, za tiste, ki so vrženi v Šlezijo in obsojeni na dosmrtno izgnanstvo ter raznarodovanje. Ta problem je tem bolj vreden pozornosti, ker večkrat — na kar opozarja tudi Šetinc — nastajajo okrog tega na Poljskem nesporazumi, ki izhajajo iz nepoznavanja značaja in namena teh preseljevanj. Ne koč objavljeni izidi raziskav, posvečenih tem vprašanjem, ne samo, da bi obogatili naše znanje o Šleziji, temveč bi predstavljali neke vrste počastitev spomina na izgnance, med katerimi mnogi niso več videli svoje domovine. Stiki s temi, ki so preživeli in v raznih oblikah ohranili svoje spomine, bi morali postati eden izmed ciljev za vse tiste, ki jih zanima zgodovina Šlezije v času druge svetovne vojne.

Prevedel Milan Ljubić

Kazimierz Feleszko

Tito—Churchill

Dr. Dušan Biber:

Tito—Churchill, strogo tajno

Na skoraj 600 gosto tiskanih straneh je nedavno tega izšla pri zagrebški založbi Globus, zanimiva knjiga Tito—Churchill, strogo tajno. To zbirko britanskih dokumentov iz let 1943 do 1945 je uredil dr. Dušan Biber, znanstveni svetnik Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Domala celo desetletje je dr. Biber brskal po londonskih diplomatskih in drugih arhivih, se spopadal z zaprašenimi fascikli in odbiral gradivo, ki se je v skladu z britanskimi predpisi in s teorijo distance postopno tajalo iz zamrznjenja. Zdaj jih je torej oživil Slovincem za pokušino in v prid zgodovinski resnici. V svojem predgovoru avtor pove, da mnoge, med njimi celo zelo pomembne britanske listine iz vojnega obdobja še niso dosegljive. Toda bralec bo v knjigi našel obilo tega, kar mu bo odprlo dodatne vidike na odnose med našim narodno-osvobodilnim gibanjem in zavezniki iz maja 1943, ko je v naš vrhovni štab prišla britanska misija.

Ko sledimo sklenjeni vrsti telegramov, ki so si jih pošiljali Tito, Churchill, Eden, šefa misije pri VŠ Deakin in Maclean, diplomata Macmilan in Stevenson, general Wilson in feldmaršal Alexander ter mnogi drugi udeleženci te korespondence, morda res ne zvemo kakšnih presenetljivih vsebinskih novosti o tem poglavju zgodovine NOB, deležni pa smo mnogih globinskih pojasnil, osvetlitev in barv tistega časa. Odkrivamo na primer dvojnost med službeno

diplomatsko besedo in internim komentiranjem Britancev »brez dlake na jeziku«. Hkrati nas privlačujejo doslednost, neupogljivost in premočrtnost, ki vejejo iz prispevkov Tita in njegovih ožjih sodelavcev.

Nemogoče je v nekaj vrsticah obnoviti pisanje te obsežne knjige, vendar velja opozoriti vsaj na njene temeljne vsebinske sklope. Priča smo prihodu britanske misije v vrhovni štab na začetku 5. ofenzive. Razen tega, da člani misije pošiljajo svojim komandam nujne pozive za pomoč partizanom v sanitetnem materialu, orožju, obleki, hrani itd., so od vsega začetka zaposleni z razkrivanjem laži o Draži Mihailoviću. Kljub neizpodbitnim dokazom, da »gorski car« sodeluje z okupatorji, rojalistično usmerjeni in vobče konservativni Angleži kratkomalo ne želijo verjeti takim poročilom. Vztrajajo pri sočasnem podpisu Mihailovića, pri katerem imajo misijo že od 1941. leta. Dražino stališče, da je sporazum s partizani nemogoč in da so le ti njihovi glavni sovražniki, sicer nasprotuje kratkoročnim vojaškim interesom zahodnih zaveznikov. Toda v korist dolgoročnim interesom, ki se zavzemajo za reakcionarni status quo na Balkanu, so Angleži pripravljeni pogledati skozi prste Mihailovićevo geslo, da »še ni prišel čas«, čeprav le-to nujno pogojuje kolaboracijo z okupatorji in morda celo s klavcem Srbov — Pavelićem. Iz dolgega niza brzojavk je razvidno, kako se Britanci obotavljajo zavreči Mihailovića. Prav težak porod je to. Še potem, ko je obsodba navzven oznanjena, Draži na skrivaj pomagajo. Ne gane jih niti Titov protest zoper takšno dvoličnost septembra 1944.

Velik del telegramov je posvečen Churchillovemu prizadevanju, da reši takratni in povojni prestol kralju Petru. To prizadevanje se povečuje po kapitulaciji Italije in drugem zasedanju Avnoja, ko postaja jasno, da poleg osvobodilne vojne poteka v Jugoslaviji tudi družbena revolucija. Naraščajoča moč na-

rodnoosvobodilne vojske, ki jo Britanci sicer vse izdatneje podpirajo (dasi kislega srca in proti svoji intimni volji), pospešuje britansko bojazen do te mere, da se podvizajo skleniti prosluli dogovor fifty-fifty na Jalti. Ko je treba s partizani voditi mimo vojaških tudi vse obsežnejše politične pogovore, dobiva imperialistični »prastrah« pred komunizmom in sovjetskim vplivom vse večje oči. Trdoglavi kralj Peter, ki mu je Avnoj prepovedal vrnitev v domovino, je dolgo drobcena rešilna bilka reakcije. Vendar Tito zavrača srečanje z njim: vse spletke Churchilla v vlogi animir-dame so obsojene na neuspeh. Nemalo barantanja in izsiljevanja je potrebnega, da se pošlje v politični ogenj Šubašić, toda kolikšno je razočaranje opazovalcev, ko ugotove, da je bivši ban »potegnil s Titom«. Nasploh je bilo o Šubašiću in ustanovitvi mešane vlade izmenjanih v britanskih krogih na kupe sporočil, katerih skupni imenovalec je bila težnja, po vsej sili uveljaviti monarhistično načelo in kar se da omejiti oblast revolucionarnega gibanja in Tita.

Znatni razdelki v knjigi pripovedujejo o vojaških uspehih NOV proti sovražnim ofenzivam pred italijansko kapitulacijo in pozneje, o razmerah v Sloveniji in na Hrvaškem, o rušenju prometnih komunikacij itd. Desant na Drvar, selitev vrhovnih struktur na otok Vis, bivanje na Visu, pogovori Tita s Churchillom, Wilsonom, Alexandrom v Caserti in Italiji avgusta 1944, Titov odhod, »po francosko« v osvobojeni Beograd — vse to zasega velik del vsebine. Izmenjujejo se poslanice in beležke Churchilla in Edna, obsežne in v glavnem točne analize Macleana, spekulativna opažanja raznih obveščevalcev, sporočila angleških kopenskih, letalskih in mornariških poveljnikov v Sredozemlju ter telegrami najrazličnejših diplomatskih uradnikov. Nad vsem tem kalejdoskopom objektivističnih in hipotetičnih pričevanj se dvigujejo kot kvaliteta zase Titova sporočila Britancem: odlikujejo jih odkritost,

včasih do trme povzpeta doslednost in naposled tudi diplomatska spretnost, ki pa ni nikoli oprta na hoteno neresnico. Domala vse Titove brzojavke se sklicujejo na to, da maršal Jugoslavije nobene odločitve ne sprejema sam, marveč šele po posvetovanju s političnimi faktorji NOB in člani vrhovnega štaba.

Zadnji del knjige se ukvarja zlasti s tako imenovano tržaško krizo, ki je nastopila po tistem, ko sta 4. armada in 9. korpus NOV pred zavezniki zavzela Trst, ozemlja zahodno od Soče in dele bivše Avstrije. Že nekaj mesecev pred koncem vojne so bili Britanci — in prek njih vsi trije veliki zavezniki — soočeni z energično Titovo zahtevo, da se Jugoslaviji vrnejo koroška in primorska ozemlja, ki so ji bila neupravičeno odvzeta v Versaillesu in Rapallu. Churchill, hud na »nehvaležnega« Tita, je bil poglavitni pobudnik akcije, da se Jugoslavija spet izigra v korist Italije in Avstrije, še bolj pa v korist tradicionalne britanske politike ravnotežja, ki ni hotela dovoliti, da bi se preveč okrepil sovjetski vpliv v tem delu sveta. Niti moralne pravice, ki si jih je nova Jugoslavija priborila s svojim bojem, niti trezne ocene Macleana in drugih izvedencev, da Tito ni noben sovjetski eksponent, marveč patriot in borec za neodvisnost svojih narodov, niso nagnile Churchilla h korektnemu ravnanju. Čeprav ni bil malokrat priznal, da je bila naša NOV leta dolgo edini bojujoči se zaveznik Anglije v podjarmljeni Evropi, je napel vse sile, da je izrinil jugoslovansko vojsko z dela ozemelj, ki jih je zasedla z velikimi človeškimi žrtvami.

Knjiga je torej prinesla številne podatke, relevantne za razumevanje plime in oseke v odnosih med Anglijo in našim osvobodilnim gibanjem. Zaznamovala je tudi nekatere momente v odnosih med velikimi zavezniki; postregla z n drobnoztmi, ki so že takrat opozarjale na genezo nesoglasij, vodečih v poznejšo blokovsko politiko in hladno vojno.

Bralec se bo moral pogosto prizanesljivo nasmehniti, ko bo prebiral številne biografske in karakterološke »študije« o Titu, kakor so jih bili zabeležili za svoj »dosje« razni britanski viri. Znatno pomembnejši so seveda originalni zapisniki o Titovih srečanjih s Churchillom, Šubašićem, vojaškimi poveljniki in posebnimi odposlanci. Prevedeni so deli znamenitih Churchillovih govorov v parlamentu, ko je bil svet dokaj avtentično seznanjem z vojnimi razmerami v Jugoslaviji. Za zgodovinarje utegnejo biti koristni opisi, kako so Angleži barantali z izročitvijo bivše kraljevske mornarice in zlata, kako so preprečevali, da bi se 40 000 Jugoslovancev, živečih v Italiji, na Siciliji in Sardiniji, v Egiptu in drugod, pridružilo Titovi vojski. Izjemno vrednost predstavljajo poročila iskrenih prijateljev NOV Macleana, Deakina in še nekaterih, pa ljubezniva pisma Randolph Churchilla očetu. Na mnogih straneh oživljajo prizorišča vojaških in diplomatskih dogajanj...

Iz gradiva se dokaj nazorno očrtujejo značaji nekaterih osebnosti. Celo številne neprijazne oznake Tita — glede na zveze, v katerih so izrečene — v bralcu samo utrjujejo ponos, da smo imeli takega voditelja. Churchill je pač dosledni brambovec razpadajočega imperija, zaigrani monarhist, makiavelist in taktik velikega formata, hkrati mož dejanja in previdne obotavljivosti, simpatični hudo bnež, ki rad potarna, da ga Tito okoli prinaša, obešenjaški humorist, osebno pošten, dokler ne pridejo v nevarnost koristi »vlade Njegovega veličanstva«. Prijetno je brati Churchillovo duhovito pisanje, čeprav nas pojezi, ko pravi o Titu, da je v njem »redil gada na prsih«, da »jo je Tito popihal z Visa v Beograd«, naj se Tito kar »cmari v lastnem soku« itd. No, to zasebno izrazoslovje je Churchillu moč oprostiti, ko vemo, da je bil on vendarle najzaslužnejši, da je Titova Jugoslavija zgodaj dosegla mednarodno priznanje.

Znatno manj vseh nam je sumničavi, nemalo birokratski, podcenjujoči diplomat Eden. V vsej galeriji britanskih osebnosti, ki nastopajo v knjigi, je bil sir Anthony najhujši zaviralec sodelovanja med Anglijo in partizani. (Če ne upoštevamo anonimnih spletkarjev iz kairske Uprave za posebne operacije — SOE). Precej bolj konstruktivna sta bila diplomata Macmillan in Stevenson; korektno in običajno prijateljsko sta se vedla do nas vojaka Wilson in Alexander. Prav z njima se je Tito najbolje sporazumeval. Seveda pa je vse druge Britance prekosil po iskrenosti in prijateljski prizadevnosti šef misije Maclean. Ker je bil tak, so mu vplivni rojaki s Churchillom na čelu večkrat v raznih oblikah vrgli pod nos, da kar preveč drži s partizani.

Dr. Šubašić je v knjigi zarisan kot pošten in prizadeven diplomat starega kova, ki pa ga je Tito »pridobil na svojo stran«. Draža Mihailović s svojim izdajalskim ravnanjem podira vse simpatije, naj mu jih skušajo Britanci ohranjati tudi očitno pristransko. Kralj Peter je predstavljen kot tragični junak, ki je žrtev zgodovinskih razmer in lastne nezrelosti. Oficirji Hudson, Armstrong, Bailey — člani britanske misije pri Dražu Mihailoviću — požrtvovalno izpolnjujejo svojo nevhvaležno nalogo, vendar po zmožnostih bojda ne dosega »partizanskih« kolegov Macleana, Deakina, Jonesa. Najbrž se jim s takšno, nekajkrat eksplicirano oznako, godi krivica. Na odposlance pri četnikih je nezasluženo padel prah neuspeha, ali celo krivde, ki so ju bili deležni njihovi poraženi »klienti«.

Ključ k polnemu razumevanju zbranih dokumentov dajejo trije uvodni pripevki. Zgodovinar dr. Biber daje v spremni besedi nekatera pojasnila o nastanku knjige. Nato se upravičeno pritožuje, da je časopis Politika leta 1974 zagrešil plagiat, ko je objavil nekatere tekste (ki jih zdaj integralno prinaša obravnavana knjiga) z nedopustnimi okrajšavami, izpuščanjem posameznih

stavkov, navajanjem izmišljenih signatur in sploh s konformnimi novinarskimi »adaptacijami«. Znanstvenikovi protesti proti takemu postopku niso zalegli. Celo javno tožilstvo se ni zavzelo za zaščito zakonitosti in resnice. Avtor knjige, katerega dolgotrajno delo je bilo bridko začinjeno z znatnimi osebnimi stroški in uživanjem uslug tudi tiste vrste, ki jih je predstavljalo prijateljsko razbremenjevanje pri londonskih hotelskih računih, se novinarjem — urednikom maščuje z mislijo, da so oni pač ljudje »z razvitim nagonom samoohranitve«. Bibru velja tu pritrditi, vendar z dostavkom, da je tak konformistični nagon samoohranitve lasten tudi marsikateremu zgodovinarju. Da dr. Biber med le-te ne sodi, priča — poleg vseh izkušenj z njim — tudi nagrada vstaje slovenskega naroda, ki jo je letos prejel za pričujoči izbor.

Kot vrhunski specialist za zgodovino četniškega gibanja je prof. dr. Jovan Marjanović v svoji uvodni besedi, ki je ostala zaradi njegove smrti žal le osnutek, v kratkih črtah podal historiat odnosov znotraj trikotnika: partizani — četniki — britanske misije. Med drugim razgrinja poreklo in razvoj dolgotrajne zablode zaveznikov, po kateri naj bi partizani močni samo v Bosni, na Hrvaškem in v Sloveniji, četniki pa naj bi uživali enodušno podporo Srbije in vsega srbstva. V luči takisto napačnega pojmovanja je treba gledati okolnost, da Churchill razmeroma dolgo ni doumel, da ga Mihailović vleče za nos. Churchillovo prizadevanje, ohraniti v Jugoslaviji kralja Petra in monarhijo, je bilo tudi zategadelj Sisifov posel.

Vladimir Velebit, eden izmed pomembnih diplomatskih akterjev nove Jugoslavije, v daljšem uvodu prikazuje, kako so bile med drugo svetovno vojno organizirane britanske diplomatske in vojaške službe, ki so imele na skrbi odnose z jugoslovanskim narodnoosvobodilnim gibanjem. Mimo Velebita bi bilo težko najti boljšega poznavalca vr-

lin in hib, ki so jih izkazovali oddelki Zunanjega in Vojnega ministrstva ter organizacije SOE. Med Velebitovimi ocenami ljudi in situacij zasluži bralčevo pozornost zlasti opis izobraženega, iznajdljivega, pogumnega in hladnokrvnega Macleana, moža, ki je kljub intrigam SOE in vsem drugim zaprekam vzorno opravil svojo misijo pri Titu. Velebit tudi zelo poglobljeno zariše, kako so Britanci in vodstvo našega gibanja morali sklepati kompromise, »ki niso ustrezali ne enim ne drugim«, vendar so bili most čez nastajajoče spore in tudi prek tržaške krize.

Celotna zbirka dokumentov — s priloženo izdatno bibliografijo — obsega gotovo tisoč tipkanih strani rokopisa. Precizen in kakovostno izenačen prevod so opravili znani novinarji Mitja Meršol, Andrej Novak, Miro Poč, Marjan Sedmak, Jože Šircelj in Jaka Štular. Prevedeno besedilo je verificiral prominentni publicist Božidar Pahor. Delo, ki je sočasno izšlo tudi v srbohrvaščini, bralca dobtedno priklene nase. Med kvaliteta mi teh tekstov velja podčrtati privlačen jezik, slog in način izražanja, kar vse so kajpada »zagrešili« avtorji telegramov, prevajalci pa ohranili. V času, ko smo priče obupne jezikovne zverženosti in sivine v raznih naših listinah in »gradivih«, so nam tako Britanci — kakor naši korespondenti izpred 40 let — ponudili v tej knjigi imeniten zgled, kako se piše.



Zvone Kržišnik